

SOSYAL BİLİMLER

Disiplinler Arası Perspektifler ve Güncel Konular

1

EDİTÖR

Doç. Dr. Emrah ARĞIN

SOSYAL BİLİMLER:

DİSİPLİNLER ARASI PERSPEKTİFLER VE

GÜNCEL KONULAR

1

EDİTÖR

Doç. Dr. Emrah ARĞIN

YAZARLAR

Prof. Dr. Bülent GÜLÇUBUK

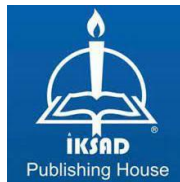
Doç. Dr. Serpil ERSÖZ

Dr. Halil ECER

Öğr. Gör. Kaan DÜZDEMİR

PhD Student Ayşe KÖSE ŞİRİN

Lutfiye ARDIÇ

Copyright © 2025 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or
transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or mechanical
methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of
brief quotations embodied in critical reviews and certain other noncommercial uses
permitted by copyright law. Institution of Economic Development and Social
Researches Publications®

(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)

TÜRKİYE TR: +90 342 606 06 75

USA: +1 631 685 0 853

E mail: iksadyayinevi@gmail.com

www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.
Iksad Publications – 2025©

ISBN: 978-625-378-317-4

Cover Design: İbrahim KAYA

The cover image was prepared by GEMINI.

September / 2025

Ankara / Türkiye

Size: 16x24cm

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....1

BÖLÜM 1

**KAN BAĞININ ÖTESİNDE AKRABALIK BİÇİMLERİ
ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR TARTIŞMA**

PhD Student Ayşe KÖSE ŞİRİN.....5

BÖLÜM 2

**MODERN SAVAŞLARDA BELİRSİZLEŞEN KİMLİKLER:
MÜLTECİLERİN KENT DENEYİMLERİ**

Dr. Halil ECER.....25

BÖLÜM 3

**KRİPTO PARALAR VE PARADA SAHTECİLİK SUÇU:
DİJİTAL ÇAĞDA KLASİK BİR SUÇUN YENİDEN YORUMU**

Öğr. Gör. Kaan DÜZDEMİR.....47

BÖLÜM 4

**TARİHSEL DİYALEKTOLOJİYE KURAMSAL BİR BAKIŞ
VE ATEBETÜ'L-HAKAYİK**

Doç. Dr. Serpil ERSÖZ.....63

BÖLÜM 5

**TÜRKOLOJİDEKİ TARİHSEL DİYALEKTOLOJİ
ÇALIŞMALARI**

Doç. Dr. Serpil ERSÖZ.....87

BÖLÜM 6

**KIRSALIN GELECEĞİ İÇİN KADIN GİRİŞİMCİLİĞİ VE
GÜÇLENDİRMEYE YÖNELİK POLİTİKA ARAÇLARI**

Lutfiye ARDIÇ

Prof. Dr. Bülent GÜLÇUBUK.....113

Önsöz

Sosyal bilimler, insanlığın kolektif deneyimlerini, toplumsal yapıları, bu yapılar içindeki dönüşümleri ve çatışmaları anlama çabasının en sistemli ifadelerinden biridir. İnsanı ve onun kurduğu ilişkiler ağını merkezine alan bu disiplinler, durağan değil, aksine sürekli bir devinim halinde olan gerçekliği yakalayabilmek için kendi yöntem ve paradigmalarını da sürekli yeniden üretir. Sosyal Bilimler: **Disiplinler Arası Perspektifler ve Güncel Konular -1** başlıklı bu kitap, işte tam da bu noktadan hareketle, çağın getirdiği yeni soru(n)ları farklı disiplinlerin penceresinden ama birbiriyle konuşan bir tarzda ele almayı amaçlamaktadır. Geleneksel sınırların giderek daha fazla sorgulandığı, kimliklerin yeniden tanımlandığı ve teknolojinin toplumsal hayatı her düzeyde dönüştürdüğü bir dönemde, sosyal bilimlerin sunduğu araçlar, yaşadığımız dünyayı anlamlandırmada kritik bir öneme sahiptir. Bu kitap, sosyolojiden hukuka, göç çalışmalarından dilbilim ve tarım ekonomisine uzanan geniş bir yelpazede, güncel olguları disiplinler arası bir perspektifle irdeleyen çalışmaları bir araya getirerek, okuyucuya zengin ve çok katmanlı bir analiz sunmayı hedeflemektedir.

Kitabın ilk bölümü, Dr. Öğr. Üyesi Ayşe KÖSE ŞİRİN tarafından kaleme alınan "Kan Bağının Ötesinde Akrabalık Biçimleri Üzerine Sosyolojik Bir Tartışma" başlıklı çalışmadır. Köse Şirin, bu bölümde, akrabalığı yalnızca biyolojik soy veya yasal evlilikle sınırlı bir olgu olarak değil, toplumsal olarak inşa edilen, güven, aidiyet ve karşılıklılık üzerine kurulu karmaşık bir ilişkiler ağı olarak ele almaktadır. Yazar, modern ulus-devletlerin aile ve akrabalık tanımlarını merkezileştirme çabalarının ötesine geçerek, Türkiye bağlamında "kurgusal akrabalık" olarak adlandırılabilcek bir dizi ilişki biçimini (evlatlık, besleme, ahretlik, kirvelik, musahiplik, süt kardeşliği vb.) derinlemesine inceler. Bu ilişkilerin, özellikle devletin sosyal politika mekanizmalarının sınırlı kaldığı alanlarda nasıl birer dayanışma ağı işlevi gördüğünü ortaya koyar. Anthony Giddens ve Marshall Sahlins gibi teorisyenlerin kuramlarından hareketle, akrabalığın "müşterek varoluş" pratikleriyle nasıl şekillendiğini tartışan bu bölüm, aynı zamanda toplumsal cinsiyet rolleri ve bu rollerin söz konusu akrabalık biçimleri içinde nasıl yeniden üretildiği sorusuna da cevap aramaktadır. Köse Şirin'in çalışması, ailenin "doğal" addedilen yapısını sorgulayarak, toplumsal bağların çeşitliliğine dikkat çeken sağlam bir sosyolojik temel oluşturmaktadır.

İkinci bölüm, Dr. Halil ECER'in "Modern Savaşlarda Belirsizleşen Kimlikler: Mültecilerin Kent Deneyimleri" başlıklı araştırmasına ayrılmıştır. Ecer, bu çalışmasında, Suriye iç savaşı sonrasında Türkiye'ye, özelde ise Gaziantep'e yoğun bir şekilde yaşanan göç dalgasının kent sosyolojisi bağlamındaki yansımalarını ele almaktadır. Sahaya dayalı gözlemlerle desteklenen bu çalışma, "misafir", "muhacir" gibi belirsiz tanımlamaların, uluslararası hukuktaki "mülteci" statüsünün yerini almasının, gündelik yaşamda nasıl bir dışlama ve güvensizlik mekanizmasına dönüştüğünü gözler önüne serer. Henri Lefebvre'nin "kent hakkı" ve David Harvey'in "sosyal adalet" kavramlarından ilhamla, mültecilerin kent mekânını kullanım pratiklerini, yerel halkla yaşadıkları gerilimleri ve bu süreçte yeniden şekillenen kimlikleri analiz eder. Ecer, ekonomik sıkıntılar, konut sorunu, artan kiralara ve medyanın nefret söylemi gibi faktörlerin, toplumsal uyumun önündeki en büyük engeller olduğunu vurgularken, yüzeysel entegrasyon projelerinin yetersizliğine de işaret etmektedir. Bu bölüm, modern savaşların yarattığı kitlesel yerinden edilme olgusunun, sadece siyasi değil, aynı zamanda derin bir toplumsal ve mekânsal dönüşümü de beraberinde getirdiğini çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır.

Üçüncü bölüm, Öğr. Gör. Kaan DÜZDEMİR'in "Kripto Paralar ve Parada Sahtecilik Suçu: Dijital Çağda Klasik Bir Suçun Yeniden Yorumu" başlıklı hukuki incelemesidir. Düzdemir, teknolojik gelişmelerin hukuk düzenini nasıl zorladığına dair önemli bir örnek sunmaktadır. Blokzincir (blockchain) teknolojisi gibi merkeziyetsiz ve güvenli bir altyapı üzerine inşa edilen kripto paraların, geleneksel anlamda "para" kavramıyla örtüşüp örtüşmediği sorusundan yola çıkarak, Türk Ceza Kanunu'nun 197. maddesinde düzenlenen "Parada Sahtecilik Suçu" kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceklerini tartışır. Yazar, kripto paraların teknik olarak sahtesinin üretilmesinin şu anki teknolojiyle neredeyse imkânsız olduğunu detaylı bir şekilde açıklayarak, bu suç tipinin maddi unsurlarının oluşmadığı sonucuna varır. Ancak, yine aynı teknolojinin yol açtığı dolandırıcılık, yatırım aldatmacası gibi yeni suç tiplerine de dikkat çeker. Düzdemir'in çalışması, hukukun, dijitalleşen dünyanın hızına yetişebilmek için nasıl dinamik ve esnek bir yoruma ihtiyaç duyduğunu gösteren, disiplinler arası bir bakış açısı sunmaktadır.

Dördüncü bölüm, Doç. Dr. Serpil ERSÖZ'ün "Tarihsel Diyalektolojiye Kuramsal Bir Bakış ve Atebetü'l-Hakayık" başlıklı çalışmasıdır. Ersöz, bu bölümde, dilbilim içinde önemli bir alt disiplin olan tarihsel diyalektolojiyi kuramsal çerçevesiyle ele almakta ve 15. yüzyıl Türkçesinin önemli eserlerinden Atebetü'l-Hakayık'ın Topkapı nüshası üzerinden somut bir uygulama sunmaktadır. Yazar, eserin satır altı çevirilerini inceleyerek, Doğu ve Batı Türkçesi lehçeleri arasındaki söz varlığı farklılıklarını ortaya koymakta ve bu yöntemin tarihsel dil çeşitliliğini anlamadaki değerini vurgulamaktadır. Bu çalışma, sosyal bilimlerdeki disiplinler arası yaklaşımın bir örneği olarak, dilin tarihsel ve toplumsal bağlamını anlamamıza katkıda bulunmaktadır.

Beşinci bölüm, yine Doç. Dr. Serpil ERSÖZ tarafından kaleme alınan "Türkolojideki Tarihsel Diyalektoloji Çalışmaları" başlıklı kapsamlı incelemedir. Bu bölüm, Türk dilinin Köktürk yazıtlarından Eski Anadolu Türkçesine uzanan tarihsel süreçteki diyalektolojik çeşitliliğini ele almaktadır. Eski Türkçe, Karahanlı, Harezm-Kıpçak, Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerine ait metinler üzerinden yapılan karşılaştırmalı analizlerle, Türk dilinin coğrafi, sosyal ve kültürel varyasyonlarını ortaya koymaktadır. Ersöz, bu çalışmasıyla, dilin zaman içindeki değişimini ve bu değişimin arkasındaki toplumsal dinamikleri anlamamıza önemli bir katkı sunmakta, aynı zamanda tarihsel diyalektolojinin metodolojik sorunlarına da ışık tutmaktadır.

Altıncı bölüm, Lutfiye ARDIÇ ve Prof. Dr. Bülent GÜLÇUBUK tarafından kaleme alınan "Kırsalın Geleceği İçin Kadın Girişimciliği ve Güçlendirmeye Yönelik Politika Araçları" başlıklı araştırmadır. Bu bölüm, kırsal kalkınma, toplumsal cinsiyet eşitliği ve girişimcilik perspektiflerini bir araya getirerek, Türkiye'de kırsal alanda kadın girişimciliğinin mevcut durumunu, karşılaştığı engelleri ve bu engelleri aşmaya yönelik politika önerilerini detaylı bir şekilde analiz etmektedir. Yazarlar, güncel istatistikler ve ulusal politika belgeleri ışığında, kadınların ekonomik ve sosyal olarak güçlendirilmesinin kırsal kalkınma ve sürdürülebilirliğe olan kritik katkısını vurgulamaktadır.

Bir araya getirdiğimiz bu altı çalışma, görünüşte farklı konuları ele alsada aslında birbiriyle derinden bağlantılı temalar etrafında örülmüştür. Köse Şirin'in geleneksel akrabalık biçimleri üzerine analizi, Ecer'in mülteci kimliklerindeki belirsizleşme çalışması, Düzdemir'in dijital para ve hukuk ilişkisine dair incelemesi, Ersöz'ün tarihsel dil çeşitliliği ve diyalektoloji

araştırmaları ile Ardıç ve Gülçubuk'un kırsalda kadın girişimciliği politikalarına odaklanan çalışması, nihayetinde modernitenin "aidiyet", "meşruiyet", "güven", "kimlik", "dilsel çeşitlilik" ve "ekonomik katılım" gibi temel kavramları nasıl dönüştürdüğünü farklı düzeylerde ortaya koymaktadır. Akrabalık, göç, dijital ekonomi, dilsel çeşitlilik, tarihsel diyalektoloji ve kırsal kalkınma gibi olgular, artık birbirinden izole alanlar olarak değil, küresel toplumsal yapının iç içe geçmiş bileşenleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinin bir arada düşünülmesi, çağımızın karmaşık sorunlarını anlamak için bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu kitabın, sadece akademisyenler ve öğrenciler için değil, toplumsal meselelere ilgi duyan herkes için değerli bir kaynak olacağına inanılmaktadır. Her bir bölüm, yazarlarının özenli araştırmalarının ve analitik bakış açılarının bir ürünüdür.

Doç. Dr. Emrah ARĞIN

BÖLÜM 1

KAN BAĞININ ÖTESİNDE AKRABALIK BİÇİMLERİ ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR TARTIŞMA

PhD Student Ayşe KÖSE ŞİRİN¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.17189755>

¹ Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Samsun, Türkiye. ysekose@gmail.com, orcid id: 0000-0002-5602-5819

1. GİRİŞ

Akrabalık, sadece biyolojik bağlar ya da yasal evliliklerle sınırlı bir yapı değil; aynı zamanda toplumsal ilişkilerin, güvenin ve aidiyetin üretildiği karmaşık bir düzenektir. Sosyoloji ve antropolojide uzun zamandır tartışılan bu kavram, zaman içinde farklı toplumlarda farklı biçimlerde yaşanmış, biçimsel olarak çeşitlenmiş ve kültürel anlamlarla zenginleşmiştir. Akrabalık, bir yandan toplumsal aidiyetin sınırlarını çizerken, diğer yandan bireyler arasında kurulan mahremiyetin, sadakatin ve karşılıklılığın zemini haline gelir. Bu nedenle, yalnızca kan bağı ya da evlilikle sınırlı olmayan akrabalık biçimlerini anlamak, bir toplumu anlamının da kapılarını aralayacaktır.

Modern öncesi dönemden bugüne, toplumların gündelik yaşam pratiklerinde geniş yer tutan akrabalık ilişkileri, kişisel mahremiyet ve toplumsal aidiyet gibi konularda belirleyici rol oynamaktadır. Bu ilişkiler, dinden, kültürden ve gündelik pratiklerden beslenerek çeşitlenmiş ve yer yer dönüşmüştür. Kan bağına ya da evliliğe dayanmayan, ancak toplumsal bir sözleşme ya da ortak deneyim üzerinden inşa edilen “kurgusal, seçilmiş ya da gönüllü akrabalık” biçimleri de bu çerçevede değerlendirilmelidir. Bu ilişkiler, biyolojik ya da yasal normların dışında kalsa da toplumsal düzeyde tanınan, içselleştirilen ve ritüelleştirilen yapılar olarak karşımıza çıkar. Bu nedenle kurgusal akrabalık kavramı, teorik olarak sosyal yapılandırmacı bir zemine dayanmaktadır.

Akrabalık biçimleri kendi içinde dahil etme ve dışlama süreçlerine göre örgütlenmektedir. Bu ilişkiler, hem bireylerin hareket alanlarını belirler hem de içinde bulundukları toplulukların sürekliliğini temin etmektedir. Kan bağı ve evlilik dışındaki akrabalık biçimleri bu bağlamda toplumsal inşa süreçlerinin bir ürünü olarak değerlendirilmeli ve kişiler arasında karşılıklı rıza temelinde sürdürülen ilişki formları olarak ele alınmalıdır. Kurgulanmış akrabalık ilişkileri aynı hanede yaşayan ve yaşamayan olarak iki temel kategoride incelendiğinde, bu ayrım bize sosyo-ekonomik ilişkilerdeki dayanışma rollerinin nasıl şekillendiğini göstermektedir.

Aynı hanede yaşayan besleme, evlatlık, cariye ve kuma gibi figürler ile farklı hanelerde yaşayan kan kardeşliği, ahretlik, sağdıç, kirvelik, musahiblik ve sütkardeşliği biçimleri arasında yapısal farklar bulunmaktadır. Özellikle aynı hanede yaşayan ilişkilerde birinci dereceden akrabalık türleri daha baskınken, farklı haneler arasında kurulan akrabalıklarda sosyal roller, ritüeller

ve sembolik bağlar ön plandadır. Arkadaşlık ilişkileri çerçevesinde başlayan ve zamanla kardeşliğe evrilen kan kardeşliği, ahretlik, musahiplik, kirvelik ve sağdıçlık gibi ilişkilerde, esas olan karşılıklı sorumluluk duygusudur. Ancak sütkardeşliği bu gruplardan ayrışır; çünkü arkadaşlıktan daha yoğun bağlara sahip olmasına rağmen bireyler aynı haneyi paylaşmamaktadır.

Bu tür kişisel ilişkiler, güven esasına dayanmakta ve çoğu zaman bireyin yaşamını şekillendiren temel unsurlar arasında yer almaktadır. Anthony Giddens, modern öncesi toplumlarda güven ilişkilerinin akrabalık ve arkadaşlık bağları aracılığıyla kurumsallaştığını vurgulamaktadır. Ona göre onur, sadakat ve gayriresmî içtenlik kuralları bu bağların temelini oluşturur. İnsanların başkalarının güvenilirliğine duyduğu inanç, aynı zamanda bireyin kendi benliğinde sahiplik ve doğruluk hissini de pekiştirmektedir. (Giddens, 1994: 108). Gayri resmi içtenlik kuralları, onur ve sadakat gibi değerler bu ilişkilerin güven altyapısını oluşturur. Giddens’a göre, başkasının doğruluğuna beslenen inanç, benliğin doğruluğu ve sahipliği duygusunun da temel kaynağıdır (Giddens, 1994: 104). Bu yapı, aynı zamanda ekonomik ve toplumsal ilişki biçimlerini de belirleyici hale getirir.

Nitekim Türkiye’de 1950’lerden sonra artan kırdan kente göç sürecinde, göç eden bireylerin kente adaptasyonları çoğunlukla akrabalık ve hemşerilik ilişkileri aracılığıyla mümkün olmuştur. Özellikle küçük ölçekli işletmelerde işverenlerin işçi alımlarında “dürüstlük” kıstası olarak gördükleri nitelikler, çoğu zaman akrabalık, hemşerilik ya da mezhepsel ortaklık üzerinden tanımlanmıştır. Bu ilişkiler hem işçi ile patron arasında dayanışma bağlarının bir göstergesi hem de bu bağların devamlılığını sağlayan bir araç olmuştur. Duben’in (2012: 30-31) belirttiği gibi, işçi ve işveren arasındaki ilişkiler çoğu zaman sınıfsal ayrımlardan daha güçlü bir etkiye sahip olmuş; güven ve sadakat temelli bağlar, patronların işçilerin refahı için sorumluluk üstlenmesini adeta geleneksel bir yükümlülük haline getirmiştir.

Kurgusal akrabalıklar yalnızca ekonomik yaşamda değil; aynı zamanda bakım hizmetlerinin sunulduğu sosyal alanlarda da kendini göstermektedir. Örneğin, huzurevi, kadın sığınma evi ya da çocuk yetiştirme kurumlarında bakım sağlayan bireylerle bakım görenler arasında gelişen yoğun ilişkiler, zamanla kurgusal akrabalıklara dönüştüğüne sıklıkla rastlanmaktadır (Nelson, 2013: 273). Ortak deneyimlerin, bakımın ve duygusal yatırımın etkisiyle oluşan

bu bağlar, formel bir yasal statüye sahip olmasa da bireylerin yaşamında akrabalığa eşdeğer bir yer edinebilmektedir.

Aile ve akrabalık, toplumsal yaşamın en temel ve en doğal kabul edilen yapılarından biri olarak görülür. Oysa bu "doğallık", aslında tarihsel ve kültürel bağlamlarda sürekli yeniden üretilen bir toplumsal inşadır. Modern toplumlarda çekirdek ailenin kutsanması, kan bağına dayalı akrabalık biçimlerinin merkezîleştirilmesi, yalnızca biyolojik değil aynı zamanda ideolojik bir tercihtir. Ancak gerek tarihsel süreçte gerekse günümüz toplumsal formasyonlarında, bu merkezin dışında kalan, hatta onu yerinden eden çok sayıda alternatif akrabalık ilişkisi bulunmaktadır.

Bu bölümde, özellikle Türkiye’de görülen ve kan bağına ya da evliliğe dayanmayan akrabalık biçimlerini merkeze alarak, akrabalığın toplumsal olarak nasıl inşa edildiğini tartışacağız. Bu tür ilişkiler, klasik antropolojik akrabalık kuramlarının (örneğin Morgan’ın, Lévi-Strauss’un) soy çizgisine ve evliliğe dayalı sistemlerini sorgulamaya açarken, aynı zamanda çağdaş toplumsal dönüşümler içinde "yeni akrabalık" biçimlerini de düşünmeye davet eder. Peki, bu ilişkileri mümkün kılan toplumsal koşullar nelerdir? Bu tür "seçimli" akrabalık biçimleri, resmi/toplumsal kurumlar karşısında nasıl konumlanır? Bu ilişkiler moderniteyle birlikte dönüşmüş müdür, yoksa marjinalleşmiş midir? Toplumsal cinsiyet rolleri bu ilişkiler içinde nasıl kurulmakta ve yeniden üretilmektedir? Bu sorular etrafında ilerleyecek olan bu bölüm, aile ve akrabalık tartışmalarını kan bağıının ötesine taşıyarak, toplumsal bağ kurma biçimlerinin çeşitliliğine dikkat çekmeyi amaçlamaktadır.

2. AİLE VE AKRABALIK

Her dönemin kendi iç dinamiklerine uyum sağlamış, oldukça esnek bir toplumsal kurum olan aile, dünya genelinde farklı biçimlerde karşımıza çıkan en temel sosyal yapılardan biridir. Gordon Marshall, aileyi yalnızca kan bağı değil; cinsellik, evlilik veya hukuki bağlarla bir arada tutulan ve mahremiyetin belirleyici olduğu bir toplumsal grup olarak açıklamaktadır (Marshall, 1999: 7). Bu çerçevede, aileye dair bakış açıları da tarihsel, toplumsal ve ideolojik farklılıklara bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Aile kimi zaman oldukça baskıcı ve çökmekte olan bir kurum olarak değerlendirilmiş; kimi zaman ise bireylerin topluma uyumunu sağlayan, dayanışma ve bağlılık duygularının güçlendiği bir yapı olarak ele alınmıştır.

Bununla birlikte aile, kendi içinde çeşitlilik barındıran bir yapıdır ve toplumsal dönüşümlerden doğrudan etkilenmektedir. Aile ve hane yapısındaki dönüşümlerle bağlantılı olarak, 2000’li yıllara kadar daha çok geleneksel-modern ve geniş-çekirdek aile ayrımı üzerine tartışmalar yapılmışken; bu tarihten itibaren tek ebeveynli aileler, LGBTQ+ aile yapıları gibi yeni alternatif modeller de toplumsal görünürlük kazanmıştır.

Son yıllarda, ailenin tanımına ve işlevine yönelik eleştiriler de çeşitlenmiştir. Bu eleştiriler genel olarak, ailenin kapitalist sömürü düzenini yeniden üreten bir yapı olması; heteroseksüel normlarla sınırlı kalarak farklı cinsel yönelimleri dışlaması; cinsiyet eşitsizliğine odaklı, kadının emeğini sömüren ve özgürlüğünü kısıtlayan bir mekanizma olarak işleyiş göstermesi üzerine odaklanmaktadır. Bunun yanında, çekirdek ailenin sanayileşme süreciyle eş zamanlı ortaya çıktığını savunan geleneksel görüşler geçerliliğini yitirmiş; geçmişteki aile yapısının sanıldığı kadar “mahrem” olmadığına dair iddialar da geçersiz bulunmuştur. Aileye yönelik mahremiyet ilişkilerinin özellikle gelişmiş toplumlarda modernlikle birlikte geliştiğini savunan Giddens’a göre modern kurumlar, sağladıkları yararların yanında bireylere sürekli bir disiplin ve öz-denetim yükümlülüğü getirir. Bu nedenle uygarlık, bireysel özgürlükle değil, kontrol ve kısıtlamalarla birlikte var olur (Giddens, 2010: 22).

Ailenin geniş kolu olma niteliği taşıyan akrabalık ise, modern öncesi dönemden günümüze dek sürekliliğini korumuş en büyük geleneksel ve kültürel yapılardan biridir. Bu doğrultuda akrabalık, evliliğin ya da kan bağıının getirdiği soy ilişkileri çerçevesinde, bireyler arasındaki sosyal bağların örüldüğü bir yapı olarak tanımlanmaktadır. Türk Medeni Kanunu’na göre soy bağı, annenin çocuğu doğurmasıyla doğal biçimde kurulurken; baba ile olan bağ evlilik, tanıma ya da hâkim kararıyla gerçekleşmektedir. Ayrıca, evlat edinme de kanunda soy bağı doğuran bir yol olarak tanımlanmıştır (TMK m.282).

Sahlins, akrabalığı biyolojik bağların ötesinde, insanların birbirlerinin yaşamına ortak olarak dâhil oldukları bir “müşterek varoluş” ilişkisi biçiminde kavramsallaştırır. Bu anlamda akrabalar, “müşterek kişi(ler),” “yaşamın kendisi,” “özneler arası aidiyet,” “beden aşırı varlık” gibi anlam katmanlarıyla tanımlanır. “Müşterek varoluş”, akrabalığın ister üreme yoluyla, ister toplumsal inşa yoluyla ya da bu ikisinin bir bileşimi aracılığıyla oluşmasına dair, yerel

bağlamlarda inşa edilen etnografik örüntülerin tamamını kapsamaktadır (Sahlins, 2015: 13-14).

Akrabalık, birçok toplumsal ilişkinin biçimlenmesinde etkili olduğu gibi, aynı zamanda belirli sınırlar da çizmektedir. Yakın ilişkiler sonucunda aralarında akrabalık bağı oluşmuş kişilerin evlenmesi, çocuk sahibi olması, cinsel birliktelik yaşaması ya da miras paylaşımı gibi konular, çoğu toplumda normatif düzenlemelerle sınırlandırılmıştır. Bununla birlikte, üreme, hısımlık ve soy temelli olarak tanımlanan ilişkiler yalnızca biyolojik değil, doğum sonrası gelişen ya da kültürel olarak performatif biçimde inşa edilen ilişkiler yoluyla da oluşturulabilir. Dolayısıyla, soy temelli olarak algılanan pek çok ilişki aslında toplumsal olarak inşa edilmiştir (Sahlins, 2015: 13).

Akrabalık, bireylerin hem güçlü hem de zayıf kişilerarası bağlar geliştirerek daha geniş sosyal ağlar oluşturmada ve sosyal sermaye üretiminde önemli bir rol oynamaktadır. Akrabalık sistemleri ya genetik bağlar yoluyla ya evlilikle kurulan ilişkiler üzerinden ya da tamamen sosyo-kültürel inşa süreci aracılığıyla şekillenir. Toplumsal yapının anlaşılabilmesi, örgütlenmiş grupların karşılıklı davranış örüntüleri ile bu gruplar içerisindeki akrabalık sistemlerinin detaylı bir biçimde çözülmesiyle mümkün olacaktır. Bu çerçevede, çalışmamızın temelini oluşturan kan ve evlilik bağı dışında gelişen akrabalık ilişkilerini analiz etmeye geçmeden önce, Türkiye’deki akrabalık yapılarının genel hatlarıyla incelenmesi faydalı olacaktır.

3. TÜRKİYE’DE AKRABALIK İLİŞKİLERİ

Akrabalık, çoğunlukla biyolojik yönünün ağır bastığı tanımlamalarla sınırlandırılır. Ancak akrabalığın ne olduğu, sosyal ve siyasal otoriteler tarafından yasalar aracılığıyla belirlenebildiği için mutlak ve değişmez bir yapı değildir. Türkiye’nin toplumsal tarihine baktığımızda, birçok farklı akrabalık sisteminin varlığı gözlemlenmektedir. Kimlerin akraba sayılacağı ya da kimlerin olamayacağı çoğu zaman İslam Hukuku ve Medeni Kanun tarafından belirlenmiş, bu durum toplumsal yapının dönüşümüyle doğrudan ilişkili olmuştur.

Medeni Kanun’un yürürlüğe girmesiyle birlikte, kuma, evlatlık ve besleme gibi uygulamalara çeşitli yasal sınırlamalar getirilmiştir. Bu kavramlar, geleneksel aile modelinden çekirdek aileye geçişte engel teşkil eden ve yasal

düzlemde ortadan kaldırılması gereken yapılar olarak görülmüştür. Bu çerçevede, Cumhuriyet yönetiminin aile ve akrabalık ilişkilerine dair gerçekleştirdiği düzenlemeler kısmen İslam Hukuku ile çelişmiştir. Bunların başında çokeşliliğin yasaklanması, evlilik ve boşanma işlemlerinin devlet gözetimine alınması, miras hakkı açısından cinsiyet ayrımının kaldırılması ve altsoylara öncelik tanınması, evlat edinmenin yasallaştırılması, sütanneliği ve sütkardeşliğinin akrabalık olarak değerlendirilmemesi gelmektedir (Özbay, 2014: 58-59).

Türkiye’de hane içindeki aile ve akraba tanımlamaları esneklik gösterir. Niyazi Berkes’in Ankara köylerinde yürüttüğü çalışmasında ortaya koyduğu üzere, idari açıdan, ister akraba olsun ister olmasın, aralarında ekonomik ilişkiler bulunan herkes hane halkı sayılmaktadır. Bu bağlamda, evden ayrılan kız çocukları hane halkından sayılmazken, eve gelin gelen oğlun eşi hane üyesi olarak kabul edilir. Aile tanımında kan bağına yapılan vurgu sürerken, hanede evlilik yoluyla kurulan ilişkiler de yeterli görülmektedir. Ancak, köy halkı gelinleri çocuk sahibi olana kadar –yani kocanın ailesiyle biyolojik bağ kurana kadar– hanenin tam üyesi olarak görmemektedir (Berkes, 1942: 117-121).

Tarihsel perspektife ek olarak, farklı ülkeler, kültürler, etnik gruplar ve sınıflar arasında da aile ve akrabalık ilişkilerinin çeşitlilik gösterdiği gözlemlenmektedir. Bu çeşitlilik üzerine yapılan çalışmalar, genellikle makro düzeydeki ekonomik ve toplumsal dönüşümlerin, mikro düzeydeki aile yapıları üzerindeki etkilerine odaklanarak genel değişim süreçlerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Türkiye’de geniş akrabalık ağları çoğunlukla evlilik bağlarıyla iç içedir. Aileler, akrabalık oluşturmaının önemini vurgulayarak, çocuklarının evlilik süreçlerinde belirleyici rol oynamaktadırlar. Bu bağlamda akrabalık bağları, evlilik pratiklerinde yeni toplumsal ittifakların kurulmasına aracılık eden bir işlev üstlenmektedir.

Türkiye’de bireyler çoğunlukla en dar sosyal çevre içinden tanıdıkları kişilerle evlenmektedir. TAYA 2011 verileri, Türkiye’de evliliklerin çok büyük bir çoğunluğunun aile ve komşu çevresinde tanışılan kişilerle gerçekleştiğini göstermektedir. Yapılan çalışmalara göre Türkiye’de evli bireylerin %78’i eşleriyle aile ya da komşu çevresinde tanışmaktadır. Kır-kent farkı incelendiğinde, kırdaki bu oran %86 iken kentte %75’tir. Bu tür ilişkiler, bireylerin kendi tercihlerinden çok, doğdukları sosyal çevre tarafından belirlenmektedir. Birincil sosyal çevre olarak aile ve akrabalar, bireylerin en

çok sosyalleştikleri ve buna bağlı olarak en fazla güven duydukları alanları oluşturmaktadır (Beşpınar ve Beşpınar, 2017: 130). Bu durum, akrabalık ilişkilerinde tanıdıklığın ve sosyal bağın ne denli belirleyici olduğunu gözler önüne sermektedir.

Türkiye özelinde, aile ve akrabalık kurumları yalnızca bireylerin kimlerle evlenip kimlerle cinsel birliktelik yaşayabileceğini belirlemekle kalmaz; aynı zamanda kültürel ve sosyal değerlerin nesiller arası aktarımını da sağlar. Kan bağına ya da evliliğe dayanmayan akrabalık ilişkileri dahi, bu normatif çerçeve içerisinde biçimlendirilir. Rahim sürecinden ziyade yaşam sürecinde akrabalık kurmanın –birlikte yaşamak, ortak beslenmek, aynı topraktan yemek, arkadaşlık kurmak gibi– birçok kültürel pratikle mümkün olduğu görülmektedir. Nitekim bu pratikler, “birbirinin varoluşuna katılma”yı temel alan, oldukça göreceli ve toplumsal olarak inşa edilmiş deneyimlere işaret eder (Sahlins, 2015: 99).

3.1. Türkiye’de Kan ve Evlilik Bağına Dayanmayan Akrabalık Türleri

3.1.1. Evlatlık

Evlatlık, çoğunlukla kan bağına ya da biyolojik akrabalığa dayanmadan, uygun koşullar sağlandığında kişi ya da eşler arasında hukuki bağlar kurularak çocuk-ebeveyn ilişkisinin oluşturulmasıdır. Tarihi kökeni oldukça eskiye uzanan bu uygulama, antik çağlarda daha çok ev ve tarla işlerinde çalıştırılmak amacıyla edinilen kız ve erkek çocuklar biçiminde tanımlanmaktadır. Ancak toplumsal ve ekonomik koşullardaki değişimle birlikte, evlatlık kurumunun hem hukuki tanımı hem de uygulanma gerekçeleri farklılık göstermiştir. Yasal düzenlemelerin olmadığı dönemlerde, evlat edinme daha çok hane içi işbölümüne katkı sağlama ya da yetim kalan çocuklara bir yuva sunma amacıyla gerçekleştirilirken; günümüzde ise sevgi bağına dayalı bir ilişki temelinde meşruiyet kazanmış bir uygulama olarak varlığını sürdürmektedir.

Türk halkları arasında evlatlık kavramının karşılıkları kültürel olarak çeşitlenmektedir: Kırgızlarda “asıra”, Uygurlarda “asiri”, Çuvaşlarda “usra”, Özbek ve Tatarlarda “asra”, Altay-Hakaslarda “azıra” ve Kazaklarda yine “asıra” biçiminde adlandırılmaktadır. Bu sözcüklerin, eski Türkçede “az” (azık) kökünden türeyerek “azıklanmak, bakmak, büyütmek” anlamlarına geldiği görülmektedir. Bu doğrultuda, evlatlık olarak alınan çocuklara “bakma bala”

(besleme çocuk) ya da daha dışlayıcı bir ifadeyle "sen bakmasın" (sen beslemesin, sığıntısın) denilerek, çocuğun ailedeki konumu açık biçimde dile getirilmekte ve öz çocuk olmadığı vurgulanmaktadır (Ünal, 2015: 31).

Evlatlık kavramı Türk toplumunda gerek edebi metinlerde gerekse hukuki tartışmalarda geniş yer bulmuştur. Türkiye'de bu kurum, 17 Şubat 1926 tarihli ve 743 sayılı Mülga Türk Kanunu Medenîsi'nin 272. ve 273. maddeleri ile hukuk sistemine dahil edilmiş, ancak daha öncesinde "besleme", "süt evlatlık" ve "manevi evlatlık" gibi hukuki temele dayanmayan, fakat sosyal olarak işlevsel birtakım geleneklerle varlığını sürdürmüştür (Koçoğlu, 2019:240-241). Özellikle Osmanlı'da evlatlık, genellikle hizmet amacıyla eve alınan kız çocukları anlamına gelmektedir. Sosyo-ekonomik yapıda meydana gelen dönüşümle birlikte evlatlık uygulamasının biçimsel olarak çeşitlendiği ve kurumsallaştığı söylenebilir (Özbay, 2012: 1). Evlatlık meselesini kölelikle ilişkilendiren Özbay (2014), bu uygulamanın, ev içi köleciliği resmen ortadan kaldırmak için devlet tarafından bilinçli biçimde desteklendiğini öne sürmektedir.

Günümüzde evlat edinme, çeşitli kanunlarla yeniden tanımlanmış, sosyal politika mekanizmalarıyla denetlenen karmaşık bir süreç hâline gelmiştir. Bununla birlikte, özellikle kırsal bölgelerde, hâlâ resmi olmayan yollarla evlat edinme uygulamaları sürmektedir. Bu durum çoğunlukla çok çocuklu ailelerin, çocuğu olmayan bir yakına evlat vermesi biçiminde gerçekleşmektedir. Böylece çocuk yabancıya verilmemekte, aile içinden biri evlat sahibi yapılmaktadır. Bu tür evlat edinmelerin temelinde doğum kontrol yöntemlerinin yetersizliği ve çok çocuklu ailelerin yeni doğan bir çocuğun bakımını üstlenememeleri yatmaktadır. Evlat sahibi olamamak ise birçok az gelişmiş toplumda statü kaybına yol açtığı için, evlat edinmeye yönelik ilgi yüksek olmaktadır. Türkiye özelinde ise bireylerin çocukları, yaşlılık döneminde bir güvence olarak görmeleri, evlat edinmenin yüklediği anlamı daha da artırmaktadır.

3.1.2. Besleme

Evlatlıkla büyük benzerlikler taşıyan ve zaman zaman onun yerine de kullanılan besleme kavramı, Türk toplumunda oldukça yaygındır. Besleme çocuklar, yasal olarak tanımlanmamış; daha çok dini ve toplumsal sebeplerle beslenip büyütülmeleri için sahiplenilen kız çocukları olmuştur. Osmanlı

dönemine dayanan bu uygulamada, ekonomik olarak zayıf ailelerin kız çocukları, daha varlıklı ailelere hizmetçi, yardımcı ya da cariyeye olarak verilmekteydi. Ferhunde Özbay’a göre, beslemeler ilk aşamada “evin kızı” olmak, nihayetinde ise “evin kadını” olmayı arzularlar. Evlatlıklardan daha düşük bir konuma sahip olan beslemeler genellikle ev işleri, çocuk ve hayvan bakımı gibi görevlerle yükümlü olmuşlardır (Özbay, 2012: 3).

Beslemelik, özellikle Osmanlı’da Müslüman olmayan yabancı kız çocuklarının Müslümanlaştırılması adına yaygın olarak uygulanmıştır. Özbay’a göre cariyeye ve evlatlıkların ilk işleri isimlerinin değiştirilmesi yoluyla geçmiş kimliklerinin silinmesi olmaktadır. Bu biçimde aile bağları, çocukların yeni kimlikleriyle inşa edilmeye çalışılmıştır (Özbay, 2012: 3).

Özellikle Osmanlı ailesi yapısında, evlatlık, besleme ve hizmetçi gibi figürler, kan bağına dayanan akrabalarından daha fazla gündeme gelmiştir. Kimsesiz çocukların bakımını üstlenmek amacıyla eve alınan evlatlık ve beslemeler, uygun görülmesi hâlinde aile içinden biriyle evlendirilmekteydi. Evlat olarak alınan kız çocuklarının ilerleyen süreçte gelin, eş ya da cariyeye olmaları, dinsel ve toplumsal olarak akrabalık tanımlarının değişkenliğine işaret etmektedir.

Bu noktada, evlatlık ve beslemelerin konumları, büyük ölçüde ailenin sosyo-ekonomik yapısına bağlıdır. Kentte daha yaygın olan bu uygulama, kırsalda ise bir yakının yetim kalan çocuğuna bakmak biçiminde sınırlı bir alanda yer bulabilmiştir. Berkes, “köylü kesimin” evlatlık konusuna çok fazla önem atfetmediğini belirtmektedir (Berkes, 1942: 119-121).

3.1.3. Ahretlik

Ahret kardeşliği, İslam inancına göre ahiret inancı çerçevesinde ortaya çıkan ve genellikle yaşlı kadınlar arasında görülen bir uygulamadır. Mahmut Tezcan, bu uygulamanın Batı Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde, ayrıca Ankara ve İzmir’in köylerinde genç kızlar ve erkekler arasında da gözlemlendiğini belirtmektedir (Tezcan, 1982: 119-120). Ahretlik olan iki kadın birbirlerine sırlarını ve servetlerini açıklayacak kadar güven duyarlar. Bu bağ, taraflardan biri öldüğünde cenazesinde söz sahibi olunabilecek kadar güçlüdür. Hatta bu kişilerin cenazeleri, ahretlikleri tarafından yıkanır. Bu kadınlar, çocuklarının evliliklerini de bu ilişki doğrultusunda düzenleyebilirler; yani birbirlerinden kız alıp verme geleneği söz konusudur. Çocuklar da anneleri

arasındaki bu ilişkiyi “ahret anne” ya da “ahret teyze” gibi ifadelerle akrabalık söylemleri içinde anlamlandırır.

3.1.4. Kan Kardeşliği

Geçmişten günümüze kadar varlığını sürdüren ve tasarlanmış akrabalık sistemlerinin en yaygınlarından biri olan kan kardeşliği, aynı yaş grubundaki akraba olmayan ya da uzak akraba olan erkekler arasında kanla yapılan sembolik bir anlaşmadır (Tezcan, 1982: 118). Bu anlaşma, kişileri hem iyi günde hem de kötü günde birbirlerini desteklemeye teşvik etmektedir. Bu sayede, kardeşliğin getirdiği bağ kan aracılığıyla resmiyet kazanmaktadır. Kan kardeşliğinde, akran bireylerin kurgusal akraba ağları oluşturma eğilimleri daha belirgindir. Arkadaşlıktan doğan bu gönüllü akrabalık ilişkisine “onur” duygusu egemendir.

Eski Türklerde ve Moğollarda yaygın olan bir âdete göre, başka kabileden bir adamla kardeş olmak için her ikisi de kollarından birer damar açar, akan kanı bir çanağa toplar ve bu kanı süt veya kımızla karıştırarak şahitler huzurunda, özel bir törenle yarı yarıya içerlerdi. Bu durumda, iki kişiden her biri, diğerinin kabilesinde onun tüm haklarına sahip olurdu ve ‘Toğkan’ kardeşlerden farkı kalmazdı. ‘Ant içmek’ deyiminin kökeni de bu âdettir (Öztelli, 1959: 1939).

İslam’da kardeşlik ve mahremiyet yalnızca nesep (soydan), sıhriyyet (evlilik bağıyla) ve süt emme yoluyla kurulabilmektedir. Bu üç yol dışında, ahretlik, bacı-kardeşlik ve kirvelik gibi sun’i mahremiyet biçimleri İslam’da kabul edilmemektedir (Duman, 2011: 322).

3.1.5. Süt Kardeşliği

Biyolojik ya da kan bağı yerine geçen süt kardeşliği, İslam ritüellerine göre evlilik yasağı doğuran bir ilişkidir. Aynı anneyi emen, aralarında kan bağı olmayan iki çocuk kardeş sayılır; emdikleri annenin kocası, babası ve kardeşleri de bu çocuklar için akraba sayılmaktadır. Ancak emen çocuğun kendi akrabaları ile emziren kadın arasında herhangi bir akrabalık oluşmamaktadır. Osmanlı’nın son döneminde, 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi’nde süt akrabalığı evlenme engeli olarak yer almış, hatta Medeni Kanun öncesi düzenleme yapmak için kurulan komisyonların hazırladığı raporlarda da dikkate alınmışken, açıklanmayan nedenlerle ilgili madde matbaada imha edilmiştir (Çeker, 2019: 346).

Süt akrabalığı, İslam hukuk sistematğinde özellikle Aile Hukuku bağlamında evlilikle doğrudan ilişkilidir. Her ne kadar süt emzirme evlenme yasağına yol açsa da Ceza Hukuku, Ticaret Hukuku, Borçlar Hukuku ve Miras Hukuku gibi alanlarda bir etkisi bulunmamaktadır (Pektemir, 2016: 547).

3.1.6. Sağdıçlık

Toplumsal olarak meşru kabul edilen evliliklerde yapılan düğünlerde, damadın yakın arkadaşı olan kişiye “sağdıç” denir. Sağdıçlık, erkekler arasında kurulan ve kan kardeşliğine benzeyen anlamlar taşımaktadır. Karşılıklı bağlılık ve destek temeline dayanan bu ilişki, çiftler arasında yeni bir akrabalık bağının kurulmasına zemin hazırlamaktadır. Gelin ve damadın sağdıçları olabilir ancak genellikle sağdıçlık kavramı erkekler için kullanılmaktadır. Sağdıç çocukları arasında evlilik yasağına dair herhangi bir kural bulunmamaktadır.

Sağdıç, evlenen erkeğin sağ koludur ve evli olması gerekmektedir. Bunun nedeni, sağdıcin damada cinsel bilgiler verme gibi bir görevi üstlenmesidir. Sağdıçlık yaşam boyu süren bir ilişkidir. Bu çerçevede, damadın çocuğuna da kirvelik yapması beklenmektedir. Bazı yörelerde kirvelik işlevi sağdıçlığa devredilmiştir. Edirne, Trabzon ve Rize’de sağdıca “kirve”, bazı bölgelerde ise “adaş” denilmektedir (Tezcan, 1982: 127).

3.1.7. Musahiplik

Alevi teolojisinde toplumsal dayanışmayı sağlayan en önemli olgulardan biri musahipliktir. İki insanın kıyamete kadar sürecek kardeşliğidir. Hayat boyunca yalnızca bir kez yapılır; ölüm, dargınlık ya da ayrılık gibi nedenlerle bu bağ bozulsa da bir daha tekrar edilmemektedir. Musahiplikte ahret kardeşi olunan erkekle kardeş, eşleriyle de bacı ilişkisi kurulur (Azar, 2013: 81). Musahip olanlar, birbirlerinin geçimi de dahil olmak üzere evlilik, miras, cenaze, borç gibi her türlü konuda sorumluluk sahibidirler. Bu yönüyle musahiplik, hem bu dünyada hem de diğer dünyada devam eden bir kardeşlik ilişkisidir.

Musahiplikte eşlerin onayı, eğitim durumu, sosyo-kültürel yapıların uyumu ve maddi denkliğin ön koşul olduğu görülmektedir. Musahip çocuklarının birbirleriyle evlenmeleri kesinlikle yasaktır. Bu kardeşlik hem dini hem de toplumsal yaşamda dayanışma temelli bir ilişki olmaktadır (Azar, 2013: 82).

3.1.8. Kirvelik

İslam inancına göre yapılan sünnet törenlerinde çocuğu tutan kişiye “kirve” denir. Kirve, ailenin değer verdiği ve yakın bulduğu bir bireydir. Törenin tüm giderleri ve aileye yapılan harcamalar kirvenin sorumluluğundadır. Buna karşılık sünnet olan çocuğun babası da kirveye hediyeler sunmak durumundadır; aksi hâlde toplum önünde itibarsız bir konuma düştüğü kabul edilmektedir. Aynı zamanda kirvenin aile içindeki yakınlığı, mahremiyet sınırlarını ortadan kaldırmaktadır. Tezcan’a göre, kadınlar kirve yanındayken örtünme zorunluluğu hissetmezler (Tezcan, 1982: 122-123).

Kirvelikte en önemli kriterlerden biri, kirvenin genç değil, olgun bir birey olmasıdır. Bu sayede çocuk üzerinde otorite kurulabilir ve deneyim aktarımı sağlanabilmektedir. Kirve, çocuğun askerlik, evlilik gibi dönüm noktalarında da söz sahibi olmaktadır. Buna karşılık çocuk da kirveye anne-babasına duyduğu saygıyı göstermekle yükümlüdür. Bu bağlamda, baba ya da amca rolü kısmen kirveye yüklenmektedir.

Kirvelikte dikkat çeken bir diğer unsur ise, kirve çocuklarının birbirleriyle evlenememesidir. Kirvelik yalnızca çocuğun ailesiyle tören, babalar arasındaki bir bağ değildir; aynı zamanda yakın akrabaları da kapsamaktadır. Bu nedenle kirve seçilecek kişinin, ailenin geleneklerine aykırı bir aileden gelmemesi gerekir; tercihen aynı din ve mezhepten olması beklenmektedir. Aynı şekilde babaları bir aileye kirvelik yapmış olan çocuklar da bu aileyle güçlü bir bağ kursabilmektedir. Kirvelik aracılığıyla pekiştirilen bu dostluklar, taraflara hem sosyal hem de sembolik statü kazandırır ve sünnet çocuğuna ailesi dışında güvenebileceği bir topluluk sunmaktadır (Kudat, 2004: 192).

3.1.9. Kumalık

Kumalık, resmi olmayan bir evlilik ilişkisine dayandığı için bu çalışmada yer verilmiştir. Bir erkeğin aynı anda iki ya da daha fazla kadınla, genellikle aynı ev içinde yaşadığı bu aile biçimi; dini, ekonomik ve sosyo-kültürel özellikler taşımaktadır (Ulutaş, 2019: 274). Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri’nde yaygın olan kumalık uygulaması, çoğunlukla çocuk sahibi olmayan eşin yetersiz görülerek, eve ikinci bir kadının eş olarak alınması şeklinde ortaya çıkar. Herhangi bir yasal niteliği olmayan bu uygulama, çoğu

zaman "fuhuştan korunma" gerekçesiyle dini temellere dayandırılmak istenmektedir.

Günümüzde Suriye göçü ile birlikte birçok Suriyeli kadın, belli bir ücret ve koruma karşılığında ikinci veya üçüncü eş olarak Türk ya da Kürt erkeklerle evlenmektedir. Şanlıurfa'da Suriyeli bir kadının 5 bin liraya (yaklaşık 1800 avro) satın alındığı belirtilen bir haberde, Türk ve Kürt kökenli kadınlar için daha yüksek bir bedel ödendiği vurgulanmaktadır. Şanlıurfa Kadın Hakları Derneği Başkanı Özlem Ulutaş, "Eskiden ikinci eşi sadece zenginler alırdı; şimdi ekonomik durumu iyi olmayanlar da ikinci evlilik yapmaya başladı" diyerek, bölgede bir kadının iki kilo patatesle eşdeğer görüldüğünü aktarmıştır (Evrensel Gazetesi, 08.04.2015).

Kadınların aleyhine işleyen bu akrabalık biçimini mümkün kılan unsur eril tahakkümdür. İslami gerekçeler öne sürülerek, çoğu zaman kadının rızası dışında gelişen bu ilişki türü ne kan bağına ne de yasal bir evliliğe dayanmaktadır. Bu kadınların geldikleri hanede kabul görmeleri, yalnızca çocuk doğurabilmeleri koşuluna bağlı olduğu bilinmektedir. Bu minvalde kumalar, geldikleri evin tüm işlerinden ve oradaki tüm çocuklardan sorumludurlar. Kendi kanından olmayan çocuklarla anne-çocuk ilişkisi geliştirebilir; kendi çocukları da evdeki diğer kadınlarla bu ilişkiyi kurabilmektedirler.

4. SONUÇ

Modern ulus-devlet inşasında devletlerin öncelikli müdahale alanlarından biri, toplumsal dokunun temel hücresi olarak görülen aile kurumu olmuştur. Bu müdahale, yalnızca ailenin düzenlenmesiyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda onun tanımlanması ve sınırlarının belirlenmesini de kapsamıştır. Ulus-devlet, kendi ideolojik formasyonunu sürdürebilmek için soy, kan ve evlilik gibi belirli ilişki biçimlerini meşrulaştırırken, alternatif aidiyet biçimlerini görünmez kılmış ya da dışlamıştır. Bu bağlamda aile, yalnızca biyolojik ilişkilerin ve yasal evliliklerin ürünü olarak tanımlanmış; bunun dışındaki yakınlık biçimleri çoğu zaman "gayrimeşru", "doğa dışı" ya da "geçici" olarak kodlanmıştır. Oysa Türkiye gibi tarihsel olarak çok katmanlı toplumsal ilişkilerin iç içe geçtiği toplumlarda, akrabalık yalnızca kan bağıyla değil; ortak yaşam pratikleri, kolektif ritüeller, duygusal emek ve birlikte geçirilen zaman üzerinden de kurulabilmektedir. Nitekim aynı sofrayı

paylaşmak, yas törenlerine katılmak ya da çocuğun bakımını başka birine emanet etmek gibi gündelik pratikler, bireyler arasında aidiyet ve akrabalık duygusunu pekiştiren güçlü sembolik mekanizmalar işlevi görmektedir. Bu ilişkiler, her ne kadar resmi olarak “aile” kapsamında değerlendirilmeseler de, toplumsal işleyişte çoğu zaman kan bağından daha sahici bağlar üretmektedir.

Türkiye bağlamında, kan bağına dayanmayan ancak yapısal olarak inşa edilmiş pek çok akrabalık biçimi, toplumsal dayanışmanın somut örneklerini sunmaktadır. Bu tür ilişkiler yalnızca bireylerin duygusal gereksinimlerini karşılamakla kalmaz; aynı zamanda ekonomik ve sosyal güvenlik ağlarının da bir parçası hâline gelir. Aile ve akrabalık yapıları, devletin sosyal politika stratejileriyle sıkı bir ilişki içerisinde ve bu stratejilere paralel olarak yeniden şekillenmektedir. Refah devletinin sınırlı kaldığı alanlarda, özellikle yaşlı, hasta ve çocuk bireylerin bakımının sağlanması, çoğu zaman biyolojik akrabalar dışındaki kişiler tarafından üstlenilmektedir. Nitekim, “doğurganlığın ve çoğalmanın teşvik edildiği toplumlarda, sosyal devlet hizmetlerinin yetersiz kaldığı ülkelerde akrabalık bağları önemlidir ve akraba sahipliği olumlu bir faktör olarak değerlendirilir” (Özbay, 2014:14). Benzer şekilde, Çiğdem Kağıtçıbaşı ve arkadaşlarının çalışmaları da, Türkiye gibi kolektivist kültürel örüntülerin hâkim olduğu toplumlarda aile ve akrabalık bağlarının maddi temelli olmak zorunda olmadığını ortaya koymaktadır (Kağıtçıbaşı ve Ataca, 2017: 95-98). Bu tür bağlar, dini ritüeller, karşılıklı güvene dayalı dostluklar ve uzun süreli ekonomik-sosyal yardımlaşmalar üzerinden kurulabilmektedir.

Toplumsal yapının içerisindeki gönüllü akrabalık ilişkileri, bireyin sosyal adaptasyonu açısından kritik işlevler üstlenmektedir. Bu ilişkiler yalnızca psikolojik destek sağlamakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal normların, hiyerarşilerin ve aidiyet biçimlerinin yeniden üretilmesinde de aktif bir rol oynar. Kan bağına dayanmayan bu ilişkilerin çoğu, kapalı ve asimetrik bir toplumsal yapı içerisinde oluşur. Özellikle hanede, kan ya da evlilik bağı bulunmayan bireylerin varlığı, çoğunlukla ekonomik sermayeye sahip bireylerin inisiyatifleriyle mümkün olmaktadır. Osmanlı döneminde saray ve konak yaşamında görülen “besleme”, “evlatlık”, “yanaşma” ve “cariye” figürleri bu bağlamda değerlendirilebilir. Bu figürler, hem gündelik emeğin hem de toplumsal statünün düzenlenmesinde belirli işlevler üstlenmiştir. Benzer şekilde, “kumalık” da belirli bir ekonomik güç gerektirir ve bu nedenle yalnızca duygusal ya da cinsel değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik bir işlev

taşır. Dolayısıyla bu tür ilişkiler, yalnızca duygusal yakınlıkla değil, çoğu zaman işlevsel gereksinimlerle açıklanabilir ve bu durum onların pragmatik bir karakter taşıdığını göstermektedir.

Besleme, evlatlık, cariye ve kuma gibi akrabalık kategorileri, çoğunlukla aynı haneyi paylaşan ve kadın emeğini merkezine alan yapılar olarak dikkat çekmektedir. Bu ilişkilerde, toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin belirleyici olduğu ve kadınların hem üretim hem de yeniden üretim süreçlerinde istismar edildiği görülmektedir. Evin iç işleyişine dair bakım emeği, çocukların büyütülmesi ve bazı örneklerde cinsel hizmetin sağlanması, bu kadınların “hane reisinin malı” olarak görülmesine yol açmıştır. Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen hukuki reformlar, bu tür ilişkilerin birçoğunu hukuken ortadan kaldırmış olsa da, pratikte bazı formları —örneğin kumalık— hâlen varlığını sürdürmektedir. Günümüzde ise kadınların artan oranlarda istihdam piyasasına katılması, fakat erkeklerin ev içi emeğe yeterince dâhil olmaması, yatılı kadın bakıcı figürünü neredeyse zorunlu hâle getirmiştir. Böylelikle çekirdek ailenin sınırları esnemekte; görünürde “modern” olan aile yapısı, tarihsel olarak bilinen dadı, besleme gibi figürleri yeniden bünyesine katmaktadır (Maksudyan, 2013:285).

Tarihsel bir perspektifle ele alındığında, kan bağına dayanmayan akrabalık biçimleri, modern öncesi toplumlarda gündelik yaşamın düzenlenmesinde merkezi bir işlev görürken, günümüzde bu işlevsel yönünü büyük ölçüde yitirmiştir. Geçmişte “onur”, “kardeşlik” ya da “sadakat” gibi toplumsal değerlerle bütünleşen bu ilişkiler, günümüzde daha çok karşılıklı sevgi, içtenlik ve bireysel yakınlık temelinde kurulmaktadır. Toplumsal yapının geçirdiği büyük dönüşümler, özellikle sanayileşme, şehirleşme, bireyselleşme ve göç hareketleri gibi dinamikler, bu tür ilişkilerin kuruluşunu ve anlam dünyasını dönüştürmüştür. Gündelik yaşamın örüntüleri artık daha parçalı ve geçici ilişkilere olanak tanımakta, önceki dönemlerdeki gibi kalıcı ve kurumsallaşmış akrabalık biçimlerinin yerini doldurması giderek zorlaşmaktadır. Bu durum, toplumsal yapının dönüşümü ile birlikte “akrabalık” olgusunun da yalnızca biyolojik bağlara değil, sosyal olarak anlamlandırılmış temaslara dayandığını hatırlatmaktadır.

Modern toplumlarda akrabalık, giderek artan biçimde biyolojik gerçeklik söylemi üzerinden tanımlanmaktadır. Bu bağlamda bireylere, yalnızca genetik bağı bulunan kişilerden güven ve aidiyet duygusu elde edilebileceği telkin edilmekte; bu söylem evrensellik iddiası taşıyan bir “gerçeklik rejimi” içinde

sunulmaktadır. Oysa bu tür bir anlayış, “doğal olan”a atfedilen anlamın ideolojik bir inşa olduğunu gizlemektedir. “Gerçek olan biyolojik olarak benzer olandır” düşüncesi, evlatlık ya da üveylik gibi ilişkilerin çoğu zaman olumsuz çağrışımlar üretmesine ve bireylerde kimlik çatışmalarına yol açmasına neden olmaktadır. Ancak toplumsal ilişkiler, özellikle göç, küreselleşme ve kültürel çoğulculuk bağlamlarında dönüşüm geçirmektedir. Artık bireyler için ilişkilerin anlamı, kan ya da evlilik bağından çok, toplumsal temasın niteliği ve sürekliliğiyle belirlenmektedir. Akrabalık bu yönüyle yalnızca “ben” ile “öteki”nin sınırını çizen bir kategori değil; aynı zamanda kimliğin inşasında kurucu bir rol üstlenmektedir.

Bu çalışmada Türkiye’de kan bağına veya evlilik ilişkisine dayanmayan akrabalık biçimleri tarihsel ve sosyolojik bir perspektiften ele alınmıştır. Osmanlı’dan günümüze taşınan besleme, evlatlık, cariyeye ve kuma gibi geleneksel örüntüler ile günümüzün bakıcı, yatılı yardımcı gibi modern formları, toplumsal yapının geçirdiği dönüşümle birlikte yeniden şekillenmiştir. Devletin aile politikaları, ekonomik koşullar, toplumsal cinsiyet rolleri ve kültürel değerlerin birlikte ördüğü bu ilişkiler ağı, bize şunu açıkça göstermektedir: Aile ve akrabalık, doğuştan gelen sabit kategoriler değil; tarihsel olarak inşa edilen, yeniden tanımlanabilir ve değişken sosyal yapılardır.

Günümüzde bireylerin aynı haneyi paylaşmaları, aynı sofraya oturmaları, birlikte yas tutmaları ya da çocuk büyütmelemleri aracılığıyla kurdukları bağlar “akrabalık” kapsamında değerlendirilebilmektedir. Akrabalığın böylesine geniş bir tanımını benimsemek, hem aile olgusunun katı sınırlarını sorgulamaya olanak sağlamakta hem de toplumsal ilişkilerin çok katmanlı doğasını anlamayı mümkün kılmaktadır. Bu nedenle aile ve akrabalık çalışmalarının yalnızca yasal tanımların ya da biyolojik bağların ötesine taşınarak, sosyal pratikler, kültürel kodlar ve güç ilişkileri çerçevesinde yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Azar, B. (2013). Sözlü Geleneğin Kurumsallaşması: Gelenekten Geleceğe Musahiplik Örneği, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 3: 74-87.
- Beşpınar, F.U. ve Beşpınar, L.Z. (2017). ‘Türkiye’de Hane Halkı Yapıları ve Evlilik Pratiklerinde İkili Resim: Geleneklerin Yanı Sıra Değişimin Yansımaları’ *Nüfus Bilimi Dergisi* 39: 109-149.
- Berkes, N. (1942). *Bazı Ankara Köyleri Üzerine Bir Araştırma*, Uzluk Basımevi, Ankara.
- Çeker, O. (2019). *İslam Hukukunda Süt Akrabalığı*, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 3: 341-358.
- Duben, A. (2012). *Kent, Aile, Tarih*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Duman, M. Z., (2011). *Kur'an-ı Kerim'de Adab-ı Muaşeret - Görgü Kuralları*, İpek Yayın Dağıtım, İstanbul.
- Evrensel Gazetesi. (15.05.2020)
<https://www.evrensel.net/haber/109937/turkiyede-372-bin-kadin-kumadurumunda>
- Giddens, A. (2010). *Mahremiyetin Dönüşümü: Modern Toplumlarda Cinsellik, Aşk ve Erotizm*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Giddens, A. (1994). *Modernliğin Sonuçları*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Kağıtçbaşı, Ç. ve Ataca, B. (2017). ‘Çocuğun Değeri ve Aile Değişimi: Türkiye’den Otuz Yıllık Bir Portre’ *Sosyoloji Dergisi* 35: 77-101.
- Koçoğlu, S. (2019). *Evlât Edinmede Ana ve Babanın Rızasının Aranıp Aranmaması Sorununun, Özellikle Yetkili Kurum Aracılığı ile Evlât Edinme Açısından İncelenmesi*, TAAD 38: 239-265.
- Kudat, A. (2004). *Kirvelik, Sanal Akrabalığın Dünü ve Bugünü. ÜtopyaYaymevi*, Ankara.
- Maksudyan, N. (2013). *Altıncı Oturum Moderatör Raporu*. Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği. Başka Bir Aile Anlayışı Mümkün Mü? İstanbul: Görsel Dizayn Ofset.
- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Marshall, S. (2015). *Akrabalık Nedir, Ne Değildir?* Dipnot Yayınları, Ankara.

- Nelson, M. (2013). *Fictive Kin, Families We Choose, and Voluntary Kin: What Does the Discourse Tell Us?* Journal of Family Theory & Review 5: 259–281.
- Öztelli, C. (1959) “*Türklerde Ant- Yemin*”, Türk Folklor Araştırmaları, 120, 1938-1940.
- Özbay, F. (2012). “*Evlerde Ev Kızları – Cariyeler, Evlatlıklar, Gelinler*”, Feminist Tarih Yazımında Sınıf ve Cinsiyet, İletişim, İstanbul.
- Özbay, F. (2014). “*Çerkes Göçüyle Tetiklenen Evlatlık Uygulamaları*” (05.15.2020) <http://bianet.org/bianet/yasam/155531-cerkes-gocuyule-tetiklenen-evlatlik-uygulamaları>
- Özbay, F. (2014). “*Akrabalık ve Komşuluk İlişkileri*” Türkiye Aile Yapısı Araştırması Tespitler, Öneriler, Araştırma ve Sosyal Politika Serisi 07, İstanbul.
- Pektemir, Ş. (2016). *Anne Sütünün Evlenme Engeli Oluşturma Şartları*, Turkish Studies 11/17: 543-568.
- Türk Medeni Kanunu (TMK). (2001). (15.05. 2020). <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4721.html>
- Tezcan, M. (1982). *Tasavvuri Akrabalık ve Ülkemizdeki Uygulama*. Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 1: 117-130.
- Ulutaş, E. (2019). *Eril Kodlar Kısılcacında Kadınlık Halleri: Kumalık, Aile Kurumuna Fraklı Bakışlar, Çizgi Kitabevi, İstanbul*.
- Ünal, A. (2015). *Geleneksel Türk Ailesinde Çocuk ve Çocukla İlgili İnanç Felsefesi: Kırgızistan Örneği*, Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi 35: 9-36

BÖLÜM 2

MODERN SAVAŞLARDA BELİRSİZLEŞEN KİMLİKLER: MÜLTECİLERİN KENT DENEYİMLERİ

Dr. Halil ECER¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.17189783>

¹ Bağımsız araştırmacı, halil.ecer@outlook.com, Orcid: 0000-0003-3139-413X

1.Giriş

İnsanlar yeryüzünde yaşamını idame ettirebilmek adına farklı zamanlarda farklı coğrafyalara doğru bir hareket içerisinde olmuştur. Göç, tarihsel süreçler içerisinde mukayese edildiğinde, zamanın ruhuna göre zamansal ihtiyaçlar temelinde ortaya çıktığı görülmektedir. Yeryüzündeki ilk göçler, coğrafya-doğa ilişkisine dayalı olup doğa karşısında yenilen insanların başka bir coğrafyada hayata kalmak istemesiyle gerçekleşmiştir. Sonraki süreçler genel olarak savaş, kıtlık, kuraklık, ekonomik problemler, yanardağ patlamaları, depremler gibi birçok faktör neticesinde ortaya çıktığı görülmektedir. Göç olgusal olarak kendi içerisinde bir hareket barındırmıştır. Bu hareket eylemselliği, çıkış ve varış noktalarında farklı sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Genel olarak modern zaman göçleri ele alındığında; siyasi, sosyal ve ekonomik boyutların ön planda olduğu görülmektedir. Küreselleşme kavramı ile birlikte sınır geçişlerinin esnekliği de eklenince modern göç hareketleri olarak nitelenen hareketler ortaya çıkmıştır.

Savaşlar veya diğer zorunlu sebeplerden dolayı ait olduğu toprağı terk eden/terk etmek zorunda kalan insanların yabancı topraklarda kendilerine biçilen rolleri en iyi şekilde oynamak zorunda kalmaları, bu rolleri iyi oynama kabiliyetine sahip olmayanların nasıl törpülediklerinin üzerinde durulacaktır. Araştırma, araştırmacının Gaziantep ilinin göç deneyimindeki gözlemlerine dayanmaktadır. Üzerine gözlem yapılan topluluklar sivil toplum alanında, Gaziantep üniversitesinde çalışan ve Suriye'deki çatışmalardan etkilenen, mağdur olan ve bu yüzden ülkelerini bırakıp Türkiye'ye yerleşme kararı alan kişileri kapsamaktadır. Gaziantep ilinin Yeditepe, Beylerbeyi ve Düztepe mahallerinde yapılan çalışmalarda alınan notlar ve gözlem sonucu elde edilen bilgi ve yorumlarla üzerine bir tartışma başlatma, bu tartışma sonucu hem ulusal hükümetlerin hem de yerel yönetimlerin 'yabancıların' entegrasyon problemini çözmek için geliştirdikleri projeler ve uygulamaların söz konusu muhataplardaki karşılığının nasıl olduğu üzerine sistemli bir analizin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Dolayısıyla araştırmanın yöntemi gözleme dayanmaktadır, doğrudan görüşmecilerle görüşme yapılmamış olup çeşitli faaliyetlerde bir arada bulunan gruplar ile süreç ilerletilmiştir. Bulgular kısmında doğrudan alıntı ile aktarılan cümleler, araştırmacının not defterine işlediği notlardır.

Mülteciler yâda geçici koruma altındaki bireyler yâda misafirler yâda muhacirler adına her ne denilirse denilsin, fiiliyata hangi konumda olduğu göz önünde bulundurularak bulunduğu konumdan dolayı kazandıkları hakların yerine getirilip getirilmediği ve eğer getirilmediyse hangi gerekçeyle yerine getirilmediğinin, mekan-birey bağlamında ele alınıp ‘söz konusu kişilerin’ durumlarını ve kent deneyimlerini ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Bu deneyimlerin sosyolojik, siyasi ve ekonomik boyutlardan ele alınması var olan müktesebata uygunluğu üzerine literatürün taranıp mekân içerisinde ki durumuna ışık tutma niyetinde olunmuştur. Elde ettiğimiz bilgileri teorik çalışmalarda yer edinim biçimleri irdelenerek, kent toplumsallığı içerisinde kentin kendinden menkul çerçevesinden bakmak için Henri LeFebvre’nin ‘kent hakkı’ kavramı ve David Harvey’in ‘sosyal adalet ve şehir’ çalışmaları bağlamında irdeleme yapmak amacıyla olmuştur. Bu teorik yapıyı bazı zamanlar sanayi kenti olarak karşımıza çıkan bazı zamanlarda göç alan (ekonomik bazlı), Irak’taki siyasal istikrarsızlık ve Suriye’deki savaş sebebiyle son yıllarda karşımıza mülteci kenti olarak çıkan Gaziantep’te çalışmak sosyal bilimler açısından doğal bir laboratuvar olmasından ileri gelmektedir. Gaziantep’in heterojen yapısı içerisinde ‘yabancılar’ bakışı en açık haliyle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2.Sırt Çantalarının Seyahati: Göç

En ilkel dürtü olarak göçün tarihsel belleği yine en ilkel zamanlara dayanmaktadır. ‘Uygar insan’ profili ortaya çıkmazdan evvel de var olan uygar insan kavramının ortaya çıkmasıyla da devam eden bir olgu olarak tarihin her aşamasında kendine yer edinmiş olan bu olgunun geçmişi insan tarihiyle denk olmuştur. İnsanlığın ilk çıkış zamanlarından beri temel gereksinimlerin yerine getirilmesi amacıyla, insanların bir bölgeden başka bir bölgeye doğru girdiği hareket eğilimi ve bu eğilim sonucunda farklı bir iklim farklı bir çevrede idame edilen yaşamlar ortaya çıkmıştır. İlk göçler tarihinde, göçün amacının temel gereksinim olması ve insanları göçe yönlendiren durumun tamamen insan dışı gelişmelerin etkisi dâhilinde olmasından dolayı bunlara ilkel göçler denilmiştir. Zaten az olan araç ve gereçler, insanların rahatlıkla yerlerini değiştirmesine imkân tanımıştır. Bu göçler bazen dünya tarihinin seyrini değiştirmeye kadir olmuştur. Toplumsal kaderleri tayin eden ve milattan sonra 350-800 yılları arasında yoğun kitlesel hareketlerin yaşandığı kavimler göçü toplumsal

hareketler açısından tarihsellik taşımıştır. Kavimler göçünden önce gerçekleşen Afrika'dan Avrupa'ya doğru süren insan akımları yine dünyanın gelecek tarihinde önemli rol oynamıştır (Diamond, 2013, s. 87). Uygulanış şekli olarak ilkel olsa da sonuçları bakımından dünya kaderini belirledikleri için önemli olmuşlardır.

Göçün yaşamın her alanında yer alması kavramsal tanımlama gereksinimini doğurmuştur. Bu tanımlamalar bazen ölçüt olarak idari sınırları arasındaki yer değiştirme faaliyeti olarak temel alınmıştır; Göç, bulunduğu idari sınırdan herhangi bir sebeple farklı bir idari sınır içerisinde bulunan bir alana uzun veya kısa süreli bir yer değiştirme hareketidir (Tümertekin ve Özgüç, 1998, s. 307). Bazen bireysel ve toplumsal hareketlilik olarak ele alınmıştır. Bu tür tanımlamalarda kümeler veya bireysel olarak bir yerden bir yere gitme olarak ele alınmıştır (Yalçın, 2004, s. 11). Aynı zamanda göç edenlerin (coğrafi mekân değişimine uğrayanların) gittiği yerlerde kültürel, demografik, sosyal ve siyasal gibi toplumun yapısını değiştirecek etkiler de göç olgusuyla açıklanmaktadır (Özer, 2004). Tüm bu tanımlamalar ışığında; Göç, insanların yaşamlarını idame ettikleri bir yerden, birçok farklı sebeple var olan yaşam şekillerinin değişmesi veya değişmeye başlamasıyla başka bir yere hareket etmeleri, kültürel, siyasal, sosyal ve psikolojik değerlerde ortaya çıkan farklılıkların, kişilerin yaşamları üzerinde ağır hasarlar ortaya çıkartan bir olgu olmuştur (Kurt, 2006, s. 149; Özkalp E. , 2003, s. 150; Ozankaya, 1984, s. 56). Bu olgunun sürekliliği, tarihin her aşamasında yer almıştır sadece farklı sebeplerden ve farklı formlarda karşımıza çıkmıştır. (Koçak ve Terzi, 2012; İçduygu ve Sirkeci, 1999, s. 260)

Göç olgusunu daha net şekilde ifade etmek için yapılan göçün 'zorunlu mu?' 'İsteğe bağlı mı?' olduğunu tespit etmek gerekmektedir. Zorunlu göçler daha çok insan iradesi dışında gerçekleşen çevresel faktörlerin (savaş, doğal felaketler vs.) insanları yerlerinden etmesiyle gerçekleşirken isteğe bağlı göçler daha çok ekonomik temellidir ve göçe konu olan bireylerin daha iyi şartlarda yaşamını idare edebileceği yerlere yaptığı göçler olmuştur (Özkalp E. , 1990, s. 211-212; Gürel, 2001). Göç olgusunun bir diğer ölçüğü ise göç edilen yerlerde ikamet süreleri olmuştur. Geçici veya sürekli göçlerde de farklı yaklaşımlar ele alınmıştır. Sürekli göçler, gittikleri ülkelerde toplumsal yaşama katılma isteği bakımından fazla çaba sarf edilirken geçici göçlerde, amacın gerçekleşmesine (iş, eğitim, siyasi nedenler gibi) yoğunlaşmış bir motivasyon olduğu

görülmektedir. Bu yüzden ulusal politikalara konu olması bakımından da sürekli göçlerin ön plana çıktığı görülmektedir (Fichter, 1990, s. 142). Bu ölçütler eşliğinde gerek toplumsal entegrasyon olsun gerek çok kültürlülük politikaları olsun birçok disiplinin araştırma sahasına girmiştir.

Bir göç olgusunun öncesi ve sonrası ele alındığında gerek göç edilen ülkelerin, şehirlerin veya mahallelerin toplumsal ve fiziksel durumları olsun gerek göçün başlangıç noktasındaki yerlerdeki fiziksel ve toplumsal değişimler olsun göçün detaylı olarak ele alınmasını gerekli kılmıştır. Bu çalışma kent sosyolojisi alanıyla ilgili olduğu için göçün yarattığı fiziksel değişimlere değinilmemiştir. Olayın toplumsal boyutu birçok farklı noktadan ele alınabilmektedir. Dil, kültür, ekonomik sınıf, etnisite gibi yaşamın her alanında yoğun bir şekilde varlık gösteren olguların göç sonrasında ortaya çıkarttığı yerli halk ve göçe tabi olan insanlar arasındaki bütünleşememe problemi toplumsal kırılmalara neden olmuştur. (Sandal, vd., s. 476-479)

Göçün yarattığı toplumsal değişimlerin kent yerelindeki yansımalarının bir diğer karşılığı ise değişen komşuluk ilişkileri üzerine olmuştur. Komşuluk Anadolu’da önemli bir yer tutması komşuluk hukukunun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Komşuluk ilişkilerinin inançsal ve mekânsal boyutu bu hukukun çerçevesini oluşturmuştur. Mekânsal olarak yakın olan fakat inanç aidiyeti bakımından farklılık arz eden durumlarda inancın ağır bastığı görülmektedir. Komşuluk boyutuna birde mültecilik durumu eklendiğinde durum daha da karmaşılaşmıştır. Görüşme yaptığımız kişilerden hem yerel halk hem de göçe konu olan ailelerin hoşnutsuzluğu yüksek düzeyde olmuştur. Yerli katılımcıların dile getirdiği sorunların aynısı karşı tarafta dile getirmiştir. Söz konusu olan komşuluk ilişkilerinin bozulma yaşadığını ve komşulara olan güvenin azaldığı üzerine olmuştur. Bu zedelenen komşuluk ilişkileri sivrilmelere neden olmuştur ve aynı aidiyeti taşıyan kişiler aynı mahallelerde kümelenmeye başlamıştır. 1970’lerde Türkiye’de yoğunlaşan gecekonduların mantığı da bu şekilde olmuştur. Akrabalık ve hemşerilik durumuna göre kümelenen mahallelerde kentsel dönüşüm projelerinin uygulanmasıyla hem toplumsal hem de siyasal bir soruna dönüşmüştür. (Aslan, 2016; Kılınç ve Bezci, 2011; Yılmaz, 2015; Çakır, 2011)

Toplumsal entegrasyonun sağlanmaması sonucu mülteci mahalleri içerisinde ortaya çıkan yeni aktörler tıpkı 1980 dönemi gibi kurtarılmış mahallelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Aslan, 2016). Türkiye’deki

gecekondu ve mültecilik olguları sonuçları neticesinde bir paralellik gösterme kabiliyeti göstermektedir. Kaçak yapılaşmaya izin veren dönemin siyasi aktörleri her seçim öncesi dağıtılan tapularla, yapılara meşruluk kazandırırken (Demir, 2009) aynı durumun günümüzde mülteciler üzerinde de etkili olduğu görülmektedir. Ve yine görüşme yaptığımız yerel vatandaşlar hükümetin oy karşılığında mültecilere yardım ettikleri yönünde iddiaları olsa da görüşme yaptığımız yöneticiler, yapılan yardımları Avrupa Birliğinin altında yer alan kurumların finanse ettiğini dolayısıyla böyle bir şeyin mümkün olmadığını dile getirmişlerdir. Bu tür söylentilerin halk arasında dolaşması siyasi kurumları zorda bırakmıştır ve yine bu iddia üzerine milliyetçilik söylemleri ile ön plana çıkan muhalefet partileri de mevcut olmuştur. Mülteciler üzerine geliştirilen milliyetçilik söylemleri, telafisi mümkün olmayan olaylara sebebiyet verme gücünü körüklemiştir. Gaziantep'te yaşayan mülteci ve yerel halk arasındaki gerilimlerin medyaya yansması bu milliyetçilik söyleminin arttığını göstermektedir.² Dünya genelinde yükselen milliyetçilik söylemleri, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde daha ateşli şekilde hissedilmekte ve günümüzde Türkiye'nin aldığı yoğun göçle birlikte milliyetçi söyleme sahip partilerin başarı elde edildiği görülmektedir.³

2.Modern Dışlanmalar: Göçmenler ve Mülteciler

1951'de Cenevre Sözleşmesinde geçen ve 10 Aralık 1948 de imzalanan İnsan Hakları Anlaşmasına taraf olan devletlerarasında imzalanan sözleşmeye göre mülteci;

Irkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle

² <http://www.hurriyet.com.tr/gaziantep-te-suriyelilerin-karistigi-kavgayla-i-40870531>,
<https://www.amerikaninsesi.com/a/turkiye-de-suriye-gerginligi-tirmaniyor/1970002.html>
 (erişim tarihi: 2.2.2024)

³ 24 Haziran 2018 Milletvekilliği seçimleri

*dönmek istemeyen her şahsı*⁴ kapsar şekilde geniş bir çerçeveye sahip bir durumu belirtir niteliktedir. ⁵

Sözleşmede geçen tanımlamada dikkat çeken husus ‘zulme uğrama riski’ ifadesi mültecilik olgusunun temel dayanağını gözler önüne sermektedir. Yine aynı sözleşmenin 2. ve 3. Maddelerinde söz konusu devletlerin ülkelerine mülteci sıfatıyla gelenlere karşı yükümlülükleri yazılmıştır. Mülteci sıfatının kazanılması için bir ‘zulmün’ varlığının gerekliliği ve bu zulümden kaçmak zorunda kalan kişilerin, aynı zulmü görmeyeceklerine güvendikleri/inandıkları başka bir ülkeye göç etmeleri gerekmektedir. Mültecilerin ayrılmak istediği coğrafyalarda terk etmek zorunda kaldığı taşınmazların hukuki tanımlaması eksik olsa da mülkiyet hakkının dokunulmazlığı bağlamında ele alınmıştır. Fakat terk edilen taşınmazlar, mevcut durumdan (savaş veya zorba gruplar) dolayı yıkılmış veya yüksek hasarlı yapılara dönüşmüştür. Mülteciliği sona erdiren hallere değinecek olursak kısaca ülkelerini terk etmek zorunda kalmalarına sebep olan durumların ortadan kalkması ve mültecinin isteyerek geri dönmeye karar vermesidir. Bunun yanında mülteci olarak üç sene gittiği ülkede kalması sonucunda haklarının genişlediği sözleşme ile garanti altına alınmıştır.⁶ Göçmenler ise isteyerek ve bilerek ekonomik durumlarını iyileştirmek, daha müreffeh bir yaşam için göç eden bireyler olmaktadır. Genelde ilk başta aileden bir kişi göç eder, gittiği yerde düzenini kurduktan sonra ailenin geri kalanını yanına aldırılmaktadır (Deniz, 2009). Bu duruma bakıldığında göçmenin mülteciden farklı olarak zorunluluğun direkt etkisinden ziyade dolaylı bir etkilenme sonucu eyleme geçtiği görülmektedir.

Göçe konu olması bakımında sığınmacılar ise; sığındıkları ülkede sığınma talebinde bulunan kişiler olmuştur (Meray, 1959, s. 247). Yani bazı belge ve kabullere dayalı bir soruşturma evresi geçiren, hukuki bazı ödevleri ve gereklilikleri olan kişiler olmaktadır. Mülteci ve sığınmacı ayrımının en keskin koşulu *sığınmacının hukuki açıdan soruşturma aşamasında olmasıdır* (Akıncı, vd., 2015). Genelde sığınmacılar kendi ülkelerinde bazı siyasi ve yargısal

⁴ http://www.danistay.gov.tr/upload/multecilerin_hukuki_durumuna_dair_sozlesme.pdf (son erişim 29.07.2024)

⁵ <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:mu-TPIIXEa8J:www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr> (erişim tarihi:12.08.2024)

⁶ http://www.danistay.gov.tr/upload/multecilerin_hukuki_durumuna_dair_sozlesme.pdf (C kısmı 1-5 Maddeleri)

problemlerle karşılaştıklarında başvurdukları yöntemler olmuştur. Mevcut hükümetlere muhalif olan ve muhalifliklerinden dolayı hapis cezası veya diğer kısıtlamalara maruz kalan (uluslararası sığınmacı kabul anlaşmaları doğrultusunda) kişiler sığınmacı olgusunun yüzde seksenini oluşturmuştur.

Mülteci, sığınmacı ve diğer göçmenlerin tümünü genel anlamda göçe konu olmuş kişiler olarak değerlendirildiğinde tüm bunların göç sonucu ortaya çıkan olgular olduğu görülmektedir. Bu bağlamda göç olgusunun kendisi bir sonuç durumunu belirtmektedir. Her birinin kendi içinde nitelikleri ve çıkış noktaları farklı olmakla beraber hepsinin ortak özelliği gerek coğrafi gerekse kültürel bir mekândan başka bir mekâna geçişin yaşandığı görülmektedir. Türkiye tarihi boyunca göçler ele alındığında Türkiye için bu olgu, yabancı olduğu, bilmediği bir durum olmamıştır. Gerek ilk ulus devlet inşasında balkanlardaki Türklerin göçü gerek yetmişlerde ucuz iş gücünün karşılamak için Avrupa'nın Türkiye'den talep ettiği işçiler bakımından belirli dönemler göç alan belirli dönemlerde ise göç veren bir konumda olmuştur. Fakat son dönemlerde komşu olduğu Suriye içerisindeki savaştan dolayı gerek transit bölge olarak kullanan gerekse de yerleşmek amacıyla gelmek isteyenler tarafından yoğun bir göçe maruz kalmıştır. Gelen göçün, savaşın ilk yıllarında plansız ve kayıt altına alınmaması Türk hükümetlerini çok zor durumda bırakmıştır. Daha önce olan göçlerde tanımlamalara göre politikalar geliştirilirken Suriye'den gelen insanlara misafir, muhacir, din kardeşliği gibi realitede bir anlamı olmayan tanımlamalar yapılmıştır. Sonuç etkileri bağlamında sağlıklı bir tanımlamanın olmadığı görülmüştür, devletin yapması gereken 'misafirin' yapması gereken ödevler nelerdir gibi konular üzerinde durulmamıştır. Yine aynı şekilde 'muhacir' kavramının durumu da aynı şekilde olmuştur. 'Ensar' olarak nitelenen ev sahibi halk, gelenlerin problemlerinde gönüllü bir çözüm sunamamıştır. Çünkü Ensar olma durumunda gönüllülük esas alınmaktadır. Tüm bu tanımlamaların uluslararası göç sözleşmelerinde bir karşılığı olmamıştır.

Türkiye'nin gelen bu nüfusa bir tanımlama bulamasının sebebi tesadüfi bir durum olmamıştır. Tarihsel süreç içerisinde devletlerin geliştirdiği bir takım savunma ve koruma mekanizmasına dayalı olarak Türkiye'nin refleksinden kaynaklanmaktadır. Mültecilerin tanımlamasının ve hukuklarının sözleşme altına alındığı. 28 Temmuz 1951'de Cenevre'de imzalanan 'Mültecilerin

Hukuki Statüsüne İlişin Sözleşme⁷ ile Birleşmiş Milletlere üye devletlerin taraf olduğu bu sözleşmeye, Türkiye 6458 sayılı Yabancıları ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) ile kendi pozisyonunu belirtmiştir.⁸ Yine Türkiye'nin Cenevre sözleşmesine şart olarak koyduğu sadece Avrupa ülkelerinden mülteci kabul edebilme şartı, günümüzde Suriye'deki iç savaştan etkilenip Türkiye'ye sığınan ve sayıları milyonları bulunan, fiiliyatta mülteci olup sözleşmeler gereği mülteci sıfatıyla anılmayan bir nüfusun varlığına sebep olmuştur.

Tüm bu belirsizliklerin birde sosyal yaşam boyutu olmuştur. Kayıt altına alınmayan mültecilerin kendi ekonomik durumlarına ve bölgeleri bilme durumuna göre yerleştikleri yerdeki halk ile problem yaşamaları öngörülebilir olmaktadır. Devletin emredici hukuk kurallarının halktaki karşılığından ziyade gelen mültecilerin inisiyatifine bırakılmış bir iskân politikasına karşı çıkmışlardır. Ve bu karşı çıkış muhatap bulamayınca gelen mültecilere karşı şiddet kullanma olaylarına sebep olmuştur.⁹

4.Şam Tatlısının Gaziantep Baklavasıyla Mücadelesi: Gaziantep'te Mültecilerin Kent Deneyimleri

Gaziantep ili erken cumhuriyet döneminde tarımsal üretimin yanında sanayi ve ticaret kimlikleriyle de ön plana çıkmıştır. Bu kimlik doğal olarak bir çekici güç olarak etrafında ki illerden sürekli göç çekmiştir. Aldığı göç neticesinde heterojen bir yapıya dönüşen toplumsallığı farklı kültürlerle ve aidiyetlere ev sahipliği yapmıştır. Göç ve doğumla birlikte hızla büyüme gösteren kent hem mekânsal hem de toplumsal bir çarpıklığa da ev sahipliği yapmıştır. Bu çarpıklık neticesinde sanayinin yoğun olduğu bölgede ve kentin çeperlerinde gecekondü kümeleri oluşmuştur. Gecekondü mahallelerinin toplumsal yapısına değinmekte yarar görüyoruz çünkü oradaki toplumsal yapı günümüzde mültecilerle olan uyumun işaretlerini barındırmaktadır. Gecekondü ailesinin çevresinde olanlar genel itibariyle ya akrabalık ilişkileri olan ya da hemşerilik ilişkileri olan kimseler olmaktadır. İlk başta gelen aile yavaş yavaş etrafına aynı aidiyet gruplarını çekmiştir (Duben, 2006; Davis, 2007). Sosyal

⁷ <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:mu-TPIIXEa8J:www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr> (erişim tarihi: 12.08.2024)

⁸ <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/03/20160317-11.htm> (erişim tarihi: 12.08.2024)

⁹ https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/05/150514_guvercintepe_suriyeli_gocmenler (erişim tarihi: 07.11.2024)

olarak kent ile bütünleşemeyen bu gruplar dışarıdan gelenler (aidiyet kimliği dışında kalanlar) ile sıcak ilişkiler geliştirememişlerdir.

Suriye savaşı ile birlikte Türkiye'nin uyguladığı 'açık kapı' politikası bir sınır kenti olan Gaziantep iline yoğun bir göç akınına sebep olmuştur. Mültecilerden ekonomik anlamda üst sınıftakiler ya batı illerine yerleşmişlerdir ya da Gaziantep'te işletmeler açmışlardır, meskûn olarak da merkezi ilçe merkezlerini tercih etmektedirler. Orta ve ortanın altında gelire sahip olanlar kent merkezlerinden uzaklaşarak çeperlere yerleşmektedirler. Genelde 'çöküntü alanları' çevresinde zor şartlarda yaşamlarını idame ettirmeye çalışmaktadırlar. Gaziantep'e gelen bu yoğun göç bu kente artı değer katarken eksi değerlerinde görülmesine sebep olmuştur. İşletme sahipleri için ucuz iş gücünü sağlarken yerli halk için işsizliğin artmasına neden olmuştur. Birden fazla ev ve dükkân sahibi olanlar için kiralara artması artı sayılırken, öğrenciler ve kirada kalanlar için ağır külfetler oluşturmıştır. Canlanan bir iç pazarın ortaya çıkmasını sağlarken bu kentte yaşayanlar için alım değerini düşürdüğü görülmüştür. Bu gibi ekonomik durumlarda bir ikililik söz konusu iken toplumsal ağ ve davranışlarda durum böyle olmamıştır.

Hükümet yetkililerinin kente yeni gelen kişileri misafir olarak değerlendirmesi¹⁰ ve yerel halkın bunu benimsemesi fiiliyatta mülteci olan bu kişilere karşı farklı davranışlar geliştirmiştir. Çünkü misafir olanın süreklilik arz etmediği ve misafir olgusunun ev sahibi altındaki tahakkümünün varlığı bilindiğinden ev sahibi kişilerin inisiyatifini genişletmiştir. Misafir olgusuyla bakıldığında gelenlerin günlük faaliyetlerini kısıtlanmaktadır en nihayetinde ev sahibi olan her şeye kadirdir olmuştur. Mülteci olarak değil de misafir olarak dile getirilmeleri, Türkiye'nin mültecilik anlaşmasına koyduğu şart ve diğer devletlerin mültecilik statüsüne dayanarak iç işlerine müdahalesi endişesinden bağımsız olmamıştır. Fakat bu durumda mültecilik hakkı olan faaliyetlerin de gerçekleşmesinin önünü tıkamıştır (Benhabib, 2018). Bu çıkmazlar içerisinde bir kent, sayısı 350 bini bulan (Sandal, vd., 2016, s. 478) savaş mağduru insanla beraber yaşamak zorunda kalmıştır. Bu durumda gelenek ve kültür kodlarının değişimi kültürel uyumun gerçekleşmesi oranında ortaya çıkmaktadır.

¹⁰ <http://www.milliyet.com.tr/cumhurbaskani-erdogan-suriyelileri-tekrar-ankara-verelhaber-2552456/> (erişim tarihi: 05.08.2024)

5.Bulgular ve Tartışma

Değişen toplumsal yapının hem mülteciler tarafından hem de Gaziantep'te uzun yıllardır yaşayan ve kent kültürünü oluşturan insanların izlenimlerini ve deneyimleri çalışmanın ana argümanını oluşturmaktadır. Yapılan görüşmeler neticesinde elde edilen notlar ve saha gözlemleri iki durumu göstermiştir; birincisi gelenlerin savaş mağduru olduğunu belirtip ve yardım edilmesi gerekliliğine inanan ve bu gelenlerin niteliklerine göre değerlendirilmesinin ülke için yararlı olacağını söylemişlerdir. İkincisi gelenlerin hepsini aynı kefeye koyarak ülkelerini bırakıp kaçanların bize hiçbir yararı olmayacağını ve gelenlerinde sadece toplumun ahlakını bozacak faaliyetlerde bulunduğunu/bulunacağını iddia etmişlerdir. Birinci görüşte olanların genelde gelir bakımından orta veya ortanın biraz altında olduğu tespit edilmiştir. Ve yine aynı katılımcı grupta kadınların oransal olarak yüzde altmış olduğu görülmektedir. Bu görüşe sahip kişilerin mülteci değerlendirmesi insan haklarının uygulanması hususunda olumlu yönde olmuştur. Ve mültecilere gerekli yardımların yapılması gerektiğini söyleyip aynı dine mensup olduklarını dile getirmişlerdir. İkinci grup oransal olarak erkek-kadın sayısı birbirine yakın olmuştur. Değerlendirme neticesinde milliyetçi söylemin ağırlıkta olduğu ve Gaziantep'e gelen 'yabancıların' ya mülteci kamplarında barınmalarının gerektiğini ya da Suriye'ye geri gönderilmesi gerekliliğini dile getirmişlerdir. Ülkenin ekonomik gerilemesini mültecilere bağlayıp hükümetin mültecilere çok yardım ettiği ve bu yüzden kendi halkının sıkıntılar çektiğine dair söylemlerde bulunmuşlardır.

Öte yandan Suriyelilerle yaptığımız görüşmelerde trajik durumlar ortaya çıkmıştır. Yaptığımız görüşmeleri ikiye ayırmak mümkündür. Birincisi kadın ve çocukların ağırlıkta olduğu bağımlı kesim ikincisi yabancı ülkelere destek alan sivil toplum örgütlerinin faaliyetlerine katılıp mevcut durumlarını iyileştirmek için çaba içerisinde olan genç kesimden oluşmaktadır. Birinci kesime ulaşmak için sivil toplum örgütlerinin kültürel entegrasyonu geliştirme eğitimlerinde aktif olan bireyler sayesinde iletişime geçilmiştir ve görüşmeler genelde yaşamış oldukları evlerde gerçekleşmiştir. Onlara sorulan 'Türkiye'deki yerel halkla problem yaşıyor musunuz?' sorusuna cevaplar bulmaya çalışılmıştır. Alınan notlar ve gözlemlerin gösterdiği durum dramatik olmuştur. Görüşülen yabancı kişilerin söylediklerine göre; yerel halk onlara iyi gözle bakmıyor ve potansiyel suçlu muamelesi yaptıkları yönünde olmuştur. Ve

ülkedeki her olumsuzluktan kendilerinin sorumlu tutulduğunu ve bu davranışın bazen şiddet olaylarıyla son bulduğunu dile getirmişlerdir. Temel gereksinimlerini karşılamak üzere yapılan alışverişlerde fiyatları olduğundan çok fazla gösterilip onları mağdur ettikleri yönünde söylemlerle olmuştur.

...biz zaten savaştan kaçıp geldik çokça mağdur olduk. Bize kazanç sağlayan yaşamak için gerekli kazancı sağlayan taşınmaz sermayelerimiz savaşın ortasında bırakıp geldik. Hiçbir gelir kaynağımız yok sosyal yardımlarla yaşama tutunmaya çalışıyoruz. Zaten yanımızda getirdiğimiz nakdi kazançlarımız kısa süre içerisinde tükendi. Bazılarımızın parası çalındı, Gaziantep'te kiralar çok yüksek olduğu için üç aile bir evde yaşıyoruz yine de kirayı ödemekte sıkıntı çekiyoruz. Evler çok küçük, büyük evleri ya bize vermiyorlar ya da çok yüksek kiralarla vermek istiyorlar. Biz bu ülkeye turist olarak gelmedik bunu anlamak istemiyorlar. Biz yaşamak için buraya geldik ve zaten çoğumuzun bir yakını savaşta ölmüştür. (G:1)

Görüşme yapılan kişiler tarafından en çok dile getirilen durumlardan biri olmuştur. Bu durumun yaşanması yerel halkında dile getirdiği gibi Gaziantep içerisinde mağduriyetten rant elde etmek isteyen bir kesimin olduğunu göstermiştir. Nitekim görüşmecinin kira konusunda haklılığı çok yüksek olmuştur. Göç Araştırma Merkezinin yaptığı araştırmaya göre; ‘Örneğin 2010 yılında Gaziantep’in orta gelirli Karataş Bölgesi’nde 3 oda 1 salon evin kira değeri ortalama 350-600 TL civarında iken, günümüzde bu rakam 950-1200 TL’ olmuştur (Sandal, vd., 2016, s. 477). Mültecilerin karşılaştığı pahalı yaşam onları kendi bölgelerini kurma ve günlük ihtiyaçlarını bu bölgelerde karşılama yoluna itmiştir. Bu içe kapanmanın günlük ihtiyaçlara ulaşabilirlik bakımından önemli bir etki yaratmıştır fakat toplumsal uyum bakımında ayrımın keskinleşmesine sebep olmuştur. Yerel esnaf gurupları bu tür eylemlerden rahatsızlıklarını dile getirmişlerdir. Toplumsal olarak bir çelişkinin varlığı hem ekonomik anlamda hem de sosyal anlamda kendini göstermiştir. Mahallelerde kendilerine ait pazarların oluşturan Suriyeliler çevre mahallelerden tehditler aldığını dile getirmektedirler. Ve bu mahallelerde suç oranlarının arttığını gözlemlenmiştir¹¹.

Bir diğer görüşmeci grubu olan ve sivil toplumla yakın ilişkiler kuran genç kesimin aynı soruya verdiği cevaplara bakıldığında daha çok sosyal

¹¹ <http://www.milliyet.com.tr/baskentin-gobeginde-suriye-gundem-1903871/>

ilişkilerde ortaya çıkan problemlerden söz etmişlerdir. Yerel halk arasında kaynağı belli olmayan ön yargılar ve ön bilgilerin mevcudiyeti üzerine çokça durulmuştur. Bu ön yargılar genelde mültecilerin sınavsız üniversiteye yerleşme ya da yüksek miktarda burs aldığı yönünde asılsız söylentilerin yerel halkta bir nefrete neden olduğu söylenmektedir. Suriyeli gençlerin sosyal yaşamında en ufak davranışları çokça göze battığını dile getirmişlerdir.

...ben 24 yaşındayım savaş olmadan önce üniversite okuyordum. Savaş yüzünden terk edip buraya gelmek zorunda kaldım ve burada üniversiteye devam edebilmem için denkliğin olması gerekiyor çoğu bölümde de zaten denklik bulunmuyor. Bunun için sınava girip bir sene Türkçe hazırlık okuduktan sonra ancak başlayabiliyorum. Ama herkes sanıyor ki ben istediğim bölüme sınavsız geçebiliyorum bu tür söylemler düzgün olmayan psikolojimizi derinden etkiliyor... Birkaç gün önce tramvayda oturduğum yerden yaşlı bir kadın tarafından kaldırıldım kadın bana dedi ki senin ülkende savaş var ve sen rahat rahat burada oturuyorsun ne yapmamı bekliyor anlamıyorum. Kafelere gidip çay içtiğimizde dahi aynı şekilde tavırlarla karşılaşabiliyoruz. Bu sorunların çözümü için sivil toplum örgütlerinde aktif olmaya çalışıyoruz. (G:2)

Görüşmecilerin tamamının dile getirdiği vatansızlık durumunun yarattığı ağır psikoloji sağlıklı yaşam için engel teşkil ettiği yönündeki söylemleri mültecilerin ekonomik sıkıntıların yanında psikolojik sıkıntılarla boğuştuğunu göstermiştir.

Gaziantep ilinin geçmişte Halep’le olan ticari ilişkileri ve fiziki yakınlığı eskiden beri geliştirilen ticari faaliyetler adaptasyon sürecinde önemli rol oynamıştır. Fakat Gaziantep’in toplumsal yapısında ortaya çıkan değişme/yabancılaşma adaptasyonda belirsizlikler ortaya çıkarmaktadır. Bu belirsizlik geleneksel kodların değişmesi, gelen mültecilerin getirdiği değişimler ve artı değerlerle birlikte yeni bir toplumsal insanın ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Yeni inşa sürecinde eski kültürel temel üzerinde farklı bir kültürün ortaya çıkması hem mültecilerin hem de yerel halkta bir şok etkisi yaratmıştır (Güvenç ve Güvenç, 1996; Erol ve Ersever, 2014). Kültürlerin değişmesi yâda birbiriyle benzeşmesi Gaziantep yerelinden ele alınıp Türkiye geneline yayıldığında birbirinden farklı sonuçlar ortaya çıkmamaktadır.

Sivil toplum alanında aktif bir birey olan Suriyeli görüşmecinin şu sözü mültecilerin beklentileri hakkında ipucu vermektedir;

...aslında yerel halka da eğitim verilmeli. Evet, biz yabancı bir kültürden geldiğimiz için uyumun sağlanması açısından eğitimler verilebilir. Fakat yerel halk da böyle bir şey ile ilk defa karşılaşılıyor. Gelenlere nasıl davranılması gerektiği hakkında bilgileri mevcut değil (okumuş kesimin tamamı böyle değil tabi ki). Şu an bize yapılan davranışlar ayrımcılıktan başka bir şey değil... ” (G:3)

Eğitim konusu çok önemli olmakla birlikte sadece teorik bilgilere dayanarak insan davranışlarının değişmesinin zorluğunu psikoloji alanının üzerinde durduğu bir husus olmuştur (Fidan, 2012). İçselleştirmenin sağlanması için geliştirilen uyum projelerinde dahi ağırlığın teorik bilgiye verilmesi eğitimlerin niteliğini azaltmıştır. Görüşme notundaki bir diğer husus ayrımcılığın yaygın olmasıyla alakalı olmuştur. Yabancılar karşı gösterilen bu nahoş tavrın altında yatan sebepler üzerinde irdeleme yapıldığında; siyasetçilerin dile getirdiğinin medya yardımıyla biraz daha alevlendirilerek hane içerisine servis edilmektedir. Hane halkının içerisinde tartışılabilir bir hale gelen mültecilik/yabancı olgusu medya eliyle insanları şiddete itmektedir ve eylem olarak gerek fiziksel şiddet gerekse de sözlü şiddet olarak gündemde yer alabilmektedir.¹²

6. Sonuç

Dolaşımda olan binlerce anket nicel olarak veriler sunmaktadır. Elbette hükümet organları saha çalışması yaparak binlerce veriye ulaşabilmektedir. Fakat güvensizliğin oluşması sağlıklı bilgiye ulaşmada engel teşkil etmektedir. Anket yapılırken elde tutulan kâğıt veya tabletin karşısındaki kendini güvende hissetmemesine neden olduğu görülmüştür. Ve problemleri alanlarda sürekli ortaya çıkan araştırma döngüleri rutinleşmiştir. Zaten bir müddet sonra yapılan çalışmaların birbirine benzediği görülmüştür. Çalışmaların birbirine benzemesi kısır döngünün oluşmasına neden olmaktadır.

Gaziantep yerelinde yapılan saha çalışmasının verilerine dayanarak mülteciler ve yerel halk arasında ki problemler birçok farklı etmenden dolayı ortaya çıktığı görülmektedir. Ülkedeki ekonomik durumun bozulması, komşu devletlerle olan ilişkiler ve medyanın sürekli kin ve nefreti aşılayan yayınlar yapması da dahil olmak üzere toplumsal tabakada olumsuz yönde sinerji

¹² Bir haber örneği: <https://www.evrensel.net/haber/330444/cocuk-kavgasi-yine-multecileri-hedef-yapti>

oluşturmaktadır. Mülteci sorununu sadece toplumsal ilişkiler altında ele almak yanıltıcı olabilmektedir. Arka planda ulusal olan bazı problemlerde mültecilere bakışı etkilemiştir. Yani bu durumda ülkenin iç dinamikleri bireylerin psikolojisi üzerinde güçlü bir etkiye sahip olmuştur. Aynı şekilde mülteciler üzerinde de etkili olmuştur. 2018 yılına nispeten gerek Suriye'deki savaşın etkilerinin hissedilmemesi gerek Türkiye'nin transit bölge olarak kullanılması etkilerin gecikmesini sağlamasıyla daha iyi konumda olan 2012-2014 dönemleri, iç siyasette mültecilerin temel haklarını kullanma noktasında daha rahat iken gerek ekonomik bozulma gerek ülkeler arası ilişkilerin gerginleşmesinden sonra az olan özgürlükleri tamamen ortadan kalkma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.

Kent ve mülteci bireyler ele alınırken politik yerel kararlardan ulusal hatta uluslararası kararlara kadar her türlü kırılganlığın mülteciler üzerinde olumsuz etki bıraktığı görülmüştür. Bu bağlamda geliştirilen projelerin değindiği noktalar ekonomik uyum, yasa uyumu ve sosyo-kültürel uyum olmak üzere üç çerçevede ele alınmıştır. İltica ve göç Araştırmalar Merkezinin (İGAM) Avrupa Birliği ve Türkiye ortak finans havuzuyla finanse edilen 15 Mart 2016 – 15 Nisan 2017 yılları arasında gerçekleştirdiği çok yönlü uyum projesinin¹³ sonuçları yol haritası çizmesi açısından önemli olmakla birlikte. Sığınmacı ve mültecilere erişimin sağlanması için yerel belediyelere verilen yetkilerin denetim noktasında eksik kalması bazı sorunlara sebep olmuştur. Bu sorunlar gelen mültecilerin aidiyet değerleri gözetilerek farklı muameleye bırakıldığı yönünden saha araştırmasında farklı bilgiler elde edilmiştir. Savaşın ilk yıllarından itibaren Türkiye'ye gelen yabancılar arasında Türkmen, Arap, Kürt ve Ezidiler mevcut olmuştur. Yerel belediyelerin kendi değerlerine yakın olan kişiler arasında ayırım yapması ve 'kendi mültecilerini' seçmeleri ve sadece onlara yardım etmek istemeleri mağduriyetleri artıran bir diğer faaliyet olmuştur.

Yaşamın her faaliyetinin gerçekleştiği yer olarak karşımıza çıkan kentlerin artık bir 'otorite' olarak bize ne yapmamız gerektiği hususunda çokça ipucu vermeye başlamıştır. Kırsal alanda yaşayan nüfusun dahi kentteki her olaydan etkilendiği ve ileriye dönük yapılan planlamalarda kent ölçüt alınarak yeni yaşamlar inşa edilmeye başlanmıştır. Kentin karmaşık yapısı günümüzde

¹³ <http://www.multecilerinuyumu.org/TR/ana-sayfa>

birçok sorunun kaynağı olarak görülmektedir. Kentin günümüzde bu kadar fazla değer kazanmasının birçok nedeni olmakla birlikte sermaye alanlarına dönmeleri ve uluslararası marka olma iddiası, bu iddiaya dönük sergilediği eğilimler en önemli ölçütler olmuştur. Kent artık sadece bir yaşam alanı değil aynı zamanda ticaretin, sanayinin ve siyasetin çokça döndüğü alanlar olmuştur. Sermaye ile birlikte ortaya çıkan sınıfsal katmanlar toplumsal problemler olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk kent kuramlarından beri üretilen kent olguları her zaman bir devinim içerisinde olmuştur ve bu devinim sadece fiziksel yönde olmamıştır. Devinim toplumsal boyutu günümüz kent olgularını bir kimliğe büründürmede etkili olsa da aslında toplumun kimliğini oluşturan kentler olmuştur. Kentlerin uluslararası arenada boy göstermesine paralel olarak kent siyasetinin önem kazanması politikleşen bir toplumun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Elbette politik toplumlarda hakların kazanılması açısından güçlü bir temsiliyet vardır fakat bu temsiliyetin muhalif kesim ve iktidar taraftarlarının aynı anda kucaklaması zorlaşmıştır. Politik toplumların bu durumları toplum içerisinde ki ayrışmaları körüklemiştir.

Toplumlar içerisinde var olan bu ayrışmalarının içine dışarıdan, bu topluma ait olmayan bireyler, eklendiğinde ayrışmanın boyutlarını değiştirmektedir. Yeni gelen bireyler ile yaşanan çatışmalarda çok boyutlu olmaktadır. Yukarıda değindiğimiz bu boyutlar toplum barışının ve beraber yaşama isteğinin önündeki en önemli engeller olmuştur. Çözüm hususunda gerek toplumsal mutabakatların sağlanması gerek siyasi erkin çözüm noktasında gösterdiği doğru çabalar bir çözüme yaklaştırsa da asıl olanın var olan sorunun tümünden ortadan kaldırılması olmuştur.

Sonuç olarak mevcut durumda en insancıl çözümün neler olduğu üzerinde her disiplinin kendi alanında araştırmalar yapıp en nihayetinde tüm araştırmalardan ortak bir rapor ortaya çıkarmasıyla mümkün olmaktadır. Eğer disiplinler arası bir çalışma gerçekleşmezse sorunun bir tarafına çözüm bulunurken öte taraflarında daha büyük sorunların ortaya çıkacağı ön görülebilir bir olgu olmaktadır. Zaten mevcut durumda Türkiye’de uygulanan projeler göç sorununa bazı noktalarda çözüm olmuştur. Örneğin gelen nüfusun kayıt altına alınmaya başlanması, çadır ve konteyner kentte barınmanın sağlanması ve gerekli sürenin yerine getirilip batı ülkelerine girişlerinin sağlanması, yine AFAD’ın ve diğer yardım kuruluşlarının yardım çabaları, hayat boyu öğrenme ve kültürel entegrasyon planlamaların çözüme katkı sunduğu görülmektedir.

Ulusal kaynaklar veya uluslararası kaynaklar bu konuda ortak adımlar atmıştır. Fakat durumun birde yerel düzeyde yansımaları olmuştur ve çalışma daha çok bu yerel yansımalar üzerinde durmuştur. Görünmeyen problemler, ortaya çıkacak sorunlar için uyarı niteliğinde olmaktadır. Bu yüzden araştırma Gaziantep yerelinde var olan problemlerin akademik teoriler ve araştırmalar ışığında ele alınmıştır.

Gaziantep'in yoksul mahallelerinin dışı kapalı tavrı ve kent merkezinden kopmaları mahalle içinde bir kültür geliştirirken dışarıdan yabancıların kabul edilmeyeceği görülmektedir. Yani Gaziantep'in düşük gelirli nüfusu kent çeperlerinde yoğunlaşırken savaş nedeniyle gelen yabancılar ise bu yoksul mahallelerin çeperinde yoğunlaşmaya başlamıştır. Bu durum da yoksulluk durumunun altında bir olgu ortaya çıkmaktadır. Ve beraberinde suç oranlarının arttığı görülmektedir. Suç oranlarının artmasına Suriyeli mülteciler neden olmuştur yoksulluk neden olmuştur. Sanayi kenti olan Gaziantep'te zaten var olan ekonomik dengesizlik mültecilerle daha da artmıştır.

Gaziantep'te yaşayan mülteciler Suriye'deki durumu göz önünde bulundurarak burada kalacakları yönünde çokça talepleri olduğunu belirtmişlerdir ve bunun hukuki boyutunun sağlanması için bazı girişimlerde bulunmuşlardır. Buna karşın yerel halk vatandaşlık verilmesi konusunda şikâyetleri olduğunu belirtmiştir. Bu şikâyet ve talep kıskacında kentin toplumsal yapısının çatıştığı ve uzlaştığı noktaları kestirmek mümkündür fakat talep eden ile şikâyet edenin başvuracağı muhataplar farklılaşmıştır. Mülteciler taleplerinin daha çok yabancı sivil toplum örgütlerinin projelerinde dile getirirken yerel halk şikâyetlerini yerel belediyelere sunmaktadır. Her ikisinin de muhatap olarak gördüğü merciler şikâyet ve taleplere cevap verecek konumda olmadığı görülmektedir.

Kaynakça

- Akıncı, B., Nergiz, A., & Gedik, E. (2015). Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul. *Göç Araştırmalar Dergisi*, 58-83.
- Aslan, Ş. (2016). *1 Mayıs Mahallesi*. İstanbul: İletişim.
- Benhabib, S. (2018). *Öteklerin Hakları*. (B. Akkıyal, Çev.) İstanbul: İletişim yayınları.
- Çakır, S. (2011, Mayıs 7). Türkiye'de Göç, Kentleşme/Gecekondu Sorunu ve Üretilen Politikalar. *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*(23), s. 209-222.
- Davis, M. (2007). *Gece Kondu Gezegeni*. İstanbul: Metis .
- Demir, Ö. (2009). Siyasete Yön Veren Rasyonel Cahil Seçmenler. *Hukuk ve İktisat Araştırmalar Dergisi*(2146-0817), 1-10.
- Deniz, O. (2009). *Uluslararası Göçler ve Türkiye'ye Yansıması; Sığınmacılar, Mülteciler ve Yasadışı Göçmenler*. İstanbul : Çantay Kitabevi.
- Diamond, J. (2013). *Tüfek, Mikrop ve Çelik*. (Ü. İnce, Çev.) Ankara: Tübitak Yayınları.
- Duben, A. (2006). *Kent, Aile, Tarih*. (L. Şimşek, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erol, M., & Ersever, O. (2014). Göç Krizi ve Göç Krizine Müdahale. *KHO BİLİM DERGİSİ*, 47-68.
- Fichter, J. (1990). *Sosyoloji Nedir?* (N. Çelebi, Çev.) Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Fidan, N. (2012). *Okulda Öğrenme ve Öğretme*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Gürel, S. (2001). *Türkiye'de Göç ve Bütünleşme Sorunsalı*. (F. Gümüşşuoğlu, Dü.) İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Güvenç, & Güvenç, B. (1996). *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- İçduygu, A., & Sirkeci, İ. (1999). *Cumhuriyet Dönemi Göç Hareketleri: 75 yılda köylerden şehirlere*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Kılınç, Z. A., & Bezci, B. (2011). Kentleşme, Gecekondu ve Hemşerilik. *Dergipark Ulakbilim*, 324-344.
- Koçak, Y., & Terzi, E. (2012). Türkiye'de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri. *KAÜ İİBF Dergisi*, 163-184.
- Kurt, H. (2006). Göç Eğilimleri ve Olası Etkileri. *Yönetim Bilimler Dergisi*, 148-178.

- Meray, S. (1959). *Devletler Hukukuna Giriş*. Ankara: Ajans Türk Matbaası.
- Ozankaya, Ö. (1984). *Toplum bilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara : Savaş Yayınları.
- Özer, İ. (2004). *Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme*. Bursa: Ekim Kitabevi.
- Özkalp, E. (1990). *Sosyolojiye Giriş*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Özkalp, E. (2003). *Sosyolojiye Giriş*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Richter, M. (2005). *Geldiler Ve Kaldılar*. (M. Özbattır, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sandal, E., Hançerkıran, M., & Tıraş, M. (2016). Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler ve Gaziantep ilindeki Yansımaları. *Gaziantep Universty Journal of Social Sciences* (<http://jss.gantep.edu.tr>), 461-483.
- Sayın, Y., Usanmaz, A., & Aslangiri, F. (2016). Uluslararası Göç Olgusu ve Yol Açtığı Etkiler: Suriye Göçü Örneği. *KMO Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 1-13.
- Tümertekin, E., & Özgüç, N. (1998). *Beşeri Coğrafya*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Yalçın, C. (2004). *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Anı yayıncılık.
- Yılmaz, İ. (2015). Gecekondu Direnişi:Dikmen Vadisi Örneği. *Mülkiye Dergisi*, 309-314.

İnternet Kaynakları

- <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:mu-TPIIXEa8J:www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr>
- http://www.danistay.gov.tr/upload/multecilerin_hukuki_durumuna_dair_sozlesme.pdf
- <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/03/20160317-11.htm>
- <http://www.milliyet.com.tr/cumhurbaskani-erdogan-suriyelileri-tekrar-ankara-yerelhaber-2552456/>
- <http://www.milliyet.com.tr/baskentin-gobeginde-suriye-gundem-1903871/>
- <http://www.evrensel.net/haber/330444/cocuk-kavgasi-yine-multecileri-hedef-yapti>

<http://www.multecilerinuyumu.org/TR/ana-sayfa>

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/05/150514_guvercintepe_suriyeli_gocmenler

BÖLÜM 3

KRİPTO PARALAR VE PARADA SAHTECİLİK SUÇU: DİJİTAL ÇAĞDA KLASİK BİR SUÇUN YENİDEN YORUMU

Öğr. Gör. Kaan DÜZDEMİR¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.17189803>

¹ Girne Amerikan Üniversitesi/Hukuk Fakültesi, Orcid: 0000-0001-9083-3978.

GİRİŞ

Tarih boyunca bir topluluğun parçasını oluşturan bireyler, ihtiyaç duydukları eşyaları temin etmek maksadıyla birbirleri ile etkileşim halinde olmuşlardır. Bu etkileşim, ticaret olarak adlandırılmaktadır. İlk çağ uygarlıklarına kadar insanların alışveriş usulü, takas sistemine dayanmaktadır. Yani bir kimse ihtiyaç duyduğu bir eşyayı satın almak amacıyla muhatabına kendisine ait olan bir eşya vermek zorundadır. Lidyalıları ise takas sistemi yerine “para” olarak ifade edilen ve manevi olarak değere sahip olan şey vasıtasıyla ticaret yapmaya başlamışlardır. Bir başka deyişle, bir eşya satın almak isteyen kimse söz konusu eşya için belirlenen değeri karşılayacak parayı karşısındaki kişiye teslim etmek durumundadır. Para, bir mal veya kıymetli bir nesneyi alma gücüne sahip olan iktisadi niteliği bulunan bir nesne olarak tanımlanabilmektedir (Çarkacıoğlu, 2016: 1). Bir başka deyişle, insanlar para vasıtasıyla ihtiyaç duydukları veya diledikleri eşyaların kendisine biçilen değeri para ile temin etmek suretiyle mülkiyetlerine geçirebilmektedirler. Yalnızca insanlar parayı kullanmamaktadır. Başta devlet olmak üzere diğer tüzel kişiler de para aracılığı ile ticari hayata katılmakta ve alışveriş yapmaktadırlar. Görüldüğü üzere gerek gerçek gerekse de tüzel kişiler açısından ticari ve toplumsal hayatı düzenleyen para, bu alanların düzenlenmesinde önemli bir araç ve nesne olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple kanun koyucu, *Parada Sahtecilik Suçun*’u, “kamu güvenine karşı suçlar” başlığı altında düzenlemiştir. Günümüzde, klasik anlamda para olarak kabul ettiğimiz kavrama karşı kripto para olarak ifade edilen varlıklarda ortaya çıkmıştır. Kripto para birimleri klasik paraların aksine; Devlet tarafından tedavüle girmesi amacıyla basılamayan, merkezi bir sistemi bulunmayan, belirli kod ve şifrelere sahip olan dijital bir para birimidir (Kesebir, 2019: 611). Kripto paralar, Türk Hukuk’u tarafından iktisadi bir ödeme aracı olarak kabul edilmemiştir. Buna karşın, bazı esnaf ve tacirlerin ticari faaliyetlerinde kripto para birimlerini kullandıkları görülmektedir. (Karaoğlu ve ark, 2018: 24). Klasik anlamda para olarak kabul ettiğimiz nesnelerin koruması ve ticari hayatın sağlıklı bir şekilde devam etmesi amacıyla, Türk Ceza Kanun’unda, *Parada Sahtecilik Suçu* düzenlenmiştir. Öncelikle ilgili suç tipinin unsurları incelenecektir. Akabinde, söz konusu suç tipi ile kripto para kavramı arasındaki bağlantı ele alınacaktır.

1. PARADA SAHTECİLİK SUÇU VE SUÇTA KORUNAN HUKUKİ YARAR

Parada sahtecilik suçu, Türk Ceza Kanunu m. 197/1 hükmünde düzenlenmiştir (Türk Ceza Kanunu, m.197/1). Söz konusu hüküm, yalnızca ülkemizde kanun tarafından kabul gören ve tedavülde bulunan para bakımından değil yabancı ülkelerde kanun tarafından kabul edilen para birimlerini açısından da sonuç doğurmaktadır. Parada sahtecilik suçunun faili, *“iki yıldan oniki yıla kadar hapis ve onbin güne kadar adli para cezası ile tecziye edilecektir.”* İlgili hükmün ikinci fıkrası ise paranın sahte olduğunu bildiği halde kabul eden kişinin, *bir yıldan üç yıla kadar hapis ve adli para cezası ile tecziye edileceğini* düzenlemiştir (Türk Ceza Kanunu, m.197/2). Son olarak, hükmün son fıkrasında bir paranın sahte olduğunu bilmeden kabul eden ancak failin daha sonra paranın sahte olduğunu öğrenmesi ve bu parayı tedavüle sokması halinde *üç aydan bir yıla kadar hapis cezası ile muhatap kalacağı* hüküm altına alınmıştır (Türk Ceza Kanunu, m.197/3). Görüldüğü üzere söz konusu suça ilişkin, üç farklı fıkra da farklı ihtimaller değerlendirmek suretiyle düzenlemeler yapılmıştır. Parada sahtecilik suçu, kamu güvenine karşı suçlar başlığı altında düzenlenmiştir. Yorum yöntemlerinden birisi olan sistematik yorum yöntemini kullanmak suretiyle söz konusu suçta hukuki yararın “kamu güveni” olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır (Meraklı, 2020: 729).

2. PARADA SAHTECİLİK SUÇUNUN UNSURLARI

Suçun unsurları, maddi ve manevi unsur olmak üzere iki açıdan incelenmektedir (Toroslu, 2005: 120). Bütün suç tipleri için geçerli olan bu ayırım, parada sahtecilik suçu bakımından da geçerlidir. Maddi unsur, suçun hareket kısmı ile ilgilenmekte iken manevi unsur failin iradesini ele almaktadır (Toroslu, 2005: 120). Dolayısıyla, parada sahtecilik suçunun unsurları incelenirken bu kapsama bir değerlendirme yapılacaktır.

2.1 MADDİ UNSURLAR

Suçun maddi unsuru fiil, netice nedensellik bağı, fail, mağdur, konu ve nitelikli hal olarak ifade edilen kavramlardan meydana gelmektedir. (Artuk ve ark, 2015: 20). Böylece, suçun maddi unsuru yukarıda ifade edilen kapsamda değerlendirilecektir. Hukuka aykırılık unsuru ise suçun doğasından

kaynaklanan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla, hukuka aykırılık unsuru ilgili fiilin suç olarak düzenlenmesinin bir doğal sonucu olarak karşımıza çıktığından değerlendirme kapsamına alınmayacaktır.

2.1.1 HAREKET

Bir hareketin para sahtecilik suçunun düzenlendiği hükmün birinci fıkrasına vücut verebilmesi için kanun tarafından para olarak düzenlenen paranın sahte olarak üretilmesi, ülkeye girişinin yapılması, nakledilmesi, saklanması veya tedavüle sokulması gerekmektedir. Kanun koyucu failin hareketinin, hükmün birinci fıkrası kapsamında değerlendirilmesi için tahdidi bir şekilde söz konusu hareketleri ifade etmiştir. Dolayısıyla suçun hareket unsurunun değerlendirilmesi hususunda kanunda ifade edilen hareketlerin genişletici yorum veya kıyas yapmak suretiyle değiştirilmesi veya başka bir hareket eklenmek suretiyle söz konusu suç tipinin hareket unsuru hakkında yeni bir değerlendirilmenin yapılması mümkün olmayacaktır. Kanunda, ilgili suç tipinin hareket bakımından tamamlanması için birden fazla hareketin belirtilmesi ve bu hareketlerin en az birisinin icra edilmesinin yeterli olduğu suç tiplerine *serbest hareketli* suçlar denilmektedir (Önder,1992: 178). Böylece para sahtecilik suçunun, Türk Ceza Kanunu m.197/1 de düzenlenen halinin seçimlik hareketli bir suç olduğu sonucuna varabilmekteyiz (Meraklı, 2020: 737). Buna karşın, Türk Ceza Kanunu m.197/2-3 hükümlerinde, Türk Ceza Kanunu m.197/1 de olduğu gibi hareketlerin niteliği sınırlandırılmamıştır. Bir başka deyişle, sahte paranın kabul edilmesi fiili söz konusu hareketin Türk Ceza Kanunu m.197/2 kapsamında değerlendirilmesi anlamına gelecektir. Hareketin nasıl yapıldığının bir önemi bulunmamaktadır. Aynı şekilde, bir hareketin Türk Ceza Kanunu m. 197/3 hükmü kapsamında değerlendirilebilmesi için failin kabul ettiği paranın sahteliğini bilmesine gerek yoktur. Bir başka deyişle failin, sahteliği bilmediği bir parayı tedavüle sokması Türk Ceza Kanunu m.197/3 kapsamında para sahtecilik suçunun oluşmasına sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla para sahtecilik suçunu hareket kapsamında değerlendirilecek olursak, Türk Ceza Kanunu m.197/1 açısından seçimlik hareketli, Türk Ceza Kanunu m.197/1-2 kapsamında ise serbest hareketli bir suç olduğu ifade edilebilmektedir.

Son olarak şunu da ifade etmek gerekir ki, Türk Ceza Kanunu m.197/1 kapsamında “sahte” olan bir paranın üretilmesi, taklit edilmesi veya düzenlenmesi başlı başlıca ilgili hükümde ifade edilen suça vücut vermemektedir. Türk Ceza Kanunu m.197/1 kapsamında düzenlenen suçun ortaya çıkması için üretilen, taklit edilen veya düzenlenen paranın aldaticılık kabiliyetine de haiz olması gerekmektedir (Eren,1961: 110). Aksi takdirde, söz konusu hareketin kamu düzenini ihlal etmediği, yani suçun oluşması için gerekli olan hareketlerden birisi olan paranın “sahte” olmasına ilişkin unsurda eksiklik olacağından para sahtecilik suçunun meydana gelmediği sonucuna ulaşılabilir (Eren, 1961: 110).

2.1.2. NETİCE

Netice, suç meydana getiren hareketin dış dünyada ortaya çıkardığı sonuçtur (Özgenç, 2015: 175). Fiil sonucunda, kanunda öngörülen neticenin meydana gelmesinin beklendiği suçlar “neticeli suçlar” olarak ifade edilir (Koca ve Üzülmüş, 2018: 175). Buna karşın, kanunda düzenleme alanı bulan bir suç tipinin gerçekleşmesi için suç tipine ilişkin düzenlemede belirtilen hareketin vuku bulmasının yeterli olduğu durumlarda mevcuttur. Bu suç tipleri “neticesiz” suçlar olarak da tanımlanır (Özbek ve ark, 2017: 210).

Türk Ceza Kanunu m.197/1 hükmünde düzenlenen para sahtecilik suçunda, netice ile hareket birleşiktir. Yani neticesiz bir suçtur. Gerçekten, ilgili hükümde ifade edilen seçimlik hareketlerin icra edilmesi anında, söz konusu para sahtecilik suçu meydana gelmiştir. Örneğin, yabancı bir ülke tarafından kabul edilen bir para biriminin ülkeye sokulması durumunda Türk Ceza Kanunu m.197/1 kapsamında para sahtecilik suçu oluşmuştur. Ayrıca ilgili paranın tedavüle sokulup piyasaya karışmasının, suça vücut verilmesi açısından bir önemi bulunmamaktadır. Buna ek olarak, sahte paranın üretilmesi, nakledilmesi ve muhafaza edilmesi durumlarında da suçun neticesiz ve ani bir suç olduğu sonucuna varılmaktadır (Tekin, 2019: 85-56).

Paranın tedavüle sokulması hareketinin ortaya çıkarmış olduğu netice, Türk Ceza Kanunu m. 197/1 de düzenlenen diğer hareketlerin ortaya çıkardığı netice bakımından farklılık göstermektedir. Gerçekten de tedavül durumunun ortaya çıkması için söz konusu paranın failin fiili hakimiyetinden çıkmış olması gerekmektedir. Bir başka deyişle, sahte paranın tedavüle sokulması amacına hizmet eden icra hareketleri, söz konusu suçun teşebbüs aşamasında

kalmasına yol açacaktır. Bir başka deyişle sahte paranın tedavüle girmesi amacıyla yapılan hazırlıklar, doğrudan sahte paranın tedavüle sokulması suretiyle parada sahtecilik suçunun oluşmasına imkân vermemektedir. Buradan hareketle, tedavüle sokulmak suretiyle parada sahtecilik suçunun neticeli bir suç olduğu söylenebilmektedir (Meraklı, 2020: 753).

Türk Ceza Kanunu m. 197/2 kapsamında düzenlenen parada sahtecilik suçu, paranın sahteliği bilen bir kişinin kabul etmesi durumunda gerçekleşmektedir. Failin ayrıca başka bir hareketi icra etmesine gerek yoktur. Bir başka deyişle, failin söz konusu paranın sahte olduğunu bilmesi ve kabul etmesi yeterlidir. Yani, m. 197/3 kapsamında düzenlenen parada sahtecilik suçu neticesiz bir suçtur.

Kanaatimizce Türk Ceza Kanunu m. 197/3 hükmünde düzenlenen parada sahtecilik suçu, Türk Ceza Kanunu m. 197/1 hükmünde düzenlenen parada sahtecilik suçundan yalnızca failin iradesi yönünden ayrılmaktadır. Bir başka deyişle, m. 197/1 de fail sahte olduğunu bildiği bir parayı tedavüle sokarken, m. 197/3 de sahte olduğunu bilmediği bir parayı tedavüle sokmaktadır. Dolayısıyla, söz konusu bu iki hüküm ortaya çıkarmış olduğu netice bakımından ayrılmamaktadır. Yani, m. 197/3 de düzenlenen parada sahtecilik suçu da tıpkı 197/1 de düzenlenen tedavüle sokmak suretiyle parada sahtecilik suçu gibi neticeli bir suçtur.

2.1.3. NEDENSELLİK (İLLİYET) BAĞI

Nedensellik bağı, suçun oluşuma sebebiyet veren hareket ile suçun ortaya çıkardığı netice arasındaki neden-sonuç ilişkisi olarak tanımlanabilir (Koca ve Üzülmüş, 2018: 131). Hareket ile neticesinin birbirine bitişik olduğu suçlarda nedensellik bağı bulunmamaktadır. Bir başka deyişle, Türk Ceza Kanunu m.197/1 hükmünde ifade edilen seçimlik hareketlerden yalnızca “tedavüle sokma” hareketi bakımından nedensellik bağının mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Bunun sebebi, “tedavüle sokma” hareketi dışındaki hareketlerde, hareket ile neticenin birbirine bitişik olmasıdır (Meraklı, 2020: 753).

Böylece, nedensellik bağının yalnızca neticeli suçlar bakımından incelenmesi gereken bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.4. FAİL

Fail, iradesi sonucunda kanunda düzenlenen suç tipinin ortaya çıkmasına sebebiyet veren kişi olarak tanımlanabilir. Bir başka deyişle, bir kimsenin fail sıfatına haiz olabilmesi için ilgili kişinin iradesinin var olması gerekmektedir. Dolayısıyla, fail ancak gerçek kişi olabilmektedir (Artuk ve ark, 2013: 267).

Kural olarak, gerçek kişiler kişisel özelliklerine bakılmaksızın fail sıfatına haiz olabilirler. Buna karşın, kanunda düzenlenen bazı suç tiplerinde fail olabilmek için bir takım özel şartlara sahip olunması gerekmektedir. Örneğin, zimmet suçu yalnızca kamu görevlisi sıfatına haiz olan gerçek kişi tarafından işlenebilir. Buna ek olarak, rüşvet suçunda fail sıfatına sahip olan kişinin de kamu görevlisi olması gerekmektedir. Yani, kanunda düzenlenen bir suç tipinde fail olarak yer almak için bir takım özel koşulların bulunması durumunda, o suç özgü suç olarak ifade edilmektedir (Centel ve ark, 2016: 504). Buna karşın, failin özelliklerinin önem arz etmediği suçlar genel suç olarak adlandırılır. (Kitapçioğlu Yüksel, 2021: 21).

Parada sahtecilik suçunun düzenlendiği m.197/1 hükmünde, ilgili suç bakımından kimlerin fail olabileceğine ilişkin özel bir düzenleme bulunmamaktadır. Dolayısıyla, parada sahtecilik suçunun genel bir suç olarak herkes tarafından işlenebileceğini kabul etmek yerinde olacaktır.

2.1.5. MAĞDUR

Suçun mağduru, bir suçtan dolayı kanun tarafından korunan hukuki menfaati ihlal edilen süje olarak tanımlanabilir (Hafızoğulları ve Özen, 2010: 233). Parada sahtecilik suçu, “kamu güvenine karşı suçlar” başlığı altında düzenlenmiştir. Böylece, söz konusu hükmün sistematik yorum yöntemi ile yorumlanması neticesinde, suçun mağdurunun kamu yani toplum olduğu sonucuna ulaşılabilir. Buna ek olarak parada sahtecilik suçu sonucunda hukuki yararı ihlal edilen süjenin kim olduğu sorusunun yanıtlanması son derece önemlidir. Nitekim, ticaret hayatı ve sosyal ilişkiler göz önüne alındığında somut suçta paranın gerçekliğine güvenmek suretiyle işlem yapan kişiler veya kurumlar toplum olarak ifade edilen yapının unsurlarını oluşturmaktadır. Bu suç tipinin işlenmesi durumunda paranın sahteliğinden dolayı toplumun tamamının kanun kapsamında korunan hukuki yararı ihlal edilmiş olacaktır. Böylelikle, parada sahtecilik suçunda ihlal edilen menfaatin kamu yararı

olduğu söylenebilir. Sonuç olarak, parada sahtecilik suçunun mağdurunun “kamu” olduğu yönündeki değerlendirme isabetli olacaktır (Özbalcı, 2018: 56-57).

2.1.6. KONU

Suçun konusu, ülkemizde veya yabancı ülkede kanun tarafından kabul edilen ve tedavülde bulunan bir para veya paraya eşit sayılan değerlerdir (Özbalcı,2018: 146). Paraya eşit sayılan değerlerin de parada sahtecilik suçunun konusunu oluşturduğunu düşünmekteyiz. Bu değerlerin en başında kripto paralar gelmektedir.

Her ne kadar Türk Ceza Kanunu m.197/1 hükmünde, sadece “para” kavramından bahsedilmiş olsa da söz konusu kanunun 2004 yılında yürürlüğe girdiğini ve o yıllarda kripto para olarak ifade edilen parasal değeri olan varlıkların ortaya çıkmadığı hususu göz ardı edilmemelidir. Buna ek olarak, Türk Ceza Kanunu m.2/3 hükmünde kıyas yapılmaması suretiyle genişletici yoruma izin verilmiştir. Bu sebepten dolayı da kripto paraların m.197/1 hükmünde ifade edilen para kavramını kapsamında değerlendirilmesinde bir yanlış bulunmamaktadır. Son olarak, bir parasal değer parada sahtecilik suçunun konusunu oluşturması için kanun tarafından kabul edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, 01/07/2024 yılında yürürlüğe giren “*Sermaye Piyasası Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*” kapsamında kripto paralara ilişkin usul ve esaslar düzenlenmiştir (Sermaye Piyasası Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 2024). Dolayısıyla, parada sahtecilik suçunun konusunu kanun tarafından kabul edilen para ve parasal değerler oluşturmaktadır. Bu bağlamda, kripto para olarak ifade edilen değerler de parada sahtecilik suçunun konusu dahilindedir.

2.2. MANEVİ UNSUR

Manevi unsur, failin kusuru yeteneği ile doğrudan ilişkilidir. Bir başka deyişle, bir suçun manevi unsuru kast ve taksirden meydana gelmektedir (Toroslu, 2009: 113). Kural olarak suçun varlığı kastın varlığına bağlıdır. Yani, kanunda aksi bir hüküm bulunmadığı sürece suç, kasıtlı bir hareketin sonucunda meydana gelmektedir (Türk Ceza Kanunu, m.21/1).

Taksir, bir kimsenin özen ve dikkat yükümlülüğüne aykırı hareket etmesi olarak ifade edilebilir. Taksir istisnai kusur tipidir (Demirbaş, 2017: 389). Bir başka deyişle, bir kimse dikkat ve özen yükümlülüğüne aykırı bir fiil

neticesinde suça sebebiyet vermiş ise ancak kanunda ilgili suçun taksirle işlenebileceğine ilişkin özel bir düzenlemenin bulunması durumunda fail cezalandırılacaktır (Türk Ceza Kanunu, m.22/1).

Parada sahtecilik suçu, kasten işlenebilen bir suçtur. Buna karşın, suçun taksirle işlenebileceğine ilişkin herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Bu sebeple, söz konusu suç taksirle işlenmesi mümkün olmamaktadır.

3. KRİPTO PARALARA İLİŞKİN SAHTECİLİK FİİLLERİ TÜRK CEZA KANUNU M.197 KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLEBİLİR Mİ?

Ülkemizde birçok işletme kripto para ile ticaret yapmak suretiyle çağa ayak uydurmaktadır (Karaoğlu ve ark, 2018: 24). Piyasada çok sayıda kripto para birimi bulunmaktadır. Bunların içinde öne çıkanlar şunlardır: Bitcoin, Ethereum ve Ripple. Kripto paralar nitelikleri gereği belirli bir otoriteye bağlı değildir. Bir başka deyişle bu paraların kullanılması, satılması veya üretilmesi belirli bir kurum veya devlet organı tarafından düzenlenmemiştir. Kripto paraların kullanılmasının yasaklanmasına ilişkin pozitif hukukta herhangi bir yasaklama bulunmamaktadır. Sahte kripto para kavramı, tanımlanırken son derece dikkat edilmesi gereken bir husustur. Gerçekten de sahte kripto paranın tanımlanmasında çoğu zaman muallakta kalınabilmektedir. Örneğin, bir “hard fork” sonucunda ortaya çıkan yeni kripto varlıklar, teknik olarak geçerli blokzincir protokolü üzerinde olduğu için kripto para ekosisteminde ayrı birer “coin” olarak kabul edilmektedir (Narayanan, Bonneau, Felten, Miller, & Goldfeder, 2016). Buna karşılık, herhangi bir merkezi sunucuda varlığı bulunmayan varlıklar, kripto varlık olarak tanımlanamamaktadır; zira bu tür varlıklar, blokzincirin temel unsurları olan dağıtık defter, kriptografik doğrulama ve mutabakat mekanizmalarıyla desteklenmemektedir (Antonopoulos, 2017). Dolayısıyla, “sahte kripto para” ifadesi kullanılırken, blokzincir teknolojisi içinde üretilmiş alternatif zincir tabanlı varlıklar ile blokzincire hiç dahil olmayan sahte dijital tokenler arasında net bir ayırım yapılması, kavramsal açıklığı ve argümanın ikna ediciliğini artıracaktır (Boneh, Huang, Kiayias, & Zhang, 2020) Buna karşın, ülkemizde 2024 yılında yürürlüğe giren “*Sermaye Piyasası Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*” kapsamında kripto paraların saklanması, kullanılması, alımı, satımı gibi hususlar düzenlenmiştir. Kripto paraların,

dolandırıcılık suçuna vücut verme ihtimali bulunmaktadır. Kullanıcılara belirli bir ücret karşılığında metaverse evreninde bulunan bölgelerin satılması suretiyle gerçekleştirilebilir. Örneğin, bir kimse metaverse dünyasında bir yer almak için belirli bir maddi edimi karşı tarafa verdiği halde karşı taraf satın alan kişiye vaat ettiği alanı teslim etmez ise dolandırıcılık suçunun vuku buldu ifade edilebilir (Başbüyük, 2023: 839). Görüldüğü üzere, hukuk düzenimiz kripto paraların varlığını kabul etmiş ve bu alanın düzenlenmesi hususunda girişimde bulunmuştur. Bu açıklamalar ışığında, Türk Ceza Kanunu m.197 hükmünde düzenlenen para sahtecilik suçu kapsamında değerlendirip değerlendirilemeyeceği hususunun ele alınması zorunludur. Kripto paraların, blokzincir adı verilen bir sistem sayesinde sahte üretimi mümkün değildir (Başbüyük, 2023: 810). Blokzincir teknolojisi, merkezi olmayan ve değiştirilemez bir merkezde ilgili verileri toplamak suretiyle (distributed ledger) kaydeder; dijital imza, hash fonksiyonları, Merkle ağacı yapısı ve mutabakat mekanizmaları gibi şifreleme yöntemleri suretiyle, kripto paraların sahte olarak üretilmesi imkansız hale gelmektedir (Narayanan, Bonneau, Felten, Miller, & Goldfeder, 2016). Hash fonksiyonu sayesinde, sonraki blok önceki bloğun hash'ini ve Merkle kökünü bünyesinde barındırmaktadır. Bu sebeple, söz konusu bloğun içeriği değiştirilmek istendiğinde, blok açısından tutarsızlık oluşur ve ilgili ağ tarafından kabul edilmesi imkânsız hale gelmektedir. (Boneh, Huang, Kiayias, & Zhang, 2020). Bu sebeple, günümüzde sahte olarak üretilmesi mümkün olmayan kripto paraların konu alındığı suçlarda, Türk Ceza Kanunu m.197 hükmünde düzenlenen para sahtecilik suçu kapsamında değerlendirilemeyecektir. Buna karşın, gelecekte sahte kripto paraların üretilmesi mümkün olursa bu durumda piyasa sürülecek olan veya sahte olarak üretilen kripto paralar, söz konusu suçta düzenlenen koşulların da varlığı halinde Türk Ceza Kanunu m.197 kapsamında para sahtecilik suçunun meydana gelmesi gündeme gelebilecektir. Çünkü, kripto paralar daha önce de ifade ettiğimiz gibi kanun tarafından varlığı kabul edilen bir para birimidir. Günümüzde ise, kripto paraların alımı veya satımına ilişkin olarak ortaya çıkan sahtekarlıklar, koşullarının sağlanması halinde dolandırıcılık suçuna vücut verebilmektedir.

Sonuç olarak, günümüzde blokzincir uygulaması sayesinde sahte kripto para üretilmesi, tedavülü veya kullanılması mümkün gözükmemektedir. Buna karşın, bazı şirketlerin gerçekte olmayan bir kripto para biriminin alımını veya

satımını vaat etmek suretiyle alıcılardan menfaat elde etmesi durumunda koşullarının mevcut olması halinde dolandırıcılık suçunun gündeme gelmesine sebep olabilmektedir (Başbüyük, 2023: 816). Böylece, günümüzde para sahtecilik suçu ile kripto varlıklar arasında bir ilişki kurulamayacağı karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

Para, toplumsal yaşamda bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla birbirleri ile ticari faaliyetleri gerçekleştirmeleri için bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna ek olarak, devletler de birbirleri ile ihtiyaçları doğrultusunda ticaret yapmaktadır. Dolayısıyla, devletler arasındaki ticaretin gerçekleştirilmesi için de para önemli bir araçtır. Tarih boyunca para, fiziki olarak kullanılmaktadır. Bu durumun günümüzde de geçerli olduğu ifade edilmektedir. Ancak, teknolojinin ilerlemesinin bir sonucu olarak fiziki olmayan sanal para birimleri yani “*kripto paralar*” ortaya çıkmıştır. Fiziki paralara kıyasla kullanımı son derece kısıtlı olan sanal para birimlerinin, gelecekte fiziki paraların yerine ticari hayatta kullanılması öngörülmektedir. Paranın bu denli önem arz etmesi sebebiyle, Türk Ceza Kanunu m.197 hükmünde para sahtecilik suçu düzenlenmiştir. Fiziki paraların sahtelerinin üretilmesi, tedavüle sokulması ve ticari hayatta kullanılması, kripto paralara göre son derece yaygın bir durumdur. Buna karşın, kripto paraların güvenliğine ilişkin blokzincir uygulamasının mevcut olması sebebiyle bu nitelikteki paraların sahtelerinin üretilmesi ve tedavüle sokulması mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla, Türk Ceza Kanunu m.197 kapsamında düzenlenen para sahtecilik suçunun konusunu yalnızca fiziki paralar oluşturmaktadır. Buna karşın, kripto paraların alımı veya satımı hakkında asılsız vaatlerde bulunulması ve bu vaatler sayesinde bireylerden haksız menfaatlerin elde edilmesi durumunda söz konusu fiilin dolandırıcılık suçuna vücut verme ihtimali bulunmaktadır. Buna ek olarak, ülkemizde kripto paraların varlığı kabul edilip bu paralara ilişkin hukuki düzenlemeler bulunmaktadır. Bu sebeple hukuk düzeni, kripto paraları kanunen tedavülde bulunan bir para birimi olarak kabul etmektedir. Böylece, gelecekte sahte kripto paraların üretilmesi veya tedavüle sokulması halinde, söz konusu bu fiillerin para sahtecilik suçunun unsurlarından birisi olan kanunen tedavülde bulunan bir

parayı kullanmak suretiyle gerçekleştirilmiş olma şartı sağlandığından parada sahtecilik suçunun kapsamında değerlendirilmesi mümkün hale gelecektir.

KAYNAKÇA

- Antonopoulos, A. M. (2017). *Mastering Bitcoin: Programming the open blockchain* (2nd ed.). O'Reilly Media.
- Artuk, M. E., Gökçen, A., & Yenidünya, A. C. (2013). *Ceza hukuku genel hükümler* (Yenilenmiş gözden geçirilmiş 7. baskı). Adalet Yayınevi.
- Artuk, M. E., Gökçen, A., & Yenidünya, C. (2015). *Ceza hukuku özel hükümler* (15. baskı, Yenilenmiş gözden geçirilmiş). Adalet Yayınevi.
- Başbüyük, İ. (2020). Blokzincir-kripto varlık bağlantılı yaygın sahtekârlık türlerinin dolandırıcılık ve ilişkili suçlar yönünden analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 25(2), 805-846.
- Boneh, D., Huang, H., Kiayias, A., & Zhang, X. (2020). Blockchains from non-idealized hash functions. In A. Canteaut & Y. Ishai (Eds.), *Theory of cryptography: 18th international conference, TCC 2020, Durham, NC, USA, November 16–19, 2020, proceedings, part III* (Lecture Notes in Computer Science, Vol. 12551, pp. 458–479)
- Centel, N., Zafer, H., & Çakmut, Ö. (2016). *Türk ceza hukukuna giriş* (9. baskı). Beta Yayıncılık.
- Çarkacıoğlu, A. (2016). Kripto para - Bitcoin. *Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Dairesi Araştırma Raporu*, 1-68.
- Demirbaş, T. (2017). *Ceza hukuku genel hükümler*. Seçkin Yayıncılık.
- Ere, F. (1961). Ammenin itimadı aleyhine cürümler. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 18(1-2), 101-123.
- Hafizoğulları, Z., & Özen, M. (2010). *Türk ceza hukuku genel hükümler* (2. baskı). US-A Yayıncılık.
- Kesebir, M., & Günceler, B. (2019). Kripto para birimlerinin parlak geleceği. *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 605-626.
- Kitapçıoğlu Yüksel, T. (2021). *Özgü suç* [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Karaoğlu, S., Arar, T., & Bilgin, O. (2018). Türkiye’de kripto para farkındalığı ve kripto para kabul eden işletmelerin motivasyonları. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 6(2), 15-28.
- Meraklı, S. (2020). Parada sahtecilik suçu (TCK m. 197). *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 26(2), 726-776.

- Narayanan, A., Bonneau, J., Felten, E., Miller, A., & Goldfeder, S. (2016). *Bitcoin and cryptocurrency technologies: A comprehensive introduction*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Önder, A. (1992). *Ceza hukuku dersleri*. İstanbul.
- Özbalcı, Y. Y. (2018). *Parada sahtecilik suçu* [Yüksek lisans tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Özbek, V. Ö., Doğan, K., Bacaksız, P., & Tepe, İ. (2017). *Türk ceza hukuku genel hükümler* (8. baskı, Güncelleştirilmiş ve gözden geçirilmiş). Seçkin Yayıncılık.
- Özgenç, İ. (2015). *Türk ceza hukuku genel hükümler* (11. baskı, Gözden geçirilmiş ve güncellenmiş). Seçkin Yayıncılık.
- Sermaye Piyasası Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun.
- Tekin, E. (2019). *Parada sahtecilik suçu* [Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Toroslul, N. (2005). *Ceza hukuku genel kısım*. Savaş Yayınevi.
- Toroslul, N. (2009). *Ceza hukuku genel kısım*. Savaş Yayınevi.
- Türk Ceza Kanunu.

BÖLÜM 4

TARİHSEL DİYALEKTOLOJİYE KURAMSAL BİR BAKIŞ VE ATEBETÜ'L-HAKAYIK

Doç. Dr. Serpil ERSÖZ¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.17189819>

¹ Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Manisa, Türkiye, serpilersoz@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-9700-3747

GİRİŞ

Dil, insanlık tarihi boyunca durağan bir şekilde kalmamış, sürekli değişim ve dönüşüm içinde olmuştur. Bu değişimin kaynağında yalnızca dilin kendi iç yapısından kaynaklı eğilimler değil aynı zamanda toplumların yaşadığı tarihsel süreçler, göçler, fetihler, kültürel temaslar, bölgesel farklılıklar ve sosyal tabakalaşmalar da yer alır. Bu gibi etkenler sebebiyle dil, farklılaşır ve çeşitlenir. Dilde gözlemlenen bu çeşitliği inceleyen alan, diyalektolojidir (Cambers & Trudgill, 1998, s.3; Millar, 2012, s.1). Dildeki çeşitliliğin yalnızca bugünkü durumunu değil, tarihsel süreç içerisindeki seyrini anlamaya ve açıklamaya odaklanan alan ise tarihsel diyalektolojidir (Pilch, 1988, s.418).

1. TARİHSEL DİYALEKTOLOJİ

Diyalektoloji, modern ve tarihsel olmak üzere iki farklı çalışma alanına sahiptir. Her iki alan da aynı disiplinin parçası olmakla birlikte kimi noktalarda ortaklaşır, kimi noktalarda ise birbirinden ayrılır.

Örneğin, modern diyalektoloji, verilerini doğrudan yaşayan konuşurlardan elde ederken, tarihsel diyalektoloji geçmişin yazılı belgelerini kullanır (Laing, 2004, s.50). Başka bir ifadeyle, modern diyalektoloji canlı, sözlü kaynaklarla; tarihsel diyalektoloji ise yazılıp dondurulan “fosilleşmiş” (Millar, 2012, s.112) kayıtlarla çalışır.

Bu iki alan, yöntem ve kaynakları bakımından farklılık gösterse de, sürekli olarak birbirlerini destekler. Modern alandaki veriler tarihsel alandaki verileri yorumlamaya yardımcı olurken, tarihsel alandaki veriler de modern alandaki çeşitliliğin sebepleri ve oluşumları gibi konuları anlama imkanı sunar.

Az önce de belirtildiği gibi, tarihsel diyalektolojinin temel veri kaynağını, geçmişten bugüne ulaşan yazılı metinler oluşturur (Laing, 2004, s.50). Ancak bu durum, alanın en büyük güçlüğü de beraberinde getirir. Her şeyden önce bu fosilleşmiş kayıtlar, dönemin konuşma dilini değil, yazı dilini yansıtır. Metinleri üreten yazarlar ve kopyalayıcılar, aynı ağızdan olabileceği gibi farklı ağızlara da mensup olabilirler. Dolayısıyla bu kişilerin kendi ağız özellikleri de metinlerin diline yansyarak zaman ve mekana bağlı çeşitli farklılıklar ortaya çıkarabilir. Dahası, tarihsel süreçte geriye gidildikçe hem mevcut eserlerin sayısı azalır, hem de metinleri üreten kişiler hakkında bilgiler kısıtlanır, kimi zaman da tamamen ortadan kalkar (Laing, 2004, s.50). Üstelik eski metinleri kopyalayan veya yeniden yazan kişilerin, dili “düzeltmek” veya

“normalleştirmek” amacıyla çeşitli müdahalelerde bulunduğu da bilinmektedir (Mosser, Schäfer & Ellsäßer, 2024, s.3-4). Buna karşılık farklı sebeplerle yanlış kopyalama ya da hatalı yazma gibi durumlar da sıklıkla görülür. Dolayısıyla tarihsel diyalektoloji araştırmacıları, tüm bu güçlüklerle başa çıkmak zorundadır.

Modern diyalektolojide dilin sosyal boyutları yaş, cinsiyet, toplumsal sınıf, etnik köken, ekonomik durum ve eğitim gibi farklı değişkenler üzerinden incelenmektedir. Buna karşılık, tarihsel diyalektolojide inceleyebilir sosyal çevre oldukça sınırlıdır. Tarihteki dilsel çeşitliliği yansıtan metinleri yazan ya da kopyalayan kişiler, genellikle üst tabakadan gelen, okuryazar bir çevrede yetişmiş, eğitilmiş ve çoğu zaman profesyonel kimselerdir. Ayrıca bu kişiler çoğunlukla erkek ve yetişkindir (Laing, 2004, s.49-51). Geçmişten günümüze ulaşan eserlerin nitelikleri de dikkate alındığında, tarihsel diyalektolojinin büyük ölçüde bu grubun ürettiği yazı dilini incelediği söylenebilir. Buna karşın, günümüze ulaşmayan ya da daha sınırlı sayıda ulaşan metinler ise çoğunlukla orta ve alt tabakaya mensup kişiler veya yalnızca temel düzeyde okuryazar olanlar tarafından kaleme alınmıştır. Türkçede yakın tarihli cönklerde veya günlük niteliğindeki gelir-gider defterlerinde tespit edilen dil, yüksek nitelikli eserlerin dilinden oldukça farklıdır ve dönemin konuşma dilini görece daha iyi yansıtmaktadır (Duymaz, 2016; Kuybu Durmaz, 2002). Ancak genellikle önemsiz görüldüklerinden, bu tür kayıtların yalnızca çok azı günümüze ulaşabilmiş veya ulaşabilenleri ise çok az korunmuştur.

Tarihten bugüne ulaşan yazılı metinlerin türleri (edebî eserler, resmî belgeler, dinî metinler, sözlükler, gramer kitapları, tarih kitapları, kişisel mektuplar ... vb.) oldukça çeşitlidir. Bu çeşitlilik, her metin türünün diyalektolojik veri sunma potansiyelini de farklılaştırmaktadır.

Sanatsal amaçlarla kaleme alınan roman, hikâye ve şiir gibi eserler, genellikle dönemin standart diline ait özellikler barındırır. Ancak tarih boyunca her zaman bir standart dilin bulunduğu söylenemez. Bu nedenle özellikle geçiş dönemlerinde, bazı unsurların belirginleşip bazılarının zayıfladığı süreçlerde, eserlerde hem standart, hem de yerel özelliklerin iç içe geçtiği karma bir dil kullanımıyla karşılaşmak mümkündür. Benzer şekilde, savaş ve göç gibi unsurlara bağlı demografik değişimler de konuşurlar arasında karma ağızların ortaya çıkmasına yol açabilir (Ersöz, 2021, s.409-411). Edebî eserlerle ilgili bir diğer önemli husus da, metinlerin yalnızca onu oluşturan ilk yazar tarafından

değil, aynı zamanda onları çoğaltan kopyalayıcılar aracılığıyla da üretilmiş olmasıdır. Her bir kopyalayıcı, farklı bir ağız temsilcisi olabilir. Bu nedenle yazılı metinlerde yer alan standart dışı unsurlar, daima dikkatle incelenmeli ve tarihsel diyalektoloji açısından değerli olabilecek türden veriler olarak görülmelidir (Grossman & Cromwell, 2018, s.2).

Resmî belgeler, hem standart dili hem de dönemin resmî yazı dilini yansıtan metinlerdir. Dinî metinlerde ise genel olarak oldukça tutucu bir kullanılsa da, amaç geniş kitlelere ulaşmak ve dini yaymak olduğundan halkın anlayabileceği bir dili, hatta konuşma diline yakın ifadeleri bulmak mümkündür. Buna bağlamda Şinasi Tekin'in, ikilemelerin oluşumu ile ilgili önerisi, örnek olarak sunulabilir. Tekin, ikilemelerin oluşumunu, Eski Uygurlar döneminde Mani ve Budist rahiplerin Türkler arasındaki misyonerlik faaliyetlerinde başarıya ulaşabilme kaygısının etkisiyle halkın anlayabileceği kavramları kullanma davranışına bağlayarak açıklar (Tekin, 2001, s.107). Ona göre, ikilemelerin bir kısmı, böylesi bir amaçla yabancı dinî kavramların hemen yanına Türkçelerini yazmaları yoluyla ortaya çıkmıştır.

Sözlük ve gramer kitapları da tarihsel diyalektoloji açısından büyük önem taşır. Bu eserler, yalnızca standart dile ilişkin değil, aynı zamanda dönemin diyalektolojik özellikleri hakkında da değerli bilgiler sunar. Divanü Lügati't-Türk, bu bağlamda en çarpıcı örneklerden biridir. El-Kaşgari'nin "Oğuzcadır" kaydının yazılı belgelere değil, doğrudan sözlü rivayetlere dayandığı ve konuşma dilinden alındığı bilinmektedir (Tekin, 2001, s.107). Codex Cumanicus da benzer şekilde tarihsel diyalektoloji verileri barındıran önemli bir kaynaktır (Argunşah & Güner, 2015; Ersöz 2023).

Mektup gibi kişisel kayıtlar ise günlük ve doğal konuşma dilini yansıtmaları bakımından ayrıca kıymetlidir (Erdal, 20004, s.20). Edebî eserlerde görülemeyecek türden gündelik ifadeler, kalıp sözler, deyimler ve hatta argo unsurlara bu tür metinlerde rastlamak mümkündür.

Bu metinler üzerinde ses bilgisi, biçim bilgisi, söz varlığı ve cümle bilgisi düzeylerinde yapılacak incelemeler, tarihsel diyalektoloji açısından önemli veriler sağlayacaktır. Örneğin edgü yerine eygü biçiminin varlığı, ayrı bir diyalektolojik bölgeyi gösterecektir. Buna benzer, "bulmak" anlamında tap-fiilinin kullanıldığı eserler, diyalektolojik sürekliliğin sınırlarını belirlemede ipucu sunmaktadır. Bu şekilde farklılıklar ve benzerlikler temelinde tarihsel diyalektoloji incelemeleri yapılabilir. Bu tür incelemeler yapılırken zaman

zaman modern diyalektoloji verilerinden de faydalanılabilir. Modern diyalektoloji verileri, tarihsel düzeydeki verilerle ortaya çıkan sonuçların test edilmesi veya desteklenmesi için kullanılabilir. Eşsiz kaynaklardır.

Bu bağlamda metin karşılaştırmaları tarihsel diyalektolojinin en önemli yöntemlerinden biridir. Bu karşılaştırmalar en az iki metin arasında yapılır ve diyalektolojik bölgeleri belirlemek için özellikle farklılıklara odaklanılır. Metin karşılaştırmalarında dört değişkenin varlığı unutulmamalıdır: Metin, zaman, coğrafya ve yazıcı. Metin, karşılaştırma için kullanılan yazılı kayıtlardır. Zaman, metnin yazıldığı belirli bir tarihsel zaman veya zaman aralığıdır. Coğrafya, metnin yazıldığı yerleşim birimidir. Yazıcı ise gerçekte bir yerel ağız konusuru olup metni yazan veya kopyalayan kişidir. Metin karşılaştırmalarında iki değişkenden biri sabit tutulur, böylece diğerinin metin üzerindeki diyalektolojik etkisi analiz edilir. Örneğin asıl nüshadan çoğaltılan kopya nüshalar arasındaki kıyasta, metin değişkesi zaten sabit tutulmuştur. Aynı yüzyılda çoğaltılan kopyalar arası karşılaştırmada ayrıca zaman değişkesi de sabit tutulmuş olur. Örneğin aynı nüshadan, aynı yüzyılda ama farklı coğrafyalarda çoğaltılmış kopyalar arasındaki analizlerde hem metin, hem de zaman sabit tutulmuş, buna karşın coğrafya unsuru değiştirilmiştir. Bu tür bir analizde metin üzerindeki coğrafya etkisinin diyalektolojik göstergelerini bulmak mümkün olacaktır.

Öte yandan tarihsel toplumdilbilimde yalnızca metin odaklı çalışmalar değil, yazıcı odaklı çalışmalar da yapılmaktadır. Son yıllarda Schiegg-Huber yeni bir konu olarak “birey içi çeşitlilik” (Schiegg & Huber, 2023) kavramını da tarihsel toplumdilbilime kazandırmıştır. Çünkü bir yazıcının kaleminden çıkan iki ayrı metnin dili, yazma süreçleri arasındaki farklı sosyal veya bireysel durumlar sebebiyle farklılıklar gösterebilir. Hatta bu durum aynı yazıcının tek bir metninde bile olabilir (Schiegg & Huber, 2023, s.3).

Bu makaleye konu olan nüshada da, aynı dil içinde yer alan iki farklı diyalekt arasındaki çeviri işlemi, bir kişi tarafından yapılmıştır. Bu sebeple Topkapı nüshası, “birey içi çeşitlilik” bağlamında da ele alınabilecek türden bir eserdir. Bu durum tarihsel diyalektoloji çalışmalarında belirli bir metni yalnızca yazıcının dili üzerinden değil aynı zamanda metinler arası ve ağızlar arası ilişkiler bağlamında da ele almanın önemini göstermektedir. Buradan hareketle, bu çalışmada, somut bir örnek olarak Atebetü'l-Hakayık'ın Topkapı nüshası tarihsel diyalektoloji bağlamında incelenmiştir.

2. ATEBETÜ'L-HAKAYIK

Bu çalışmada, Atebetü'l-Hakayık'ın yalnızca Topkapı nüshası, tarihsel diyalektoloji bağlamında incelenmiştir. Topkapı nüshasının, aynı zamanda bir tür diliçi çeviri özelliği gösterdiğinden az önce bahsedilmişti. Kopyalama işini yapan yazıcı, nüshayı olabildiğince birebir kopyalamış, kopyalarken hedef kitlenin anlamayacağını düşündüğü kelimelerin satır altında çevirisini yapmıştır. Metin de Türkçedir, çeviri de Türkçedir, ancak farklı bölgelere ait farklı Türkçeler söz konusudur. Çünkü kopyalanan metin ve kopyalanmış metin farklı ağız bölgelerine aittir. Bu çalışmada, bu iki farklı ağız bölgesinin söz varlığı unsurları incelenmiş ve böylelikle tarihsel boyutta diyalektolojik veri sunan söz varlığı öğeleri ortaya konmuştur.

Atebetü'l-Hakayık, bazı dilcilere göre Eski Türkçe, bazı dilcilere göre de Karahanlı Türkçesi dönemine ait bir eserdir. Gruplandırmalardaki bu farklılığın sebebi, Karahanlı Türkçesinin aslında Eski Türkçenin devamı olması fakat aynı zamanda ilk İslamî Türkçe metinlerin verildiği dönem olmasıyla ilgilidir. Bazı dilciler Eski Türkçenin doğal bir uzantısı olması durumunu öncelediği için Karahanlı Türkçesini Eski Türkçe dönemi içinde değerlendirir (örneğin Korkmaz, 2014, s.67). Bazı dilciler de İslamî etkinin eserlerde yoğun bir şekilde kendini göstermesi durumunu ön plana çıkardıkları için Orta Türkçe dönemine dahil etmektedir (örneğin Karamanlıoğlu, 2002, s.33). Yaygın görüş ise Karahanlı Türkçesinin (10-12. yy), Orta Türkçe dönemi (10-15.yy) içinde değerlendirilmesi yönündedir.

Karahanlı Türkçesinin dil tarihindeki en önemli rollerinden biri kendisinden sonra oluşacak Türk dilinin lehçelerine kaynaklık yapmış olmasıdır (Hacıeminoğlu, 1996, s.1; Argunşah & Yüksekaya, 2016, s.16). Eski Türkçeden itibaren tek bir dil olarak ilerleyen Türkçe, Karahanlı Türkçesinden sonra Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılmıştır (Ercilasun, 2004, s.349).

Atebetü'l-Hakayık, bu dönemin en karakteristik eserlerinden biridir. İlk nüshası henüz keşfedilmiş olmakla birlikte çeşitli nüshaları günümüze ulaşmıştır. Bunlardan en eskisi, Hollanda nüshası olup, 1396-1397 yılında Arap harfleriyle hazırlanmıştır (Çakmak, 2019, s.37-38). İkincisi, Semerkant nüshasıdır, Zeynelabidin tarafından Semerkant'ta 1444 yılında Uygur harfleriyle yazılmıştır (Arat, 1992, s.23). Üçüncüsü Ayasofya nüshasıdır, 1480 yılında Abdurrezzak Bahşı tarafından hem Uygur hem de Arap harfleriyle

yazılmıştır. Dördüncüsü ise Topkapı nüshasıdır. Arat, Topkapı nüshasındaki II. Beyazıt mührüne dayanarak bu nüshanın 1481 ile 1512 yılları arasında İstanbul'da yazıldığını tahmin etmektedir. Ayrıca, bu nüshanın hazırlanması sırasında hem Ayasofya hem de Semerkant nüshalarından faydalandığını düşünmektedir (Arat, 1992, s.30-32). Bunlar dışında, elde birkaç küçük nüsha daha bulunmaktadır (Arat, 1992).

Eser üzerinde bugüne kadar pek çok çalışma yapılmış olsa da, tarihsel diyalektoloji bağlamında hiç ele alınmamıştır. Bu konuda Reşit Rahmeti Arat'ın Topkapı nüshası ile ilgili olarak “metindeki bazı sözlerin imlâ ve talâffuz şekilleri ile izahlarda daha çok cenûp şivesi husûsiyetlerinin kullanılmış” olduğunu belirtmesi önemlidir (Arat, 1992, s.31). Arat'ın burada bahsettiği “izahlar”, bu çalışmada ele alınan ve tarihsel diyalektoloji malzemesi sunan satır altı çevirilerdir. Dolayısıyla bu çalışmada, Arat'ın yaptığı bu yorumun kısmen de olsa ispatı yapılacaktır. Ancak çalışmanın sınırlı kapsamı nedeniyle inceleme, yalnızca söz varlığı düzeyiyle sınırlı tutulmuştur.

3. TARİHSEL DİYALEKTOLOJİ BİLGİSİ VEREN SÖZ VARLIĞI UNSURLARI

Makaleye konu olan Topkapı nüshası, bazı yerlerde satır altı açıklamaların yapıldığı bir nüshadır, yani kendi içinde hem bir kaynak metin hem de bir hedef metin içermektedir. Kopyalanmış olan nüsha, kaynak metin; kaynak metinde yer alan bazı sözcüklerle ilgili satır altında yapılan açıklamalar ise hedef metin özelliğindedir. Yazıcının bu satır altı açıklamaları, hedef kitlenin metni daha iyi anlayabilmesi amacıyla yapılmıştır. Başka bir deyişle, kaynak metindeki ifadelerden bazılarını hedef kitle tarafından anlaşılamamaktadır. İşte bu iki metin arasındaki karşılaştırma, diyalektolojik verilerin elde edilmesine imkân tanımaktadır.

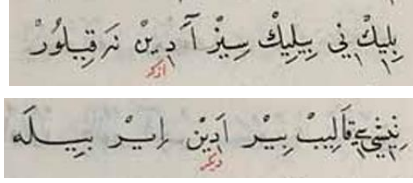
Topkapı nüshasında toplam 163 adet satır altı açıklama bulunmaktadır. Tüm bu açıklamaların tek bir makale kapsamında ele alınması mümkün değildir, ayrıca bu makalenin amacı da zaten bu değildir. Makalenin esas hedefi, tarihî metinlerin tarihsel diyalektoloji bağlamında nasıl incelenebileğine dair bir yöntem ve anlayış sunmaktır. Bu nedenle yapılan ön incelemelerde, Türkçenin tarihsel diyalektolojisi hakkında bilgi verebilecek açıklamalara öncelik verilmiştir. Yine yapılan ön incelemelerde, Topkapı nüshasında bazı açıklamaların diyalektolojik değil, yalnızca arkaik özellik gösteren unsurlarla

ilgili olduğu da ortaya konmuştur. Örnek olması bakımından bu tür unsurlardan bazıları da çalışmaya dahil edilmiştir.

Aşağıdaki incelemede başlıklar “kaynak metindeki kelime : Hedef metindeki kelime(ler)” şeklinde düzenlenmiştir.

Adın : Özge, diger

Topkapı nüshasında *adın* kelimesi üç yerde *özge*, bir yerde ise *diger* kelimesiyle açıklanmıştır:

Resim 1: Atebetü'l-Hakayık'ın Topkapı nüshasında *adın* kelimesinin satır altı açıklamaları.

Yazıcının bu davranışı, hedef kitlenin *adın* sözcüğünü bilmediğini, onun yerine daha tanıdık olan *özge* ve *diger* sözcüklerini kullanmayı tercih ettiğini göstermektedir. Bu durum, metin üzerinde yapılan satır altı çevirilerin sadece sözlüksel bir karşılık sağlamaktan öte, tarihsel diyalektoloji açısından önemli bir veri sunduğunu ortaya koyar.

Aşağıdaki tablo, Türkçenin farklı tarihî lehçelerinde bu sözcüklerin kullanımını gruplandırarak sunmaktadır. Buna göre Batı grubu lehçelerinde *özge* ve *diger* sözcüklerinin yaygın olduğu, *adın* kelimesinin ise bu lehçelerde yer almadığı görülmektedir. 15. yüzyılda Doğu Türkçesinin temsilcisi Çağatayca ile aynı dönemde Batı Türkçesinin temsilcisi Osmanlıca arasında *adın* kökenli bir sözcüğün bulunup bulunmaması, diyalektolojik farklılığı ortaya koymaktadır.

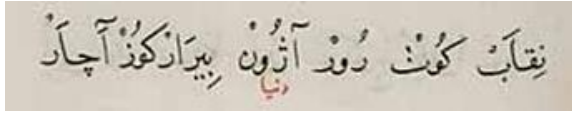
Tablo 1: *adın*, *özge* ve *diger* kelimelerinin tarihî Türk lehçeleri arasındaki dağılımı.

Tarihî Lehçeler		adın	özge, diger	
Tarihî Doğu Türkçesi	Harezmi Türkçesi	X (KE)	X (KE)	X (KE)
	Kıpçak Türkçesi	-	X (KTS)	X (KTS)
	Çağatay Türkçesi	azın (ŞHD)	X (ŞHD)	X (ŞHD)
Tarihî Batı Türkçesi	Eski Anadolu Türkçesi	-	X (TS)	-
	Osmanlı Türkçesi	-	X (OTS)	X (TETTL)

Bu veriler ışığında, Topkapı nüshasının hedef kitlesinin *adın/azın* kelimesini bilmeyen Batı grubu lehçelerinden biri olduğu sonucuna ulaşılabilir. Görüldüğü üzere buradaki satır altı açıklama, sadece sözlüksel bir açıklama olmaktan öte, 15. yüzyıl Türk lehçeleri arasındaki farklılıkları somut olarak gösteren tarihsel diyalektolojik bir delil sunmaktadır.

Ajun : Dünya

Topkapı nüshasında bir yerde geçen *ajun* kelimesi, satır altı açıklamada *dünya* sözcüğü ile karşılanmıştır:

Resim 2: Atebetü'l-Hakayık'ın Topkapı nüshasında *ajun* kelimesinin satır altı açıklaması.

Bu durum, hedef kitlenin *ajun* kelimesinin anlamını bilmediğini ve onu daha tanıdık bir sözcükle, yani *dünya* ile açıklamak gerektiğini göstermektedir.

Aşağıdaki tabloda bu sözcüklerin tarihî Türk lehçeleri arasındaki dağılımları sunulmuştur. Tablodaki dağılıma göre, *ajun* kelimesi yalnızca Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinin dahil olduğu tarihî Doğu grubu lehçelerinde kullanılırken; tarihî Batı Türkçesi temsilcilerinde bu sözcük bulunmamaktadır. Batı lehçelerinde onun yerine *dünya* sözcüğü yaygın olarak kullanılmaktadır.

Tablo 2: *ajun* ve *dünya* kelimelerinin tarihî Türk lehçeleri arasındaki dağılımı

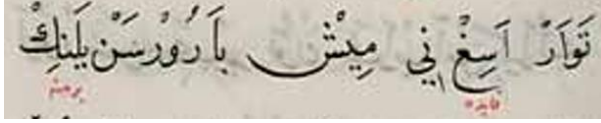
Tarihî Lehçeler		ajun	dünya
Tarihî Doğu Türkçesi	Harezmi Türkçesi	X (KS)	X (KS)
	Kıpçak Türkçesi	-	X (KTS)
	Çağatay Türkçesi	acun (LD)	X (ŞHD)
Tarihî Batı Türkçesi	Eski Anadolu Türkçesi	-	X (TS)
	Osmanlı Türkçesi	-	X (OTS)

Topkapı nüshasındaki satır altı açıklamada *ajun* yerine hedef kitlenin anlayacağı *dünya* sözcüğüne yer verilmiş olması, söz konusu nüshanın hedef kitlesinin Batı Türkçesi grubuna mensup olduğunu göstermektedir.

Dolayısıyla *ajun/dünya* karşıtlığı, 15. yüzyılda Doğu ve Batı grupları arasındaki söz varlığı ayrışmasını gözler önüne sermekte ve tarihsel diyalektoloji için ayırt edici bir ölçüt işlevi görmektedir.

Asıg : Fayda

Topkapı nüshasında bir yerde geçen *asıg* sözcüğünün altına *fayda* açıklaması yapılmıştır:

Resim 3: Atebetü'l-Hakayık'ın Topkapı nüshasında *asıg* kelimesinin satır altı açıklaması.

Bu açıklama ihtiyacı, hedef kitlenin *asıg* sözcüğünü bilmediğini göstermektedir.

Aşağıdaki tabloda, *asıg* ve *fayda* kelimelerinin tarihî Türk lehçelerinde nasıl yer aldığı gösterilmektedir. Dağılıma bakıldığında, *asıg* kelimesinin özellikle Doğu grubu lehçelerinde (Harezmi, Kıpçak Çağatay) düzenli olarak kullanıldığı, buna karşılık Batı grubunda aynı biçimin bulunmadığı görülmektedir. Batı lehçelerinde onun yerine fonetik gelişim sonucunda ortaya çıkan *assı* biçimi kaydedilmiştir. Bu durum Batı Türkçesi ve Doğu Türkçesi arasındaki fonetik farklılığı ortaya koymaktadır. *Fayda* kelimesi de her iki grup Türk lehçesinde de kendini göstermekle birlikte farklı yoğunluklara sahip oldukları da açıktır. Böylece tablo, hem *asıg* > *assı* değişimini hem de Türkçe ve Farsça kökenli kelimelerin tarihî lehçeler arasında nasıl dağıldığını gözler önüne sermektedir.

Tablo 3: *asıg* ve *fayda* kelimelerinin tarihî Türk lehçeleri arasındaki dağılımı.

Tarihî Lehçeler		<i>asıg</i>	<i>fayda</i>
Tarihî Doğu Türkçesi	Harezmi Türkçesi	X (KE)	X (KE)
	Kıpçak Türkçesi	X (KTS)	X (KTS)
	Çağatay Türkçesi	X (LD)	X (LD)
Tarihî Batı Türkçesi	Eski Anadolu Türkçesi	<i>assı</i> (TS)	-
	Osmanlı Türkçesi	<i>assı</i> (OTS)	X (OTS)

Tablodan da anlaşıldığı üzere, Batı Türkçesinde *asıg* yerine *assı* biçimi mevcuttur. Ancak Topkapı nüshasının yazıcısı satır altı açıklamada bu karşılığı tercih etmemiş, onun yerine doğrudan *fayda* kelimesini yazmıştır. Bu durumun iki olası nedeni vardır: 1) Hedef kitlenin *assı* şeklini de anlamaması. 2) Yazıcının bu açıklamayı Türkçe yerine Farsça olarak yapmayı tercih etmesi.

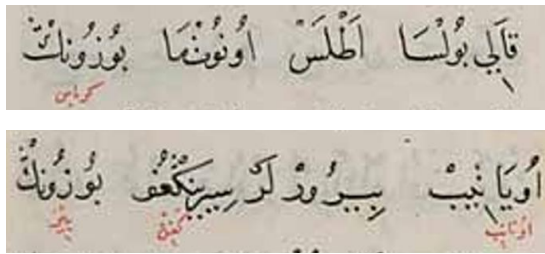
İlk ihtimal değerlendirildiğinde, *assı* kelimesinin bu dönemde kullanımdan düşmüş olabileceği düşünülebilir. Ancak 15. yüzyıl sonrasına ait metinlerde *assı* halâ bilinir ve sıkça kullanılır (TS 1, s.247). Dolayısıyla bu ihtimal geçerli değildir. Ancak yine de *assı* kelimesini bilmeyen muhtemel bir alt ağız bölgesi olabileceği göz ardı edilmemelidir.

İkinci ihtimal, bilinçli bir tercihle yazıcının açıklamayı Farsça olarak yapmayı tercih etmesi, olarak belirtilmişti. Bu tercih ilk bakışta anlamsız gibi görünse de aslında yaygın bir uygulamadır. Nitekim çeviri yapan pek çok yazarın metinlerinde buna benzer örnekler görülmekte, Topkapı nüshasının yazıcısında da aynı eğilim yer yer görülmektedir. Satır altı açıklamalarda yazıcının Türkçe yerine Farsça karşılıklar kullandığı daha önce de tespit edilmiştir. Bu durum dönemin prestijli dili olan Farsçanın etkisiyle açıklanmaktadır (Ersöz, 2024). Aşağıdaki “böz : kirbas, biz” örneğinde bu tercih daha açık biçimde görülmektedir.

Yazıcının Türkçe yerine Farsça kökenli bir sözcüğü tercih etmesi, dönemin sosyolinguistik yönelimlerini yansıtırken, *asığ/assı* biçimlerinin 15. yüzyılda Batı ve Doğu Türkçeleri arasındaki farklı kullanımı, tarihsel diyalektoloji açısından dikkat çekici bir ayrışma sunmaktadır.

Böz : Kirbas, biz

Topkapı nüshasında iki yerde geçen *böz* kelimesi, ilk geçtiği yerde *kirbas*, ikinci yerde de *biz* sözcüğüyle açıklanmıştır:

Resim 4: Atebetü'l-Hakayık'ın Topkapı nüshasında *böz* kelimesinin satır altı açıklamaları.

bez sözcüğü aslında Arapça kökenlidir. Arapça sözcük ise Aramice/Süryanice ve İbranice *bus* sözcüğünden kopyalanmıştır. Nişanyan, Türkçede en eski kaynaklardan bu yana *böz* biçiminin bulunduğunu belirtir ve daha sonraki dönemlerde rastlanan *bez* biçimini ise Arapçadan yapılmış ikincil bir alıntı olarak açıklar (Nişanyan Sözlük, 2025, “bez” maddesi).

Aşağıdaki tabloda, *böz*, *büz*, *bez* ve *biz* biçimlerinin tarihî Türk lehçelerindeki dağılımı verilmiştir:

Tablo 4: *böz*, *büz*, *bez* ve *biz* kelimelerinin tarihî Türk lehçeleri arasındaki dağılımı

Tarihî Lehçeler		<i>böz</i> , <i>büz</i>	<i>bez</i> , <i>biz</i>
Tarihî Doğu Türkçesi	Harezmi Türkçesi	X (KE)	X (KE)
	Kıpçak Türkçesi	X (KTS)	X (KTS)
	Çağatay Türkçesi	X (ŞHD)	X (LÇTO)
Tarihî Batı Türkçesi	Eski Anadolu Türkçesi	-	X (TS)
	Osmanlı Türkçesi	-	X (OTS)

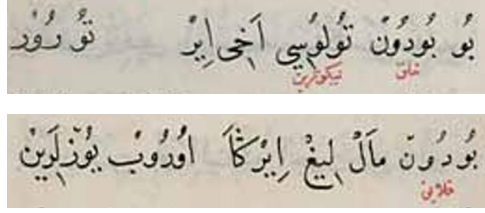
Tablodaki verilere göre, tarihî Doğu grubu Türk lehçelerinde hem *böz/büz* hem de *bez/biz* biçimlerinin bulunduğu, buna karşılık Batı Türkçesi lehçelerinde yalnızca *bez/biz* biçiminin yer aldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla *böz/büz* biçimi Batı Türkçesine yabancı olup, esasen Doğu grubu lehçelerinin karakteristik unsuru olarak görünmektedir. Bu tablo, söz konusu varyantların tarihî lehçeler arasında nasıl dağıldığını göstermesi bakımından önemlidir ve Topkapı nüshasının hedef kitlesinin hangi sözcükleri tanıdığına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Buna göre bu hedef kitle, yalnızca *bez/biz* biçimini tanımaktadır.

Topkapı nüshasında yazıcının yaptığı satır altı açıklamalar da bu tabloyla uyumludur. Hedef kitlenin *böz/büz* biçimlerini bilmediği açıktır, bu nedenle yazıcı ikinci geçtiği yerde sözcüğü doğrudan biçimlerini bilmediği açıktır, bu nedenle yazıcı ikinci geçtiği yerde sözcüğü doğrudan *biz* biçimiyle açıklamıştır. İlk geçtiği yerde tercih edilen *kirbas* sözcüğünün varlığı ise dönemin prestijli dili olan Farsçadan yararlanma isteğini gösterir. Bu tür tercihler, yalnızca anlamı açıklama gayretiyle değil, aynı zamanda yazıcının kendisini ilmî ve edebî geleneğin prestijli dilinin kullanıldığı çevreye dahil etme çabasıyla da ilişkilidir (Ersöz, 2024, s.147). Bu durum, hem lehçelerin diyalektolojik özelliklerini hem de yazıcının sosyolinguistik tercihinin birlikte ortaya koymaktadır.

Dolayısıyla *bez* / *böz* karşıtlığı 15. yüzyılda Doğu ve Batı Türkçelerinin söz varlığında ayrıştıkları bir başka noktayı göstererek tarihsel diyalektoloji bağlamında yeni bir veri sunmaktadır.

Budun : Halayık, halk

Topkapı nüshasında üç yerde geçen *budun* kelimesi, iki yerde *halayık*, bir yerde de *halk* sözcüğüyle açıklanmıştır:

Resim 5: Atebetü'l-Hakayık'ın Topkapı nüshasında *budun* kelimesinin satır altı açıklamaları.

Aşağıdaki tablo, *budun/bodun* kelimesi ve onun yerine kullanılan *halayık* ve *halk* sözcüklerinin tarihî lehçelerdeki dağılımını göstermektedir.

Tablo 5: *budun*, *bodun*, *halayık* ve *halk* kelimelerinin tarihî Türk lehçeleri arasındaki dağılımı.

Tarihî Lehçeler		<i>budun/bodun</i>	<i>halayık, halk</i>	
Tarihî Doğu Türkçesi	Harezmi Türkçesi	-	X (KE)	X (KE)
	Kıpçak Türkçesi	-	X (KTS)	X (KTS)
	Çağatay Türkçesi	-	X (HBD)	X (HBD)
Tarihî Batı Türkçesi	Eski Anadolu Türkçesi	-	X (TS)	X (TS)
	Osmanlı Türkçesi	-	X (OTS)	X (OTS)

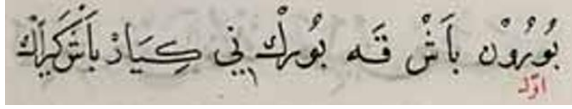
Görüldüğü üzere, Eski Türkçe döneminde yaygın olarak kullanılan *budun/bodun* kelimesi, Karahanlı Türkçesinden sonra Türkçede yaşamamış, hem Doğu hem de Batı Türkçesinde onun yerini *halk* ve *halayık* kelimeleri almıştır. Bu nedenle 15. yüzyılda gerek Doğudaki gerek Batıdaki Türk lehçelerinde *budun* artık anlaşılmayan, arkaik bir kelime durumundadır. Buna rağmen yazıcının bu sözcüğü tanıyıp satır altında açıklama yapabilmesi, muhtemelen onun eğitilmiş ve klasik metinlere aşina biri olmasından kaynaklanmaktadır.

Sonuç olarak *budun* kelimesi bu dönemde geçerli bir diyalektolojik farklılığı yansıtmasa da metin içinde korunmuş olması tarihsel diyalektoloji için dolaylı bir önem taşır. Çünkü arkaik unsurların yerini yeni unsurlara nasıl bıraktığını ve hangi sözcüklerin süreklilik kazandığını göstermektedir.

Dolayısıyla bu bulgu, arkaik unsurların yerini yeni kelimelere bırakma sürecini göstermesi bakımından tarihsel diyalektolojiye katkı sağlamaktadır.

Burun : Evvel

Topkapı nüshasındaki *burun* kelimesinin altına, hedef kitlenin anlaması için *evvel* açıklaması yapılmıştır:

Resim 6: Atebetü'l-Hakayık'ın Topkapı nüshasında *burun* kelimesinin satır altı açıklaması.

Aşağıdaki tablo, *burun* ve *evvel* kelimelerinin tarihî Türk lehçeleri arasındaki dağılımını göstermektedir. Tabloya göre de 15. yüzyılda Doğu Türkçesinde *burun* kelimesi, Batı Türkçesinde ise *evvel* kelimesi kullanılmaktadır. Bu durum, iki lehçe grubu arasında sözcük kullanımında belirgin bir farklılık olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 6: *burun* ve *evvel* kelimelerinin tarihî Türk lehçeleri arasındaki dağılımı.

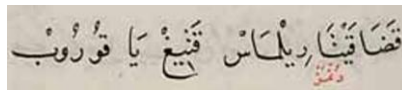
Tarihî Lehçeler		burun	evvel
Tarihî Doğu Türkçesi	Harezmi Türkçesi	X (KE)	X (KE)
	Kıpçak Türkçesi	X (KTS)	X (KTS)
	Çağatay Türkçesi	X (HBD)	X (HBD)
Tarihî Batı Türkçesi	Eski Anadolu Türkçesi	-	X (EATS)
	Osmanlı Türkçesi	-	X (OTS)

Tablodan da görüldüğü gibi, Topkapı nüshasındaki satır altı açıklama, hedef kitlenin Batı Türkçesi lehçelerine mensup olduğunu göstermektedir. Yazıcının *burun* kelimesi yerine *evvel* kelimesini kullanması, metnin anlaşılabilirliğini artırma çabasını yansıtmaktadır.

Bu örnek, 15. yüzyıl Türkçesinde Doğu ve Batı lehçeleri arasında sözcük düzeyindeki farklılıkları ortaya koymak bakımından önemli bir tarihsel diyalektoloji verisi sunmaktadır.

Kaytar- : Dön-

Topkapı nüshasının yazıcısı *kaytar-* sözcüğünün altına *dön-* kelimesiyle açıklama yapmıştır:

Resim 7: Atebetü'l-Hakayık'ın Topkapı nüshasında *kaytar-* kelimesinin satır altı açıklaması.

Bu açıklama ihtiyacı, *kaytar-* kelimesini hedef kitlenin anlamama durumuyla ilgilidir. Ancak aşağıdaki tabloya bakıldığında hem Eski Anadolu hem de Osmanlı Türkçesinde *kaytar-* kelimesinin metinlerde kullanıldığı görülmektedir. Yani bu sözcük, aslında dönem metinlerinde tanınan ve kullanılan bir sözcüktür.

Tablo 7: *kayt-*, *kaytar-*, *dön-* ve *tön-* kelimelerinin tarihî Türk lehçeleri arasındaki dağılımı.

Tarihî Lehçeler		kayt(ar)-	dön-
Tarihî Doğu Türkçesi	Harezmi Türkçesi	X (KE)	tön- (NF)
	Kıpçak Türkçesi	X (KTS)	tön- (KTS)
	Çağatay Türkçesi	X (ŞHD)	tön- (ŞHD)
Tarihî Batı Türkçesi	Eski Anadolu Türkçesi	X (TS)	X (EATS)
	Osmanlı Türkçesi	X (OTS)	X (OTS)

Bu tabloya bakıldığında, teknik olarak *kaytar-* kelimesinin açıklanmasına gerek olmamalıydı. O hâlde bu durum nasıl açıklanabilir? Belki de dönemin yazı dili ile konuşma dili arasındaki farklılığı dikkate almak gerekir, belki de Batı grubu içinde daha alt ağız gruplarının varlığı söz konusudur. Belki de bu alt ağız grupları içinde *kaytar-* sözcüğünün varlığı ayırıcı bir unsur niteliğindedir. Yukarıdaki tabloda, taranan kelimelere dönem sözlüklerinde bir kez bile rastlansa ilgili kutucuk “X” işareti ile işaretlenmektedir. Bu sebeple, durumun çözülebilmesi için *kaytar-* fiilinin geçtiği eserler ile ilgili coğrafya ve yazıcı araştırması yapmak gerekmektedir.

Ayrıca bu sorunun çözümünde, tarihsel diyalektolojide sıklıkla başvurulması gereken bir yöntem olarak, aynı sözcüklerin modern lehçelerdeki dağılımı da bir fikir verebilir. Bu sebeple hazırlanan aşağıdaki tabloda *dön-* fiilinin günümüz lehçelerindeki dağılımı görülmektedir:

Tablo 8: *dönmek* anlamındaki kelimelerinin modern Türk lehçeleri arasındaki görünümü.

Modern Lehçeler		
Batı Oğuzcası	Türkiye Türkçesi	geri dönmek (KTLS)
	Gagauz Türkçesi	dönme (GTS)
Doğu Oğuzcası	Azerbaycan Türkçesi	geri dönmek, gayıtmag (KTLS)
	Türkmen Türkçesi	dö:nmek, dolanmak (KTLS)
Kıpçak Grubu	Başkurt Türkçesi	kiri kaytıv, eylenip kaytıv (KTLS)
	Kırgız Türkçesi	kaytû, kayra kelü (KTLS)
	Kazak Türkçesi	keri kaytuv, kaytuv (KTLS)
	Tatar Türkçesi	kiri kaytu, eylenip kaytu (KTLS)
Karluk Grubu	Özbek Türkçesi	kaytmak (KTLS)
	Uygur Türkçesi	kaytmak, yanmak (KTLS)

Yukarıda yer alan modern Türk lehçelerindeki dağılıma bakıldığında, *dön-* fiilinin yalnızca Oğuz grubu lehçelerinde yaygın olarak kullanıldığı, Doğu Oğuz, Kıpçak ve Karluk gruplarında ise *kaytar-* veya onun varyantlarının tercih edildiği görülmektedir. Dolayısıyla *dön-* veya *kaytar-* sözcüklerinin tercihi, günümüz Türk lehçelerinde Doğu ve Batı ayrımında diyalektolojik bir unsur olarak değerlendirilebilir.

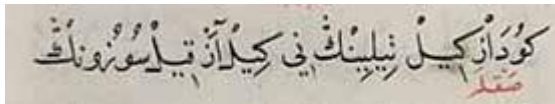
Bugünkü diyalektolojik ayrımın kökeni tarihî süreç içinde gelişmiş olacağından, tarihte de belirli bir noktada ve coğrafyada bu ayrımın bulunuyor olması gerekmektedir. Bu nedenle, 15. yüzyıl metnindeki hedef kitle için *kaytar-* fiilinin altına yapılan açıklama, tarihsel diyalektoloji açısından önemli bir veri olarak dikkate alınmalıdır.

Her ne kadar Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi metinlerde *kaytar-* fiili geçiyor olsa da, bu kelimeyi bilmeyen bir hedef kitlenin varlığı söz konusudur. 7 numaralı tablonun sunduğu verilere göre Batı grubu lehçeleri *kaytar-* fiilini biliyor görünse de, tarihî Batı grubu lehçeleri arasında bu sözcüğü bilmeyen bir alt grup mevcuttur. Bu alt grubun varlığı, 8 numaralı tabloda günümüz Oğuzcasına ait dağılımda da kendini göstermektedir: Oğuzcanın doğu kolunda *dön-* ile beraber *kaytar-* fiili de varken, batı kolunda yalnızca *dön-* sözcüğü yer almaktadır.

Bu durum, 15. yüzyıldaki alt ağız grubunun varlığını desteklemektedir. Dolayısıyla *kaytar-* ve *dön-* sözcükleri, önemli birer tarihsel diyalektoloji verisi sunmaktadır.

Küdez- : Sakla-

Topkapı nüshasındaki kaynak metinde yer alan *küdez-* sözcüğünün altına, *sakla-* kelimesiyle açıklama yapılmıştır:

Resim 8: Atebetü'l-Hakayık'ın Topkapı nüshasında *küdez-* kelimesinin satır altı açıklaması.

Bu açıklama ihtiyacı, hedef kitlenin *küdez-* kelimesini bilmemesi, onun yerine *sakla-* sözcüğünü tanıdığını göstermektedir. Aşağıdaki tablo, her iki fiilin tarihî Türk lehçelerindeki dağılımını ortaya koymaktadır:

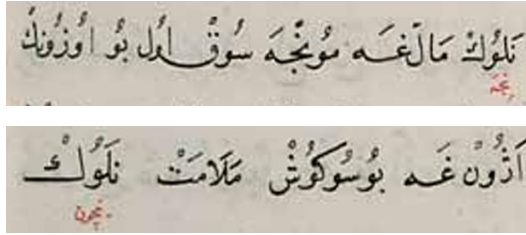
Tablo 9: *küdez-* ve *sakla-* kelimelerinin tarihî Türk lehçeleri arasındaki dağılımı.

Tarihî Lehçeler		küdez-	sakla-
Tarihî Doğu Türkçesi	Harezmi Türkçesi	X (KE)	X (KE)
	Kıpçak Türkçesi	X (KTS)	X (KTS)
	Çağatay Türkçesi	X (ÇGT)	X (ŞHD)
Tarihî Batı Türkçesi	Eski Anadolu Türkçesi	-	X (TS)
	Osmanlı Türkçesi	-	X (OTS)

Tablodan da görüldüğü üzere, *küdez-* fiili yalnızca Doğu grubu lehçelerinde kullanılmakta; Batı grubu lehçelerinde ise bu fiil bilinmemekte ve onun yerine *sakla-* fiili bulunmaktadır. Bu durum, *küdez-* ve *sakla-* fiillerinin tarihsel diyalektoloji açısından önemli birer veri olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda Topkapı nüshasının hedef kitlesinin Batı grubu Türkçesi konuşurlarından oluştuğu sonucunu da desteklemektedir.

Nelük : Nice, niçün

Topkapı nüshasında iki yerde geçen *nelük* kelimesinin altına ilk yerde *nice*, ikinci yerde *niçün* açıklaması yapılmıştır:

Resim 9: Atebetü'l-Hakayık'ın Topkapı nüshasında *nelük* kelimesinin satır altı açıklamaları.

Yazıcının bu davranışı, hedef kitlenin *nelük* kelimesini anlamadığını göstermektedir. Tablo, *nelük* ve onun açıklamaları olan *nice* ve *niçün* kelimelerinin tarihî Türk lehçelerindeki dağılımını sunmaktadır:

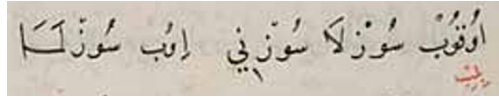
Tablo 10: *nelük*, *nice* ve *niçün* kelimelerinin tarihî Türk lehçeleri arasındaki dağılımı.

Tarihî Lehçeler		nelük	nice, niçün
Tarihî Doğu Türkçesi	Harezmi Türkçesi	X (KE)	X (KE)
	Kıpçak Türkçesi	X (KTS)	X (KTS)
	Çağatay Türkçesi	X (ÇGT)	X (ŞHD)
Tarihî Batı Türkçesi	Eski Anadolu Türkçesi	-	X (TS)
	Osmanlı Türkçesi	-	X (OTS)

Tablodan da görüldüğü üzere, *nelük* kelimesi yalnızca Doğu grubu lehçelerinde kullanılmakta; Batı grubu lehçelerinde ise bu sözcük bilinmemekte ve yerine *nice* veya *niçün* kelimeleri geçmektedir. Bu durum, Topkapı nüshasının hedef kitlesinin Batı Türkçesi konuşurları olduğunu düşündürmektedir. Aynı zamanda hem yazıcının bu davranışı hem de tablonun sunduğu veriler, *nelük* ile *nice* ve *niçün* kelimelerinin, 15. yüzyıl Türkçesi için tarihsel diyalektoloji verisi sunan söz varlığı unsurları olduğunu gösterir.

Uk- : Bil-

Topkapı nüshasındaki *uk-* sözünün altına hedef kitlenin anlayabilmesi için *bil-* açıklaması yapılmıştır:

Resim 10: Atebetü'l-Hakayık'ın Topkapı nüshasında *uk-* kelimesinin satır altı açıklaması.

Hedef kitlenin *uk-* fiilini bilmediği, bunun yerine *bil-* fiilini kullandığı görülmektedir. Aşağıdaki tablo, *uk-* ve *bil-* fiillerinin tarihî Türk lehçeleri arasındaki dağılımını sunmaktadır:

Tablo 11: *uk-* ve *bil-* kelimelerinin tarihî Türk lehçeleri arasındaki dağılımı.

Tarihî Lehçeler		uk-	bil-
Tarihî Doğu Türkçesi	Harezm Türkçesi	X (KE)	X (KE)
	Kıpçak Türkçesi	X (KTS)	X (KTS)
	Çağatay Türkçesi	X (ÇGT)	X (HBD)
Tarihî Batı Türkçesi	Eski Anadolu Türkçesi	-	X (TS)
	Osmanlı Türkçesi	-	X (OTS)

Tablodan da anlaşılabacağı üzere, *uk-* fiili yalnızca Doğu grubu lehçelerinde kullanılırken, Batı grubunda bunun yerine *bil-* fiili tercih edilmiştir. Bu durum hedef kitlenin Batı Türkçesi konuşurlarından oluştuğunu ve kaynak metnin Doğu lehçesine ait olduğunu bir kez daha doğrulamaktadır. Aynı zamanda *uk-* ve *bil-* fiilleri, 15. yüzyıl Türkçesi açısından tarihsel diyalektoloji verisi sunan söz varlığı unsurları olarak değerlendirilebilir.

SONUÇ

Bu çalışmada, Atebetü'l-Hakayık'ın Topkapı nüshası, satır altı çevirileri dikkate alınarak tarihsel diyalektoloji bağlamında incelenmiştir. Yapılan karşılaştırmalı incelemeler sonucunda, *15. yüzyılda diyalektolojik özellik gösteren söz varlığı unsurları* tespit edilmiştir.

Topkapı nüshasının kaynak metninde yer alan söz varlığı unsurlarının büyük ölçüde Doğu Türkçesi lehçeleriyle; hedef metninde yer alan açıklamaların ise Batı Türkçesi lehçeleriyle örtüştüğü görülmüştür. Bu durum, kaynak metnin Doğu, hedef metnin ise Batı grubu lehçesi özellikleri taşıdığını göstermektedir. Böylece, satır altı açıklamaları yalnızca metnin anlaşılması için bir araç olmakla kalmayıp, aynı zamanda 15. yüzyıl Türkçesi söz varlığı düzeyinde tarihsel diyalektoloji verileri de sunmaktadır.

Atebetü'l-Hakayık'ın Topkapı nüshası özelinde 15. yüzyılda diyalektolojik söz varlığı unsurları olarak belirlenen kelimeler aşağıdaki tabloda özetlenmiştir:

Tablo 12: 15. yüzyılda Doğu ve Batı Türkçeleri arasındaki diyalektolojik bir unsur olarak belirlenen kelimeler.

Doğu grubu lehçeleri söz varlığı	Batı grubu lehçeleri söz varlığı
adın	özge, diger
ajun	dünya
asığ	fayda
böz	kirbas, biz
burun	evvel
kaytar-	dön-
küdez-	sakla-
nelük	nice, niçün
uk-	bil-

Yukarıdaki gruplandırmada yer alan kelimeler için önemli bir noktayı belirtmek gerekmektedir: Burada yapılan incelemeyle esas tespit edilen şey, *15. yüzyıldaki Batı grubu konuşurları tarafından bilinmeyen kelimelerin neler olduğudur*. Öte yandan, Doğu grubu konuşuları, yukarıdaki tabloda kendi sütunlarında listelenen kelimeler yanında, Batı grubuna hasredilen kelimeleri

de biliyor olabilirler. Nitekim her bir kelime için oluşturulan tabloda Doğu grubu lehçelerinin eserlerinde diğer gruba ait sözler de tespit edilmiştir. Bu durum, ileride her bir eser özelinde yapılacak daha kapsamlı çalışmaların önemini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada incelenen *budun* sözcüğünün ise, yukarıdakilerden farklı olarak nüshanın yazıldığı dönemde, yani 15. yüzyılda *arkaik* bir unsur olduğu belirlenmiştir. Bu türden bulgular, tarihsel diyalektoloji çalışmalarına dolaylı olarak katkı sağlayan önemli veri kaynaklarıdır.

Sonuç olarak bu çalışma, tarihî metinlerin diyalektolojik bir bakışla nasıl incelenebileceğini ve elde edilen söz varlığı verilerinin hangi yöntemlerle yorumlanabileceğini göstermektedir. Topkapı nüshası üzerinden yapılan bu incelemeler, gelecekteki çalışmalar için küçük bir örnek teşkil etmektedir. Bu çalışmayla, tarihsel diyalektoloji alanındaki çalışmalar için hem metodolojik hem de veri tabanlı katkı sunulduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Arat, R. R. (1992). *Edib Ahmed B. Mahmud Yükeki Atebetü'l-Hakayık*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Argunşah, M., & Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. Kesit Yayınları.
- Argunşah, M., & Yüksekaya, G. S. (2016). *Karahanlıca Harezmce Kıpçakça Dersleri* (4. baskı). Kesit Yayınları.
- Aydın, E. (2016). Dialectical elements in the vocabulary of the Uyghur Khanate inscriptions. *AOH*, 69(3), 285–300.
- Çakmak, S. (2019). *Atebetü'l-Hakâyık*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- ÇGT: Berbercan, M. T. (2011). *Çağatayca Gülistan tercümesi (Gramer-Metin-Dizin)* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DS: Türk Dil Kurumu. (1993). *Türkiye'de halk ağzından derleme sözlüğü* (12 cilt, 2. basım). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Duymaz, A. (2016). Sözü'nün yazılaşması yazının sözleşmesi: Cönkler. *Milli Folklor Dergisi*, 111, 14–27.
- EATS: Kanar, M. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi sözlüğü*. Say Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıcından yirminci yüzyıla Türk dili tarihi*. Akçağ Yayınları.
- Erdal, M. (2004). *A grammar of Old Turkic*. Brill.
- Ersöz, S. (2023). Tarihsel diyalektoloji ve Codex Cumanicus. *Prof. Dr. Zeki Kaymaz Armağanı* içinde (C. Kerimoğlu & E. Ayan, Ed.), 177-200. Pegem Akademi.
- Ersöz, S. (2024). Bir diliçi çeviri örneği olarak *Atebetü'l-Hakayık*'ın Topkapı nüshası. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (43), 138-152
- Grossman, E., & Cromwell, J. (2018). Scribes, repertoires, and variation. In J. Cromwell & E. Grossman (Eds.), *Scribal repertoires in Egypt from the New Kingdom to the Early Islamic Period* (pp. 1–59). Oxford University Press.
- GTS: Gaydarcı, G. A., Kolsta, E. K., Pokrovskaya, L. A., & Tukan, B. P. (1991). *Gagauz Türkçesinin sözlüğü* (İ. Kaynak & A. M. Doğru, Çev.). Kültür Bakanlığı.

- Hacıeminoğlu, N. (1996). *Karahanlı Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HBD: Yıldırım, T. (2010). *Hüseyin Baykara Dîvânı: İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*. Hat Yayınevi.
- Karamanlıoğlu, A. F. (2002). *Türk Dili Nereden Geliyor Nereye Gidiyor* (5. baskı). Beşir Kitabevi.
- KE: Ata, A. (1997). *Nasırü'd-Din Bin Burhanü'd-Din Rabguzi, Kısasü'l-Enbiya (Peygamber Kıssaları) 2. Cilt: Dizin*. Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Z. (2014). *Türkiye Türkçesi grameri: Şekil bilgisi*. Türk Dil Kurumu.
- KTLS: Kültür Bakanlığı. (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü* (2 cilt). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KTS: Toparlı, R., Vural, H., & Karaatlı, R. (2003). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kuybu Durmaz, E. (2022). GE5299 numaralı Bursa cöngünün söz varlığı ve imla-tellafuz ilişkisi bakımından değerlendirilmesi. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 9, 893–909.
- Laing, M. (2004). Multidimensionality: Time, space and stratigraphy in historical dialectology. In M. Dossena & R. Lass (Eds.), *Methods and data in English historical dialectology* (pp. 49–96). Linguistic Insights 16. Peter Lang Publishing.
- LÇTO: Durgut, H. (1995). *Şeyh Süleymân Efendî-i Buhârî Lügat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî (Cild-i Evvel) adlı eserin transkripsiyonu* (Basılmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi.
- LD: Karaağaç, G. (1997). *Luftî Dîvânı: Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*. Türk Dil Kurumu.
- Millar, R. M. (2012). *English historical sociolinguistics*. Edinburgh University Press.
- Mosser, A.-M., Schäfer, L., & Ellsäßer, S. (2024). Introduction: Towards a comparative historical dialectology. *Journal of Historical Syntax*, 8(7), 1–12.
- NF: Ata, A. (1998). *Nehcü'l-Feradis Uştmahlarnıñ Açuk Yolu (Cennetlerin Açık Yolu) 3. Dizin-Sözlük*. Türk Dil Kurumu.
- Nişanyan Sözlük. “bez”. Erişim 28 Haziran 2025. <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/bez>.
- OTS: Parlatur, İ. (2014). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü* (7. baskı). Yargı Yayınevi.

- Pilch, H. (1988). Dialectology in historical grammar. In J. Fisiak (Ed.), *Historical Dialectology: Regional and Social* (pp. 417–442). Mouton de Gruyter.
- Schiegg, M., & Huber, J. (Eds.). (2023). *Intra-writer variation in historical sociolinguistics: The emergence of a new research field*. Peter Lang.
- ŞHD: Karasoy, Y. (1998). *Şiban Han dîvânı*. Türk Dil Kurumu.
- Tekin, Ş. (2001). *İştikakçının köşesi: Türk dilinde kelimelerin ve eklerin hayatı üzerine denemeler*. Simurg Yayınları.
- TETTL: Tietze, A. (2023). *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi lügati* (E. Yılmaz & N. Demir, Ed., 8. cilt, 3. basım). TÜBA Bilimler Akademisi Yayınları.
- TS: Türk Dil Kurumu. (1995). *12. yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle yazılmış kitaplardan toplanan tanıklarıyla tarama sözlüğü* (8 cilt, 3. baskı). Türk Dil Kurumu.

BÖLÜM 5
TÜRKOLojİDEKİ
TARİHSEL DİYALEKTOLOJİ ÇALIŞMALARI

Doç. Dr. Serpil ERSÖZ¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.17191061>

¹ Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, serpilersoz@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-9700-3747

GİRİŞ

Diyalektoloji, bir dilin coğrafi ve sosyal varyasyonlar temelinde, zaman ve mekâna bağlı olarak sürekli değişen iç çeşitliliğini inceleyen bir bilim dalıdır. Tarihsel diyalektoloji ise, geçmişte belli bir dönemdeki ağızları tespit etmeyi amaçlayan ve bu yönüyle modern diyalektoloji çalışmalarına da katkı sunan bir alandır. Ayrıca tarihsel diyalektoloji, bir dilin tarihî süreçteki varyasyonlarını inceleyerek, filoloji araştırmalarının temelinde yer alan dil değişiminin sebepleri ve süreçlerini açıklamaya da yardımcı olmaktadır. Bu alan genel anlamda, eşzamanlı (senkronik) ve artzamanlı (diakronik) olmak üzere iki temel yaklaşıma sahiptir. Eşzamanlı diyalektoloji, belirli bir dönemde konuşulan ağız farklılıklarını belirli bir coğrafya temelinde incelerken; artzamanlı diyalektoloji, farklı tarihî dönemlerdeki ağızların karşılaştırmalı incelemesiyle dilin gelişimini, ses ve biçim değişikliklerini, söz varlığı ve cümle yapısındaki dönüşümleri ortaya koymaya çalışmaktadır.

Tarihsel diyalektoloji alanındaki çalışmalar başlangıçta dillerin nasıl ve neden değiştiğini inceleyen tarihsel dilbilimin bir alt dalı olarak yürütülmüştür (Campbell, 1999, s.1). Ancak zamanla, dilsel çeşitlilik ile ilgilenen diyalektoloji alanıyla ilişkilendirilmeye başlanmıştır (Millar, 2012, s.3-4). Bununla birlikte, geleneksel diyalektolojinin, bölgesel bir ağız tanımlarken daha çok topluluk düzeyine odaklanması, bireysel varyasyonları ise bilinçli olarak ihmal etmesi; ayrıca genellikle bölge dışına çıkmamış yaşlı konuşurları esas alması, ağızların temsiline dair eleştirilere yol açmıştır (Millar, 2012, s.3). Bu temsil sorunlarının aşılması, 1950 ve 1960'lı yıllarda toplumdilbilim tarafından sosyolojik incelemelerin araştırmalara dahil edilmesiyle mümkün olmuş ve böylelikle diyalektoloji ile ilişkilendirilen varyasyonlar, sosyolojinin anlayış ve metodlarıyla birleştirilmiştir (Millar, 2012, s.4). Bu süreçte, dilsel değişimle ilgilenen araştırmacıların toplumdilbilim bulgularını geçmişteki dilsel olayları açıklamada kullanmaya çalışmaları sonucunda tarihsel toplumdilbilim adı verilen yeni bir alan doğmuştur (Millar, 2012, XIII). Tarihsel toplumdilbilim, tarihsel dilbilimin geleneksel ders kitaplarında ele alınmayan sosyal ve kültürel unsurları da incelemelere dahil etmiş, ayrıca birey içi çeşitliliğe odaklanarak hem makro hem de mikro düzeyde daha bütüncül bir bakış açısı geliştirmiştir (Millar, 2012, s.XII). Makro toplumdilbilim, dil kullanımını toplumun yapısı ve değişimiyle ilişkilendirerek açıklarken, mikro toplumdilbilim ise bireysel ve sosyal düzeydeki dil kullanımını incelemektedir

(Millar, 2012, s.XIV). Türk dilinin tarihsel varyasyonlarını anlamaya çalışan araştırmacıların hem makro hem de mikro düzeyde sosyolojik destek arayışında oldukları görülmektedir. Dolayısıyla Türkolojide de tarihsel düzeydeki varyasyonlar, zaman zaman sosyolojinin anlayış ve yöntemleriyle birleştirilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

Konuyla ilgili olarak uluslararası alanda İngilizce (Millar, 2021), Baskça (Estarrona ve diğerleri, 2020), Akadca, İtalyanca, Almanca (Schiegg, 2023) ve Arapça (Holes, 2018) gibi pek çok dil üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu makalede yalnızca Türkoloji alanındaki araştırmalara odaklanılmaktadır. Bu bağlamda mevcut yayınlar, Türkçenin tarihsel dönemlerine göre aşağıda gruplandırılarak incelenmektedir.

ESKİ TÜRKÇE DÖNEMİ

Giriş bölümünde belirtildiği gibi tarihsel diyalektoloji, Türkçenin farklı dönemlerinde ortaya çıkan varyasyonları inceleyerek dilin iç çeşitliliğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda en erken dönemden itibaren araştırmalara konu olan metinler, Köktürk yazıtlarıdır. Bu yazıtlar, yalnızca Türk dili tarihinin en eski belgeleri olmaları bakımından değil, aynı zamanda içerdiği ağız farklılıklarıyla da Türkolojide çeşitli incelemelerin odak noktası olmuştur.

Literatürde hem Eski Türkçenin bütününe kapsayan hem de ayrı ayrı Orhun ve Uygur Türkçesi dönemlerini ele alan diyalektoloji incelemeleri, 20. yüzyıldan bu yana sürdürülmektedir. Örneğin Orhun yazıtlarındaki diyalektolojik unsurlar Radloff (1987), Malov (1951) ve Batmanov (1971)'dan beri araştırılmaktadır (Akartürk, 2023, s.758). Bunlara ek olarak, Eski Türkçenin ağızları ile ilgili en kapsamlı çalışmaların başında A. von Gabain'in çalışması gelmektedir.

Gabain (1988), Eski Türkçe dönemi için *y* ağızı, *n* ağızı, kitabelerin ağızı, Brahmi yazmalarının ağızı ve Hristiyan yazmalarının ağızı olmak üzere beş farklı ağız tanımlamıştır. Budist ve Mani metinlerin büyük bir kısmı ve pek çok yazmanın *y* ağızına girdiğini belirtmiştir. Bu ağızda bazı sapmalar bulunsa da bunların bir sistem oluşturacak kadar yaygın olmadığını; bununla birlikte bazı belirli özelliklerin baskın olduğunu belirtmiştir. Gabain'e göre bu durum yazıcının ait olduğu boyu göstermesi bakımından önemlidir. Kitabelerin dili ile ilgili olarak tam bir bütünlüğün bulunmayışını, ağız bakımından farklı

oluşlarına bağlamıştır. Örneğin, çokluk eki +*lAr*, kitabelerde az kullanılmıştır; ayrılma hâlinin +*tın* biçimi yoktur. Kitabelerde görülen geçmiş zaman -*tXg/-tXgXz* ve ikinci kişi iyelik çekimi +*Xg* ile de oluşturulabilirken, *y* ağzında /*g/* sesi yerine /*ŋ/* bulunmaktadır. Şüphe edatı kitabelerde *erinç* iken, *y* ağzında *erki*'dir. Gabain'e göre Mani yazmalarının çoğu ve Köktürk harfli yazıtların bir kısmı, *n* ağzını temsil etmektedir. Kitabelerdeki /*ny/* sesi, bu ağızda /*n/* şeklindedir. Bağlama ünlüsü olarak /*ı/*, /*i/* yerine /*a/*, /*e/* bulunur. Örneğin vasıta eki +*an*, kişi eki +*am*, birinci ve ikinci çokluk kişi iyelik eki +*amaz*, +*aŋaz*, belirtme hâli eki +*ag*, emir kipi eki -*aŋ*, -*alam*, zarf-fiil eki -*ap*, isimden sıfat yapan ek +*lag*, ağız yerine *agaz* "ağız" gibi örnekler mevcuttur. Gabain, *n* ağzındaki bu özelliklerin *y* ağzında bulunmadığını vurgulamaktadır. Ayrıca *n* ağzında ayrılma hâli, kitabelerdeki gibi bulunma hâli eki ile yapılmaktadır. Gerekliklik ifadesi için -*guluk* yerine -*sıg* eki kullanılmaktadır. Bununla birlikte -*pan*, -*gılı* ve -*gma* ekleri de yaygındır. Brahmi yazmalarının ağız özelliklerine gelince, Gabain, bunların kendi içinde bir birlik göstermediğini belirtmektedir. Bu metinlerde uzun, kısa ve indirgenmiş ünlülerin ayırt edilmiş olması önemli bulunmaktadır. Bu yazmaların ağız özellikleri arasında şunlar sıralanabilir: Öncese *p-* hakimdir, bazı yazmalarda bu *bh-* şeklindedir; /*d/* ve /*g/* öncese bulunmaz; art damak /*k/* ve /*g/* yerine zaman zaman /*h/* yazılmıştır (*hâri*- "yaşlanmak", *taşharû* "dışarı", -*mah+ih* "masta+belirtme hâli eki", -*huluk* "-guluk eki"); kitabelerdeki /*ny/* sesi, /*y/* olmuştur (*kayu* "kim", *askya* "azıcık"); /*z/* sesi zaman zaman /*s/* şeklinde görülmektedir (*yâlinus* "yalnız", *asu* "yahut", *sisler* "sizler", *polsun* "olsun") ... Hristiyan yazmalarının ağız ile ilgili olarak ise, bu metinlerin *y* ağzından biraz farklı olduğunu belirtmiş ve yalnızca "yüklemin tümlecin önünde, hatta yönelme ve eşitlik ekinin önünde yer alması, yardımcı fiil olarak *er-* ve *bol-* yanında *tur-* fiilinin de görülmesi" durumlarını ayırt edici özellik olarak tanımlamıştır (Gabain, 1988, s.2-4). Görüldüğü üzere Gabain, ağız bölgelerini, büyük ölçüde metinlerin ait olduğu dinî çevre ile ilişkilendirmiştir. Ancak ağız kavramıyla *bir dine mensup olma* arasında doğrudan bir ilişki kurulamaz. Bu ilişki ancak dolaylı olarak değerlendirilebilir. Aynı şekilde, kullanılan bir alfabe ile belirli bir ağzın doğrudan adlandırılması da yine diyalektolojik açıdan uygun değildir. Buna karşın, Gabain'in tespitleri belirli diyalektolojik unsurlarla ilgili bilgi vermesi bakımından değerlidir. Bu bilgiler, Eski Türkçedeki ağız sınırlarının ve sürekliliğinin tespiti için de önemlidir. Eski Türkçedeki diyalektolojik

unsurların neler olduğu hakkında en kapsayıcı tespit, bugün için bile halâ Gabain'e aittir.

Gabain'in bu kapsamlı çalışmasının yanı sıra Köktürk yazıtlarındaki ağızların varlığı müstakil olarak da incelenmiştir. Zeynep Korkmaz (1995) *Eski Türkçede Oğuzca Belirtiler* başlıklı makalesinde Oğuzcanın 6.-11. yüzyıllardaki izlerini araştırmıştır. Korkmaz, Oğuzca özelliklerin Eski Türkçede görülüp görülmediğini incelerken, *t->d-* (örneğin *taş>daş*), *k->g-* (örneğin *kök>gök*), *ɖ>y* (örneğin *adaɖ>ayak*), *g>Ø* (örneğin *kapıɖ>kapu*), *b->v-* (örneğin *bar->var-*) gibi bugünkü lehçe sınırlarını belirlemede ölçüt olan bu değişimlerin kullanılmaması gerektiğini, çünkü söz konusu değişikliklerin Oğuzca içinde ancak Eski Türkçe döneminden sonra gerçekleştiğini vurgulamıştır. Ayrıca günümüz Oğuzcasının bunlar dışında kalan ilk hecede *kapalı é* tercihi (örneğin *yitmiş, kiyik*), uzun ünlülerin varlığı (örneğin *âd, âç*), ünlü incelmeleri (örneğin *yagısız, kaganımin*), kelime başında *m-* değil de *b-* tercihi (örneğin *ben, bunı*), kelime başında *y-* olmaması (örneğin *inçke, ıra-*), ses düşmesi (örneğin *otadaçı>otaçı, ortasıngaru>ortasınarı*)... gibi ses özellikleri ile *-Ig* ve *-Ag* belirtme ekleri, *-A* yönelme-bulunma eki, *-DAn* ayrılma eki, ünsüzle biten kelimelerden sonra gelen *-Iŋ* ilgi eki, *-n* vasıta eki, *-çA* eşitlik eki, *-rA/-rU* yön gösterme eki, *-Ø 2. teklik kişi emir kipi eki, -dUk* sıfat-fiil eki, *-gA* gelecek zaman eki, *-sIg* sıfat-fiil eki, *-DAçI* gelecek zaman eki, *-pAn/-pAnIn* zarf-fiil eki, *-mAtIn* zarf-fiil eki gibi eklerin biçimsel ve kullanımla ilgili özelliklerine bakarak Eski Türkçedeki bu hususların Oğuzca olduğunu kabul etmenin yanlış olmayacağını belirtmiştir.

Gürer Gülsevin (1998), Korkmaz'ın belirlediği hususlara ek olarak Köktürkçedeki söz varlığı örneklerini de ele alarak bulgularını *Köktürk Bengü Taşlarındaki Oğuzca Özellikler* başlıklı makalesinde değerlendirmiştir. Ona göre Köktürkçedeki *kentü, bul-, ü* “uyku”, *ürün* “beyaz, ak” sözleri, Oğuzca ile ilişkilendirilebilir.

Yukarıdakilerden farklı olarak Ahmet Bican Ercilasun (2007) *Köktürkçe ile Tatar Türkçesi Arasındaki Benzerlikler* başlıklı makalesinde “Köktürkçenin bugünkü Türk lehçelerinden hangisine daha yakın” olduğu üzerine odaklanmıştır. Ercilasun, yaptığı ses ve şekil bilgisi incelemesi sonucunda, Köktürkçenin bugünkü lehçelerden en çok Tatarcaya yaklaştığı sonucuna varmıştır.

Hatice Şirin User (2009) *Runik Harfli Türk Yazıtlarında Ağız (Diyalektoloji) Öğeleri* başlıklı çalışmasında, Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlıkları dönemine ait yazıtlar ile Yenisey yazıtlarındaki ağız farklılıklarını, ünlü ve ünsüz seslerdeki değişimler temelinde incelemiştir. Şirin makalesinin başında, yazıtlarda yaklaşık 50 farklı boy ve bodun adının geçmesinin, dolaylı olarak bunlar arasındaki dilsel etkileşimi de doğuracağından bu dönemdeki dil çeşitlenmesinin doğal bir sonuç olacağını vurgulamıştır. Çalışma, yaygınlaşmış ve genelleşmiş yazıtlardan sapma gösteren öğeleri belirleyerek, bu ağız özelliklerini on başlık altında sınıflandırmıştır: Genizlilik yitimi (denasalisation), ondamaksıllaşma (palatalisation), sızıcı aykırılışması, tonlulaşma (sonorisation, voicing), büzülme (contraction), artdamaksıllaşma (velarisation), ön ses düşmesi (apheresis), ön seste ünlü türemesi (prothesis) ve tek ünlüleştirme (monophthongisation). Elde edilen sonuçlar arasında genizlilik yitimi için *n>y* değişimi (*yañ->yay-* “yaymak, dağıtmak”, *añıt->ayıt-* “korkutmak, yıldırmak”, *tañ>tay* “tay”); öndamaksıllaşma için *-d/-d > -ž/-ž* değişimi (*bädiz>bäziz*); *ı->i-*, *-a->-ä-* değişimi (*inal>inel*, *inançu>inänču*); artdamaksıllaşma için *e>a* değişimi (*señün>sañun*); sızıcı aykırılışması için *ş>ç* değişimi (*şad>çad* “bir unvan”, *çigşi>çigçi* “bir unvan”); tonlulaşma için *t->d-*, *k-/k->g-/ğ-* değişimleri (*takı>dakı*, *kün>gün*, *keyik>geyik*, *kerçin>gerçin* “doru, koyu doru (renk)”, *kaşga>gaşga* “yüzü ak, gözlerinin çevresi kara olan (hayvan)”); büzülme için *kagan>kan*, *kagadaş>kadaş* “akraba” sözleri; ön ses düşmesi için *yir>ir* “kuzey”, *ogulan>gulan* “çocuklar” sözleri; ön seste ünlü türemesi için *lu>ulu* “ejderha” sözü; tek ünlüleştirme için *buyla>bıla* “bir unvan” sözü diyalektolojik öge olarak değerlendirilmiştir. Bu durumlar, Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlıkları döneminde farklı ağız özelliklerinin bulunduğunu göstermektedir. Makale, yazıtlar döneminde ölçünlü bir dil yapısının bugünkü gibi tam olarak bulunmadığına, bu sebeple de Türk boylarının ağız özelliklerinin zaman zaman yazıtlara yansıyabildiğine dikkat çekmektedir. Bu kapsamlı inceleme, erken dönem runik yazıtların dilinin tekdüze olmaktan uzak, zengin bir görünüme sahip olduğunu ve farklı boyların farklı dilsel özellikler taşıdığını somut delillerle ortaya koyarak Eski Türkçenin diyalektolojik incelenmesine değerli katkılar sunmaktadır.

Buna paralel olarak Kadir Yılmaz (2021) tarafından hazırlanan *Orhun Yazıtlarında ş'nin Yazımı Meselesi* adlı makalede, Orhun Yazıtları'ndaki /ş/

ünsüzünün ş , $\text{ş}'$ ve ş^2 işaretleriyle tutarsız görünen yazımını incelemiştir. Makale bu farklı kullanımların keyfi ya da yazım hatası olduğu yönündeki açıklamaları yetersiz bulmuş ve Eski Uygurcada $-\text{mlş}$ ekinin $-\text{mls}$ şeklinde de var olması ile bazı Kıpçak grubu Türk lehçelerindeki sistemli $\text{ş} > \text{s}$ değişimini dayanak olarak sunmuştur. Çalışmanın sonucunda, bu varyantların birer ağız özelliği olduğu kanısına varılmıştır. Özellikle Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında ş ağzının, Tonyukuk yazıtında ise s ağzının baskın olduğu, genel olarak ise s ağzının daha yaygın olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışma, Orhun Türkçesinin fonetik yapısındaki bu tür nüansları, bölgesel veya boylar arası ağız farklılıklarının bir yansıması olarak değerlendirmektedir.

Tonyukuk Yazıtında Ağız Özellikleri Var mı? başlıklı çalışmada Akartürk Karahan (2023), II. Köktürk Kağanlığı dönemine ait Tonyukuk yazıtını, Köl Tigin ve Bilge Kagan başta olmak üzere diğer runik yazıtlarla karşılaştırmıştır. Araştırma Tonyukuk yazıtının üslup olarak daha “sivil” ve kişisel bir anlatıma sahip olduğunu, diğer iki yazıtın ise daha resmî bir ifade taşıdığını belirtmektedir. Tonyukuk yazıtının dilsel verilerini yazım, ses, biçim, cümle ve söz varlığı düzeylerinde Köl Tigin ve Bilge Kagan yazıtlarıyla karşılaştırır. Çalışma sonucunda, yazıtlarda $b-$ ~ $m-$ seslerinin tercihi (Tonyukuk’ta *ben*, diğerlerinde *men* gibi), $-\text{çI}$ gelecek zaman ekinin Köl Tigin ve Bilge Kagan yazıtlarında değil Tonyukuk yazıtındaki varlığı, $u+ka\text{ bas-}$ ve $u+da\text{ bas-}$ örneklerindeki istem tercihlerinin farklılığı gibi hususlar ve *agtur-* ~ *ag-* ~ *agıt-* “yukarı çık(ar)mak, kaldırmak”, *bod* ~ *bodun* “halk”, *bulganç* ~ *bulgak* “kargaşa, karışıklık”, *buṇad-* “bunalmak” ~ *emget-* “sıkıntı çekmek”, *kan* ~ *kagan* “han, kağan”, *koduz* ~ *yutuz* “kadın, eş”, *kök* ~ *ok/ök* “kuvvetlendirme edatı”, *kuvran-* ~ *téril-* “toplanmak, bir araya gelmek” *kuz* ~ *yır* “kuzey”, *öṇdün* “doğu” ~ *öṇreki* “doğudaki” ~ *öṇre* “doğuya” ~ *ilgerü* “doğu” ~ (*kün*) *tugsık* “gün doğusu”, *öz* ~ *kentü* “kendi”, *uzun* ~ *ırak* “uzak”, *yan/yen* ~ *buluṇ* “taraf” sözcüklerinin diyalektolojik unsurlar olduğu düşünülmüştür. Bu diyalektolojik farklılıklar, Tonyukuk’un Çin kültür çevresinde yetişmiş olmasının diline yansımalarından kaynaklanmaktadır. Makalede, Köktürk dönemi yazıtlarındaki verilerden hareketle dildeki ağız farklılıklarının varlığı ortaya konmaktadır.

Yukarıdakilerden başka Yenisey yazıtları da tek başına araştırma konusu olmuştur. Bu doğrultuda Negizbek Şabdanaliyev (2016) tarafından hazırlanan *Yenisey Yazıtları’ndaki Ağız Özellikleri (Fonolojik ve Morfonolojik İnceleme)*

adlı çalışmada, Yenisey yazıtlarındaki ağız özellikleri, fonolojik ve morfonolojik açılardan ele alınmıştır. Çalışma, yazıtların farklı kişiler tarafından yazılması, diktirenlerin farklı boylara mensup olması ve eğitim seviyelerindeki farklılıklar gibi faktörlerin dilsel çeşitliliğe yol açtığını vurgulamıştır. Fonolojik düzeyde *e-i* (örneğin *eki~iki* “iki”, *ı-i* (örneğin *bıy~biñ* “bin”), kelime başında *b-m* (örneğin *ben~men* “ben”), *g-k* (*ğ-k*) (örneğin *edgü~edkü* “iyi”, *bengü~benkü* “ebedi”), *ş-s* (örneğin *altmış~altmış* “altmış”, *yaş~yas* “yaş”) ve *z-s* (örneğin *esizim~esisim* “ne yazık ki”) farklılıkları belirlenmiştir. Ayrıca, küçük ünlü uyumu (düzlük-yuvarlaklık uyumu) açısından yazıtların iki gruba ayrıldığı (uyumun sağlanmadığı ve sağlandığı) görülürken, büyük ünlü uyumunun tüm yazıtlarda korunduğu belirtilmiştir. Morfonolojik olarak ise özellikle yönelme-ayrılma hâli eklerinde (*-ka/-ke*, *-ga/-ge* ve *-a/-e*) ve belirli geçmiş zaman eklerinde (*-tı/-ti*, *-dı/-di*) farklı kullanımlar tespit edilmiştir. Diğer makaleler gibi bu makale sayesinde de, Eski Türkçenin yazılı belgelerinde birden fazla ağız özelliğinin yaşamakta olduğu gözler önüne serilmektedir.

Araştırmaların odaklandığı bir diğer dönem, Eski Uygur Türkçesidir. Gabain’in diyalektoloji çalışmaları büyük ölçüde Eski Uygurca’yı kapsamakla birlikte, genel olarak tüm Eski Türkçe dönemini ele almaktadır. Bunun yanı sıra, yalnızca Eski Uygur Türkçesini merkeze alan ağız çalışmaları da mevcuttur. Bu bağlamda Ferruh Ağca’nın (2019) *Eski Uygurcada Gerçekten n-Diyalekti ve y-Diyalekti Var mı?* başlıklı makalesi öne çıkmaktadır. Ağca sözü konusu makalede, Eski Uygurcada gerçekten böyle iki ağzın olup olmadığı konusunun son zamanlarda artık tartışılmaya başlandığını vurgulamaktadır. Bundaki en büyük etkenin, alandaki yeni yayınların ortaya çıkmasıyla, *n* ağzı denen özelliklerin *y* ağzında ve *y* ağzı denen özelliklerin *n* ağzında görülmeye başlanması olduğunu belirtmektedir. Ağca, belirlenen pek çok özelliği diyalektolojik değil, tarihsel gelişim sürecinde meydana gelen değişiklikler olarak değerlendirmektedir. Benzer bir düşüncüyü, *Dillik Ölçütlere Göre Eski Uygurca Metinlerin Tarihlendirilmesi* (2021, s.49) adlı çalışmasında da ifade etmektedir. Ona göre, tarihsel metinlerin dillerindeki çeşitliliklerin bir diyalekt farklılığı mı yoksa dil içi bir değişim mi olduğu konusunu kesin olarak kanıtlayabilmek mümkün değildir.

Bu kısımda ayrıca Eski Uygur yazıtlarıyla ilgili Erhan Aydın’ın iki çalışmasından bahsetmek gerekmektedir. Onun *Dialectical Elements In The*

Vocabulary of the Uyghur Khanate Inscriptions (2016) adlı makalesinde, Uygur Kağanlığı'na ait runik yazıtların söz varlığında olan ancak Köl Tigin, Bilge Kagan, Tonyukuk, Ongi ve Küli Çor gibi diğer büyük Türk yazıtlarında bulunmayan 24 kelimenin, Uygur diyalektine ait olduğu belirtilmektedir. Bu kelimeler arasında özellikle akrabalık adları (*aba, abı, akagum, apa*) ve savaş/saldırıyla ilgili sözcükler (*çabiş, çabişur ...vb*) dikkati çekmektedir. Yazar bu verilerin runik yazıtların tek tip bir dili değil aksine kabilesel ve bölgesel farklılıkları olan bir dili yansıtmaları bakımından önemli olduğunu vurgulamaktadır. Aydın'ın bir diğer çalışması ise *Türk Runik Harfli Uygur Yazıtlarındaki Kural Dışı Yazımların Diyalektik Anlamı Olabilir mi?* (2023) başlığını taşımaktadır. Aydın bu makalesinde, Türk runik harfli Uygur yazıtlarındaki (Tes, Tariat, Şine Usu, I. Karabalgasun) kural dışı yazımların 8. yüzyıl Uygur diyalektolojisi için bir anlam taşıyıp taşımadığını araştırmıştır. Çalışma, basit yazım hatası olabilecek farklılıklardan ziyade daha belirgin ve diğer runik metinlerle karşılaştırıldığında diyalektolojik kanıt olabilecek sözcükler üzerinde durmuştur. Makale kapsamında yapılan detaylı incelemeler sonucunda *boyla* unvanının Tariat'taki farklı biçimi *bıla* sözcüğünün bulunması, ünlü türemesi olarak gösterilen *bilige, iligerü* ve *ulu* “ejderha” şekillerinin varlığı, *şad* unvanının *çad* biçimindeki kullanımı, “kuzey” anlamında *ir-yir, yarluca-* sözcükleriyle çekimli *yılıka* sözcüğünün varlığı diyalektolojik unsur olarak değerlendirilmiştir. Aydın'ın bu araştırması, yazım varyantlarının sadece birer hata olmadığını, aksine erken dönem Türk dilindeki lehçe çeşitliliğinin değerli birer göstergesi olduğunu ortaya koyarak runik harfli Uygur metinlerinin yorumlanmasına yeni bir boyut katmaktadır.

Klaus Röhrborn (2004) *Eski Türkçede Diyalektleri Belirleyen Bir Ses Değişimi Üzerine* başlıklı makalesi, Eski Türkçe diyalektolojisinde geleneksel olarak Maniheizm metinlerin dili için “*n-* diyalekti” ve Budist metinlerin dili için “*y-* diyalekti” olarak adlandırılan sınıflandırmanın arkasındaki eskicil -*ny-*’nin değişimini incelemektedir. Röhrborn, Peter Zieme’nin doktora çalışmasında incelenen diyalektler arası ilişkileri değerlendirmiş ve eski -*ny-*’nin korunduğu metinlerin, Zieme tarafından belirlenen (eklerdeki ünlü gösterimindeki farklılıklar ve belirli kip kullanımları gibi) başka ortak özelliklere sahip olduğunu belirtmiştir. Ancak Röhrborn, Maytrisimit gibi metinlerin Zieme’nin belirlediği özellikleri taşımasına rağmen eskicil -*ny-*’li sözcükleri baştan sonra *y* ile yazdığını tespit ederek, -*ny-*’nin bu diğer özelliklere her zaman koşut

olmadığını ileri sürmüştür. Bu bulgular ışığında makale, eskicil -ny-‘nin Eski Türkçenin diyalektlerinin sınıflandırılmasında artık ana konuyu oluşturmadığı ve bir ölçüt olarak kullanılmaya elverişli olmadığı sonucuna varmıştır. Röhsborn, Uygurcanın yazı dizgesinin yetersizliği nedeniyle sesbilimsel çözümde belirsizlikler olduğunu belirterek, Eski Türkçenin diyalektlere ayrılmasında daha çok biçimbilimsel ölçütlere dönülmesi gerektiğini önermiştir.

Eski Türkçe dönemindeki diyalektoloji ile ilgili olarak bunlardan başka Ponaryadov ve Nasilov’un da çalışmaları olduğu bildirilmektedir (Akartürk, 2023, s.758).

Sonuç olarak Eski Türkçe metinleri üzerindeki diyalektoloji çalışmaları, bu dönemdeki dilin tekdüze değil, aksine zengin bir çeşitlilik barındırdığını göstermektedir. A. Von Gabain’in sınıflandırması bu alanda öncü olsa da, güncel araştırmalar, çeşitli ses, biçim ve söz varlığı farklılıklarının önemli diyalektolojik veriler sunabileceğini ortaya koymaktadır. Bu bulgular, Eski Türkçedeki yazı dilinin, konuşma dilini oluşturan ağızlardan etkilendiğini göstermektedir.

KARAHANLI TÜRKÇESİ DÖNEMİ

Eski Türkçeden sonra gelen Karahanlı ve Harezmi-Kıpçak dönemindeki diyalektolojik unsurlar da Türkolojinin merak konularından biri olmuştur. Bu bağlamda ilk anılması gereken eser, Kaşgarlı Mahmut’un *Divanu Lügati’t-Türk* (=DLT) adlı eseridir. Bu çalışma, Türk boylarının ağızları hakkında bilgi veren ilk eserdir. 11. yüzyıla ait ağız verilerinin profesyonel bir dil uzmanı tarafından, detaylı ve açık bir şekilde toplu olarak sunulmasının kıymeti, paha biçilemezdir. Bu eser sayesinde hem dönemin standart varyantı hem de Oğuz, Kıpçak, Çiğil, Argu, Yağma, Kençek, Tohsı, Uygur, Peçenek, Bulgar, Yabaku gibi pek çok boyun ağız özellikleri hakkında bilgi sahibi olunmaktadır (Killi, 2008; Röhsborn, 2004; Karahan, 2013). Kaşgarlı’nın sunduğu verilerden hareketle bugünkü dil uzmanları tarafından pek çok boyun ağız özelliği tanımlanabilmiştir.

Örneğin Tahsin Banguoğlu Kaşgarlı’nın Uygurca ve Oğuzca dediği kayıtlarla ilgilenmiştir. Öncelikle *Kâşgari'den Notlar I: Uygurlar ve Uygurca Üzerine* (1958) başlıklı çalışmada, Kaşgarlı Mahmut’un *Dîvânu Lugâti’t-Türk* eserinden hareketle Uygurca (ve Karahanlı lehçeleri) ile Batı Türkçesi

(Oğuz, Kıpçak) arasındaki temel ses farklılıklarını incelemiştir. Kaşgarlı Mahmut'un Uygurcayı Çiğil, Yağma, Tohsı ve Argu ile birlikte Doğu Türkistan lehçeleri grubunda değerlendirdiğini, Karahanlıca ile aynı çevreden olduğunu belirtmiştir. Oğuz, Kıpçak ve Suvarların kelimelerde *üstün* kullanma eğilimine (örneğin, *teve*) karşın, Uygur, Çiğil, Yağma ve Tohsı lehçelerinde *ötre* eğilimi olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca, Uygurcanın /d/ sesini /y/ye çevirme eğilimini (örneğin *kayıñ* 'kayın ağacı' kelimesinde) Batı Türkçesi ile ortak bir özellik olarak saptamış, ancak bu gelişimin Uygur ve Karahanlı lehçelerinde epeyce ilerlemiş olduğunu, Çiğil lehçesinde ise daha çok direndiğini ifade etmiştir. Sonuç olarak, Banguoğlu'nun çalışması, Kaşgarlı'nın kayıtlarının Uygurların siyasi yapısı (örneğin, *Kağan* unvanının evrimi, *yalawar* kelimesi) ve Uygurcanın ağız özellikleri hakkında sağladığı bilgileri derli toplu bir şekilde sunmuştur.

Banguoğlu'nun (1960) aynı doğrultudaki ikinci çalışması, *Kâşgari'den Notlar III: Oğuz Lehçesi Üzerine* adını taşımaktadır. Banguoğlu burada, Kaşgarlı Mahmut'un DLT'sindeki 11. yüzyıl Türk lehçeleri üzerine verdiği değerli bilgilerden yola çıkarak Oğuzcaya ait kayıtları tasnif etmiştir. Özellikle Kaşgarlı'nın Oğuzca olduğunu belirttiği 265 kelimeyi incelemiş ve bu kelimeleri üç ana kategoriye ayırmıştır: Doğu Türkçesinde bulunmayan kelimeler, Doğu Türkçesinde farklı bir şekli bulunan kelimeler ve Doğu Türkçesinde farklı bir anlamda kullanılan kelimeler. Bu çalışma DLT'deki açıkça belirtilen Oğuzca kelimelerin ilk sistematik derlemelerinden birini oluşturarak, sonraki diyalektoloji araştırmaları için temel bir başvuru kaynağı olmuştur.

Gürer Gülsevin'in (2016), *11. Yüzyılda Hangi Oğuz Diyalektleri Vardı?* başlıklı incelemesi, Banguoğlu'nun yukarıdaki çalışmasını tamamlayıcı niteliktedir. Gülsevin burada, DLT'deki Oğuzca kelimeler üzerinde durmuştur. Ancak, Kaşgarlı Mahmut'un sadece "Oğuzcadır" diye kaydettiği özelliklerle sınırlı kalmamış, Oğuzca olduğunu belirtmediği kısımlarda da olabilecek Oğuzca unsurları tespit etmeye çalışmıştır. Gülsevin, makalesinde, Kaşgarlı'nın verdiği bilgilerin sıklıkla çelişkili gibi görüldüğünü, bunun tek bir Oğuzca diyalekti değil, birden çok Oğuz diyalektinin varlığından kaynaklandığını ileri sürmüştür. Çalışma sonucunda, 11. yüzyıl Oğuzcasında *b- ~ m-*, *y/ ~ d/*, *v/ ~ w/*, *d- ~ t-*, *Ø/ ~ G/*, *k- ~ ħ-*, *+(l)G ~ +nl* gibi yedi temel karşıtlık tespit edilmiş ve bu karşıtlıklara dayanarak beş farklı Oğuz diyalekt

tipi olduğu varsayımı ortaya konmuştur. Bu inceleme, DLT'deki dilsel çeşitliliği sadece gözlemlemekle kalmayıp, bu çeşitliliğin sistematik bir diyalektolojik sınıflandırmaya tabi tutulabileceğini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

DLT'de verilen bilgilerden hareketle bir boyun ağzını tanımlak için yapılan başka bir çalışma Bilgehan Atsız Gökdağ'a aittir. Gökdağ (2007), *Kençekler ve Kençekçe* makalesinde, DLT'de bahsedilen Kençekler ve dilleri hakkında Kaşgarlı Mahmut'un verdiği bilgileri araştırmıştır. Çalışma, Kençeklerin kökenleri ve İranî (Soğd) kökenli oldukları iddialarını tartışmış, ancak Kaşgarlı'nın onları "Türklerden bir bölük" olarak adlandırdığını vurgulamıştır. Makalede, Kaşgarlı'nın kaydettiği 23 adet Kençekçe kelimenin (çoğunlukla kap kakak, meyve, sebze, akrabalık isimleri) yarısından fazlasının Türkçe kökenli olabileceği sonucuna varılmıştır. Kençekçedeki kelime başında bulunan eliflerin "güzel h"ye çevrilmesi gibi fonetik farklılıklar, onların Soğd ve Hotan halklarıyla iç içe yaşamalarının bir sonucu olarak yorumlanmış, bu da dil etkileşiminin etnik kökeni belirlemede yanıltıcı olabileceğine işaret etmiştir. Gökdağ'ın bu çalışması, az bilinen bir Türk topluluğunun dilini ve etnik kimliğini, Kaşgarlı'nın notları üzerinden ele almış, dilbilimsel ve kültürel etkileşimler üzerinde durmuştur.

Yine DLT'deki verilerden hareketle Kençekçe üzerine hazırlanan başka bir çalışma da, *Divânü Lugâti't-Türk'te Kençekler ve Bazı Kençekçe Kelimeler Üzerine Düşünceler* adını taşımaktadır. Galip Güner (2009) tarafından hazırlanan bu çalışmada, DLT'de Kençekçe olarak kaydedilen *kendük, togrıl, körke, çaha, çulıman, çawlı, kewli* ve *dünüşge* gibi kelimelerin etimolojileri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Güner, bu kelimelerin çoğunun Altay dillerine ait ortak köklere dayandığını göstererek, onların Farsça veya diğer İranî dillerden alıntı olduğu yönündeki yaygın görüşlere karşı çıkmıştır. Örneğin *kendük* kelimesi için Altayca bir köken önerilirken *kewli* için Dravid kökenli bir ilişki olabileceği belirtilmiştir. Çalışma Kençekçedeki yabancı unsurların, Kençeklerin Soğd ve Hotan halklarıyla yoğun dil temasının doğal bir sonucu olduğunu ve Kaşgarlı'nın bazı tespitlerinin bir yanılgı olabileceğini savunmuştur.

Akartaürk Karahan (2012), *Kaşgarlı Mahmud'un Kayıtlarında İdil Boyu Türk Lehçeleri* adlı makalesinde, DLT'de yer alan İdil (Volga) boyu Türk toplulukları olan Bulgar, Suvar ve Kıpçak lehçeleri hakkındaki sınırlı bilgileri

değerlendirmiştir. Çalışma, Kaşgarlı'nın bu lehçeleri “kırpılmış Türkçe” olarak tanımlamasının, muhtemelen Ortak Türkçeden farklı bir Ogur grubu lehçesine (Proto-Bulgarca) işaret ettiğini öne sürmüştür. İdil boyu Türk lehçelerinde görülen ortak ve belirgin bir ses özelliği olarak $d > z$ değişimi (örneğin $adak > azak$) tespit edilmiştir. Kaşgarlı'nın Kıpçakça için hem $d > y$ hem de $d > z$ değişimlerini kaydetmesi, 11. yüzyılda iki farklı Kıpçak ağız grubunun (Kıpçak I ve İdil-Kıpçak) varlığına işaret ettiği şeklinde yorumlanmıştır. Ayrıca Kıpçak lehçesi kaydıyla verilen *ükiL* (çok) sözcüğündeki *l* denkliliği, bunun Ortak Türkçeden çok Ogur grubunun özelliklerini gösterdiğini ve İdil boyundaki Kıpçakçada belirgin bir Bulgarca etkisi olabileceğini belirtmiştir. Makale, DLT'deki bu verilerin, İdil bölgesindeki Türk toplulukları arasında “ortak lehçe” (lingua franca) varlığını ve lehçeler arası etkileşimi gösterdiğini, günümüz Çuvaşça ve Kuzey Kıpçak lehçelerinde de izlerinin bulunduğunu belirtmiştir. Bu araştırma, DLT'deki lehçe verilerini coğrafi ve dilbilimsel bağlamda açıklayarak, İdil bölgesinin dil haritasını gözler önüne sermiştir.

Yine Akartürk Karahan (2013) tarafından hazırlanan *Dîvânu Lugâti't-Türk'e Göre XI. Yüzyıl Türk Lehçe Bilgisi* başlıklı doktora tezi, Kaşgarlı Mahmut'un Divanu Lugati't-Türk adlı eserinde bizzat adlarıyla bahsedilen 11. yüzyıl Türk ağızlarından (Oğuz, Kıpçak, Karluk, Yağma, Çiğil, Argu, Tuhsı, Uygur, Bulgar, Suvar, Kençek vb.) sağladığı tüm malzemeyi incelemeyi amaçlamaktadır. Karahan bu çalışmasında Kaşgarlı'nın verdiği bilgileri ayrıntılarıyla sınıflandırmış, lehçe ayrılıklarını fonetik, morfolojik ve soz varlığı açılarından ele almış ve ayrıca bu verileri tarihî ve modern karşılaştırmalı yöntemlerle değerlendirmiştir. Bu değerlendirme, Kaşgarlı Mahmut'un sunduğu diyalektolojik malzemeyi sınıflandırarak 11. yüzyıl Türk dünyasındaki ağızları tanımlaması ve araştırmacıların bu ağızlara kolayca ulaşmalarını sağlaması bakımından kıymetli bir çalışmadır.

Türkçenin tarihî dönemlerindeki metinleri üzerinde yalnızca ses ve şekil bilgisi değil, dönemin sosyal durumlarının da analiz edildiği tarihsel diyalektoloji incelemeleri bulunmaktadır. Bu bağlamda Sema Barutcu Özönder'in Kutadgu Bilig üzerine yaptığı inceleme çok kıymetlidir. Barutcu Özönder (2017), *Kutadgu Bilig I Zaman-Mekân-Konuşur: XI. Yüzyılda Balasagun'dan Kâşgar'a, Balasagunlu'dan Kâşgarlı'ya* başlıklı makalesinde, eserde, konuşan kişiye göre söz varlığının değiştiğini bildirmesi önemlidir. Onun tespitlerine göre örneğin *Ila erkini* 'nin *bak-* yerine *kör-* fiilini kullanması,

döneme ait diyalektolojik bir veridir. Çünkü metin yazarı Yusuf'un dilinde bu iki sözcükten yaygın olanı *bak-* fiilidir. Yine bu sözcükle ilgili olarak *baka bar-* "dikkat etmek" ifadesi, metinde ilki *Ila erkini*'nin konuşmasında diğeri de *Ögdülmiş*'in konuşmasında olmak üzere iki yerde geçmektedir. Buna karşın aynı anlamdaki *körü bar-* ise metnin genelinde yaygın olarak kullanılmaktadır (Barutcu Özönder, 2017, s.37-38). Bu örnekten de anlaşılacağı üzere Barutcu Özönder'in bu makalesi tarihsel diyalektoloji analizleri sunmaktadır. Bu makale serisinin ikincisinde ise daha çok tarihsel toplumdilbilim analizi yapmaktadır. Buna bağlamda Kutadgu Bilig'deki karakterlerin diyaloglarını çeşitli bakımlardan incelemiştir. Örneğin diyaloglarda baş karakterlerin farklı muhataplara karşı kullandıkları hitapların birbirlerinden farklı olduğu tespit etmiş ve bunları belirlemiştir (Barutcu Özönder, 2018, s.187). Konuşmaları, resmî dil biçimleri bakımından değerlendirmiştir. Karşılıklı etkileşimde yalnızca sözler değil jest ve mimiklerin de önemini vurgulamış ve metinden buna dair çıkarılan ipuçlarını belirlemiştir. Böylelikle dönemin "Türk konuşma etnografyasını" sunan ipuçlarını ortaya çıkarmaya çalışmıştır (Barutcu Özönder, 2018, s.229).

Yine bu eser ile ilgili Gürer Gülsevin'in (2007) de bir çalışması bulunmaktadır. Gülsevin *Kutadgu Bilig'in Dilinde Lehçelerin Özellikleri: 'Denk Çiftler'* başlıklı makalesinde, Kutadgu Bilig metninde yer alan ve bugünkü lehçeler için denk çift durumunda bulunan sözcükleri ve ekleri tespit etmiştir. Aynı zamanda eşdeğer olarak da bilinen bu sözcükler şunlardır: *bul-* : *tap-* "bulmak", *elig/el* : *kol* "el", *ısr-* : *tişle-* "dişlemek", *in-* : *tüş-* "inmek", *kaç* : *neçe*, *kança* "kaç?", *kendü* : *öz* "kendi", *kiçe* : *tün* "gece", *kizle-* : *yaşur-* "gizlemek", *köpek* : *it* "köpek", *menze-* : *okşa-* "benzemek", *tal* : *butık* "dal, ağaç dalı". Eklerde tespit edilen denklikler ise şunlardır: Belirtme hâli eki *+(I)g* : *+nI*; tamlayan eki *+(n)Ing* : *+nIng*; geniş/şimdiki zaman eki *-(v)r* : *-(y)Ur*; gelecek zaman sıfat-fiil eki *-DAÇI* : *-GU*.

Yaşar Şimşek (2024) tarafından hazırlanan *Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde Leksik Denk Çiftler* başlıklı makale, Karahanlı ve Harezmi Türkçesi gibi tarihî Türk yazı dillerinde tespit edilen leksik denk çiftleri incelemeye odaklanmıştır. Özellikle Kur'an-ı Kerim'in 11. ve 14. yüzyıllardaki satır altı tercümelerini karşılaştırarak, aynı Arapça kelimenin (*dûne*) Karahanlı ve Harezmi nüshalarında (*ağın*, *öngin*, *özge*, *bisre*) farklı karşılıklarla yer almasının lehçe farklarıyla ilgili olduğunu göstermiştir.

Karahanlı Türkçesi dönemine ait araştırmalar, Türkçenin diyalektolojik çeşitliliğinin Kaşgarlı Mahmut'un DLT adlı eseriyle somut bir şekilde belgelendiğini göstermektedir. Bu dönemdeki incelemeler, sadece ses ve biçim bilgisel farklılıkları değil, aynı zamanda söz varlığına ait unsurlara da odaklanmış ve toplumdilbilimsel açıklamalar da yapılmıştır. Sonuç olarak bu dönem üzerine odaklanan çalışmalar, DLT'nin sunduğu diyalektolojik verilerin önemini bir kez daha kanıtlamaktadır.

HAREZM-KIPÇAK VE ÇAĞATAY TÜRKÇESİ DÖNEMLERİ

Karahanlı Türkçesi döneminden sonra Türk dili batıda ve doğuda iki ayrı kol hâlinde gelişimini sürdürmüştür. Batıda Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi ile ilerleyen dil, doğuda önce Harezmi ve Kıpçak, sonra da Çağatay Türkçesi ile temsil edilmiştir. Her bir dönemde farklı boy ve kabilelerin olduğu dikkate alındığında, bu dönemlerde de yine çeşitli ağızların varlığından bahsetmek gerekecektir. Dolayısıyla araştırmacılar Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi dönemlerinde de ağızların izlerini sürmüş ve bu doğrultuda farklı ağızların ses, biçim bilgisi ve söz varlığı bakımından özelliklerini ortaya koyabilmiştir.

Tarihî Diyalektoloji Araştırmalarında Yöntem Sorunları: Harezmi Türkçesi ve 'Kıpçakça' başlıklı makalesinde Yaşar Şimşek, tarihsel süreçte Kıpçakça olarak belirtilen özellikleri sorgulamaktadır (Şimşek, 2021). Ona göre başka bir lehçede de var olan özelliklerin Kıpçakça için ayırt edici olarak ifade edilmesi, doğru değildir. Bu düşüncelerle Şimşek, makalesinde Kıpçakça için ayırt edici olan ve olmayan özelliklerin neler olduğunu belirlemeye çalışmıştır. Hem tarihî hem de modern lehçelerle yaptığı karşılaştırmalı incelemeler sayesinde birtakım sonuçlara ulaşmıştır. Buna göre; 1) içses ve sonses durumundaki /g/ > /v/ değişimi tarihî Kıpçakçanın ayırt edici özelliklerinden biridir. Bu doğrultuda +AgU ekinin +AvU, +Av ve +Ov şekilleri; -Xg ekinin -Xv şekli, -gX ekinin -g(X) şekli, -gXç ekinin -vUç şekli, Kıpçak ağızlarının etkisi ile ortaya çıkmıştır. 2) Önses ve içses durumundaki art damak /k/ > /h/ değişmesi tarihî Kıpçakça için ayırt edici bir başka özelliktir. 3) Eski Türkçedeki ikinci teklik kişi emir kipinin pekiştirme görevli -gII eki, tarihî Kıpçakçada -gIn/-gUn şeklindedir. 4) +lXg yapım ekinin sonundaki ünsüzün düşmesiyle, ek ünlüsü Oğuzcada yuvarlaklaşırken (+IU), tarihî

Kıpçakçada düz ünlülü olarak kalır. Bu düz ünlülü +*II* eki, Kıpçak ağızlarının belirleyici özelliklerindendir. 5) -*A turur* yapısından gelişip -*AdXr/-ydIr* şekline gelişen şimdiki zaman eki Kıpçak ağızlarının ayırt edici özelliklerindedir.

Kıpçak döneminin önemli eserlerinden biri olan *Codex Cumanicus*, içerdiği diyalektolojik unsurlar bakımından ilgi çekici bir eserdir. Bu eser üzerine Serpil Ersöz ve Songül Daşdan tarafından hazırlanan (2021) *Codex Cumanicus'taki Denk Çiftler Üzerine Bir İnceleme* adlı çalışmada bu eserdeki ses bilgisi, şekil bilgisi, söz varlığı ve söz dizimi bakımından çeşitli denklikler tespit edilmiştir: /e/ : /ö/ (örneğin *ev:öv*); /e/ : /i/ (örneğin *keyik:kiyik*); /e/ : /ü/ (örneğin *yenül:yünül*); /u/ : /u/ (örneğin *altın:altun*); /o/ : /u/ (örneğin *koymuş:kuymuş*); /ö/ : /ü/ (örneğin *köymek:küydürmek*); /g/ : /v/ (örneğin *avurla-:avurla-*); /g/ : /y/ (örneğin *beg:bey*); /k/ : /h/ (örneğin *aksa-:ahsa-*); /k/ : /f/ (örneğin *éksik:éfsik*); /k/ : /g/ (örneğin *herkiz:hergiz*); /p/ : /f/ (örneğin *pil:fil*); /s/ : /ç/ (örneğin *suçulur men:çuçulur men*). Eklerdeki seslerle ilgili tespit edilen denklikler şunlardır: /k/ : /h/ (örneğin *agrik:agrıh*); +*li* : +*lü* (örneğin *berneli:bernelü*); +*lık* : -*luk* : +*lıh* : +*luh* (örneğin *bazlıh:bazluh*); -*mak* : -*mah* (örneğin *Soyurga-mah:soyurga-mak*); -*tir* : -*tür* (örneğin *kel-tir-mek:kel-tür-mek*). Şekil bilgisi ile ilgili tespit edilen denklikler şunlardır: -*kan* : -*uk* (örneğin *artkan:artuk*); -*daçı* : -*guçı* (örneğin *tuvurdaçı:tuvurguçı*); -*mış* : -*p(tIr)* (örneğin *agınmış:akmış*); yeterlik fiili olarak *bil-* : *al-* (örneğin *aytabil-* "söyleyebilmek", *bara bilme-* "gidememek"). Söz varlığı bakımından tespit edilen denklikler için *abuška:kart* "ihtiyar, yaşlı"; *birle:bile* "ile, birlikte"; *bogaz:tamak* "boğaz"; *él-kol* "el"; *evet:alay* "evet, öyle"; *ıymış-sasımış* "kokmuş, pis kokmuş"; *içek-suçuh* "iç organlar, bağırsaklar"; *il-* : *as-* "tutturmak, asmak, ilmek"; *keçe-tün* "gece"; *kolan-ayl* "semer bağı, kolan"; *oška:benze-* "benzemek"; *sövün:-biyen-* "sevinmek"; *térk:tez* "tez, çabuk"; *tın:can* "ruh, can"; *togru:könü* "doğru, düz"; *tur-:kop-* "ayağa kalmak"; *tüş-:yıkıl-* "düşmek, yıkılmak"; *utru:sarı* "karşı"; *yakşı:eygi* "iyi"; *yaşunmuş:kizlenmiş* "saklı, gizli, gizlenmiş" örnekleri sıralanmıştır.

Serpil Ersöz tarafından konuyla ilgili hazırlanan *Tarihsel Diyalektoloji* ve *Codex Cumanicus* adlı makalede ise denk çiftler, tarihî karşılaştırmalı bir yöntemle analiz edilmiş ve ilgili denk çiftlerin bugünkü lehçe coğrafyasındaki dağılımları incelenmiştir (Ersöz, 2023).

Hoca Ahmet Yesevi'nin Oğuz Türkçesi Unsurları başlıklı makalesinde Zeki Kaymaz (2002), Hoca Ahmet Yesevi'nin *Divan-ı Hikmet*'indeki Oğuz

Türkçesi unsurlarını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada eserdeki Oğuzca olan hem söz varlığı unsurları hem de ses ve şekil bilgisi unsurları belirlenmiştir. Buna göre Oğuzca olarak belirlenen söz varlığı unsurları şunlardır: *Ahşam*, *di-*, *dik* “gibi”, *har-* “yorulmak”, *hürk-* “ürkmek”, *oğşa-* “benzemek”, *oğşaş* “benzer”, *ol-*, *uçmağ* “cennet”, *yağşı* “iyi, güzel”, *yağşılık* “güzellik, iyilik”. Kaymaz’ın Oğuzca olarak belirlediği ses ve şekil özellikleri ise şunlardır: *-A* istek kipi, *-Ar+am* geniş zaman birinci teklik kişi çekimi, *-A bil-* yeterlik fiili, *-An* sıfat-fiil eki, *d-* ‘yi koruyan örnekler, *-DUK* sıfat-fiil eki, *+I* belirtme hâli eki, *i-* cevheri fiili, kelime başında *h-* varlığı (örneğin *hirk-* “ürkmek”), *k>h* değişimi, *-mAdIn* zarf-fiil eki, *-mIş* sıfat-fiil eki, zamir *n*’inin varlığı, *ol-* fiili, *-UbAn* zarf-fiili. Tespit edilen bu eklerin Oğuzca olduğu Batı Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi ile ispatlanarak, eserin dilinde yer alan Oğuzca etkisi açık bir şekilde ortaya konmuştur.

Yine Zeki Kaymaz (2004) tarafından hazırlanan ancak bu kez dönemsel boyutta yapılmış bir çalışma daha bulunmaktadır. *Çağatay Türkçesindeki Oğuzca Unsurlar* başlıklı bu çalışma, Çağatay Türkçesinde tespit edilen söz varlığı unsurlarını ve ses bilgisi ile şekil bilgisi hususlarını kapsamaktadır. Buna göre Kaymaz, Çağatay Türkçesindeki *anı* “onu”, *bigi* “gibi”, *bigin* “gibi”, *degül* “değil”, *delü* “deli”, *dodak* “dudak”, *dün* “gece”, *karşu*, *küneş* “güneş”, *ol-* *esrük* “sarhoş”, *ev*, *ingen* sözleri, Oğuzca olarak tespit etmiştir. Bu dönemdeki ses ve biçim özelliklerinden *-Ar+Am* geniş zaman birinci teklik kişi çekimi, *-A bil-* yeterlik çekimi, *-AsI* sıfat-fiili, kelime başındaki *d-* ‘li biçimler, *+I* belirtme hâli eki, *i-* cevheri fiili, *k>h* değişiminin örnekleri, *-mIş* sıfat-fiili, *-la* vasıta eki, ayrılma hâlinin *+dAn* biçimi, ünsüzle biten kelimelerden sonraki *+Iıy* ilgi eki, *-IsAr* gelecek zaman eki, *-UbAn* zarf-fiil eki, */I/ > /U/* yuvarlaklaşması, *menüm* “benim” çekimi, olumsuz bildirme için kullanılan *degül* sözcüğü, birinci teklik kişi için kullanılan *-ven* eki, kelime sonundaki ve hece başlarındaki *g>Ø* değişimi gibi hususların Oğuzca olduğunu ortaya koymuş ve Çağataycadaki örneklerini sıralamıştır. Kaymaz, böylelikle Doğu Türkçesinin en büyük temsilcisi olan Çağatay Türkçesi içerisinde de Oğuzca unsurlar bulunduğunu göstermiştir.

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ DÖNEMİ

Türkologlar arasında özellikle, Türkiye Türkçesinin temelinde yer alan Oğuzcanın tarihsel dönemlerdeki gelişimi ilgi odağı olmuştur. Önceki

bölümlerde diğer tarihî lehçeler içindeki Oğuzca unsurların araştırıldığı belirtilmişti. Bu bölümde ise Anadolu coğrafyasındaki Oğuzcanın ağızları üzerine yapılan çalışmalar ele alınmaktadır.

Şinasi Tekin, Karahanlı Türkçesi döneminden sonra Anadolu'ya göçen Oğuzların uzun bir süre sözlü dönem geçirdiklerini ve ardından yazılı eserler vermeye başladıklarını belirtir. Tekin, işte bu yazılı eserlerde kullanılan sözcükleri inceleyerek, Oğuzcanın Eski Türkçe geleneğinden hem ayrılmadan önce hem de ayrıldıktan sonra kendine özgü ses ve söz varlığı ile gelişimini sürdürdüğünü belirtmiştir. Örneğin “oruç” anlamında Orta Farsçadaki *roçağ* kelimesinin Karahanlıların dilinde *roze*, Oğuzların dilinde *oruç* biçiminde bulunması, Anadolu'ya göç etmeden önce ortaya çıkan bir diyalektolojik farklılıktır (Tekin, 2001, s.33-42. Göç ettikten sonra ortaya çıkan bir farklılığa örnek olarak ise *yazmak* fiilinin Oğuzların dilinde hem “yazı yazmak” hem de “günah işlemek” şeklinde iki farklı anlamı da kapsamı gösterilebilir (Tekin, 2001, s.59-70).

Anadolu coğrafyasında yazıldığı bilinen ilk metinler 12. yüzyılın ikinci yarısı ile 13. yüzyıla aittir. Bu dönemde yazıldığı düşünülen Behcetü'l-Hadâik, Kuduri Tercümesi, Kitabü'l-Ferâiz gibi eserlerin dilinde Oğuzca özellikler yanında Doğu Türkçesine ait unsurlar da bulunmaktadır. Bu nedenle söz konusu eserler “karışık dilli” olarak adlandırılmaktadır. Kimi araştırmacılara göre bu özellikler bir “geçiş devri”nin göstergesidir, kimilerine göre ise müstensih ağızlarının kopyalama sırasında eserlere yansımından başka bir şey değildir. Karışık dilli eserlerin dili ile ilgili açıklamayı onların “geçiş dönemi”nde üretilen eserler olmasına bağlayanlara göre, Moğol İstilas veya Haçlı Seferleri gibi sebeplerle ortaya çıkan göçlerle boyların ve dolaylı olarak da dillerin karışması, aynı metinlerde bu dil farklılıklarının görünmesine sebep olmuştur. İkinci görüşü benimseyenlere göre ise bu durum, Oğuzcanın yapısından değil, ya eserlerin farklı bölgelerde kopya edilmiş olmasından kaynaklanmaktadır yahut da Türkistan'dan gelmiş bazı kişilerin ağız özelliklerinin bir yansımadır. Karışık dilli eserlerin Eski Türkçeden Oğuz Türkçesine doğru giden süreçteki geçiş dönemi eserleri olduğunu düşünenler Korkmaz, Rahmeti, Buluç, Canpolat gibi araştırmacılarıdır. Diğer görüş ise esas olarak Şinasi Tekin tarafından temsil edilmektedir (Korkmaz, 2013, s.82; Karahan, 2006). Eserlerin bu karışık dilli olma durumları literatürde “olga-bolga meselesi” şeklinde de adlandırılmaktadır. Bu konuyu ilk öne süren kişi

1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde 'olga-bolga' Sorunu başlıklı makalesiyle Şinasi Tekin'dir (1973-1974). Ancak Karahan (2006) artık bu görüşün giderek zayıfladığını belirtmektedir.

Leyla Karahan (2006), *Eski Anadolu Türkçesinin Kuruluşunda Yazı Dili-Ağız İlişkisi* adlı çalışmasına dilbilimin genel bir kuralını hatırlatarak başlar: "her yazı dili, bir ağız temeline dayanır; yani başlangıçta o lehçenin bir ağız durumundadır". Bu bağlamda Eski Anadolu Türkçesinin muhakkak ki bir "çekirdek ağız"a dayandığını belirttikten sonra bu ağzın bugün Anadoludaki ağızlardan hangisine daha yakın olduğu bulmaya çalışmıştır. Ancak mevcut dil verilerinin yetersiz olması dolayısıyla bu sorusu cevapsız kalmıştır.

Hayati Develi, 14.-16. yüzyıllardaki Eski Anadolu Türkçesi ağızlarını belirleyebilmek için biri ses bilgisi, diğeri de biçimbilgisi ile ilgili iki ayrı çalışma yürütmüştür. Birinci çalışması olan *Eski Türkiye Türkçesi Ağızlarının Sınıflandırılması* (2008) başlıklı makalesinde ağızlarla ilgili bir inceleme yapabilmek için öncelikle metinlerin kendi içlerinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Metinde geçen herhangi bir ses veya biçim özelliğinin farklı şekilleri varsa öncelikle bunların istatistiksel oranlarının belirlenmesinin önemini ifade etmiştir. Çünkü bu istatistikteki baskın özellikler Develi'ye göre o metnin dilini tanımlamaktadır. Nadir bulunan unsurlar ise; dilsel gelişme, istinsah hatası veya müstensih karışması gibi durumlar söz konusu olduğu için bir kenara bırakılmalıdır. Böylelikle müellif veya müstensihden bağımsız olarak metnin bizzat kendisinin temsil ettiği ağız ortaya çıkarmanın mümkün olduğunu belirtmiştir. Develi, makalesinde bu çalışmalar sonucunda belirlenen "standart" Eski Anadolu Türkçesinin özelliklerini sıralamıştır. Sıralanan bu standartlardan sapan unsurlar ise Eski Anadolu Türkçesi için alt ağız grubu olarak belirlenmiştir. Develi, bu tespitleri *dil uyumu*, /k~/h/, /b~/m/, *gibi~bigi* göçüşmesi, /b~/p/, /k~/g/ tercihlerine göre yapmıştır. Bu tercihlerden ilk dört tanesi ana ağız gruplarının, dördüncü özelliklerle beraber son ikisi ise alt ağız gruplarının belirlenmesini sağlamıştır. Çalışmasının neticesinde ise söz konusu yüzyıllar arasında üç ağız grubu olduğu sonucuna varmış ve bunu bir şemayla görselleştirmiştir. Bu çalışmanın ikincisi *Eski Türkiye Türkçesi Ağızlarının Sınıflandırılmasında Morfolojik Esaslar* (2002) başlığını taşımaktadır ve diğerinden farklı olarak fonetik değil morfolojik özelliklere dayanmaktadır. Değerlendirmeye alınan biçim bilgisi unsurları; +nI belirtme hâli eki, -Up öğrenilen geçmiş zaman eki, -AndA ve -gAç zarf-fiil ekleri, geniş zamanda

olumsuzluk için kullanılan *-mAz* ekinden oluşmaktadır. Bu ikinci çalışmanın sonuçlarına göre 14.-16. yüzyıllardaki Eski Anadolu Türkçesinin, bir önceki çalışmada belirlendiği gibi üç değil, iki ana ağız grubundan oluştuğu tespit edilmiştir.

Gürer Gülsevin (2010), *Eski Anadolu Türkçesi Ağızları Üzerine* başlıklı çalışmasında bu alanla ilgili “metinlerde görülen özelliklerden hangilerinin ağız özelliği olabileceği hakkında nasıl yorum yapılabileceği”, “ağız özelliklerini belirlemek ve yorumlamak için metinlerin diline ne tür yaklaşımlarda bulunmak gerektiği” problemlerini gündeme getirmiş ve şu sorulara cevap aramıştır: “Eski Anadolu Türkçesi metinlerinin dili standartlaşmış bir yazı dili midir, yoksa ağızların ürünü müdür?”, “Bu farklı kullanımlar birer ağız özelliği midir? Bazıları sadece doğal fonetik gelişim evrelerinin aynı ağızda bir arada yaşıyor olması olabilir mi?”, “Eski Anadolu Türkçesinde olup bugün yazı dilimizde yaşamayan ama bazı ağızlarımızda görülen özellikler Eski Anadolu Türkçesi dönemi için de bir ağız özelliği olarak değerlendirilebilir mi?”, “Aynı metin içinde hem ‘*gelürin*’ hem de ‘*gelürem*’ kullanılmışsa bu neyi ifade eder? Bir kişi, bu şekilde iki ayrı ağız konuşmuş olabilir mi? Yoksa bunlar müstensihlerin tasarrufları mıdır?”. Gülsevin, tüm bu soruların cevaplarını ararken günümüz Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılan çalışmalardan elde edilen sonuçları, metodolojik olarak tarihî metinlere uygulamaya çalışmıştır. Bu bağlamda öncelikle Eski Anadolu Türkçesindeki standartlaşmış olan dil ile standartlaşmamış olan dile ait özelliklerin belirlenmesi gerektiği sonucuna varmış ve ardından bunu belirlemek için yapılması gereken çalışma türlerini anlatmıştır.

Yukarıda yapılan incelemelerden anlaşılacağı üzere Türk dilinin tarihsel diyalektoloji çalışmalarında Oğuzcanın özel bir yeri vardır. Oğuzcanın tarihsel diyalektolojisi konusunda en son ve en kapsamlı çalışma Zeynep Korkmaz’a aittir. Korkmaz’ın (2013), *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi* başlıklı kitabı, milattan önceki dönemlerden başlayıp, bugünkü modern lehçelere kadar Oğuzcanın durumunu incelemesi bakımından oldukça kıymetli bir eserdir.

SORUNLAR

Araştırmacılar, diyalektolojinin tarihsel düzlemdeki incelemelerini yaparken pek çok sorunla karşılaşabilmektedir. İşte bunların neler olduğu ve bu

sorunlara nasıl yaklaşılması gerektiği üzerine de çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu bağlamda Ali Akar'ın *Tarihî Türkçe Metinlerde Diyalektolojik Sorunlar* başlıklı makalesinden bahsetmek gerekmektedir. Akar (2023), söz konusu çalışmada Türk diyalektolojisindeki bazı sorunlara değinmiştir. Bunlardan bir kısmı tarihî metinlerin kendisi ile bir kısmı da diyalektoloji alanında çalışanların kendisi ile ilgilidir. Tarihî metinlerle ilgili sorunların başında Türklerin kullandıkları alfabeler ve bu alfabelerin Türkçenin seslerini tam olarak karşılamaması gelmektedir. Ayrıca, örneğin /b/ veya dişler arası sızıcı /d/ ile gösterilen harflerin ses değerlerinin gerçekten ne olduğu meselesi vardır. Yazı sistemlerine dayalı diyalektoloji sorunları başlığında ele alınan bu konuda, araştırmacılar arası görüş farklılıkları bulunduğu da belirtilmektedir. Tarihî metinlerdeki imlânın, telaffuzu ne derece yansıttığı problemlidir. Makalede ele alınan diğer bir önemli konu da diyalektoloji çalışanlar arasında yaygın olarak yapılan bir yöntem hatası ile ilgilidir. Bugünkü ağızlar geçmişteki ağızların uzantısı olduğundan, fonetik karşılaştırmaların eskiden günümüze doğru yani artzamanlı bir şekilde yapılması gerektiği açıktır. Ancak bazı yayınlarda böyle yapılmadığı, onun yerine incelenen ağzın, Türkçenin standart varyantıyla karşılaştırıldığı belirtilir. Böyle bir karşılaştırmanın hatalı olduğu belirtilir. Çünkü bugünkü ağızlara kaynaklık eden ağız, bugünkü standart varyant değildir.

Yukarıdaki çalışmalardan da anlaşılacağı üzere ulusal literatürde tarihsel diyalektoloji çalışmaları, sanıldığı gibi hiç de az değildir. Üstelik giderek ilgi çeken bu alanın çok yakın zamanda daha da büyümesi kuvvetle muhtemeldir.

SONUÇ

Türk dili incelemelerinde diyalektoloji, önemli bir alan olarak kendini göstermektedir. Modern diyalektoloji, günümüzdeki ağız verilerine dayanırken, tarihsel diyalektoloji yazılı metinlerden hareket etmektedir. Bu bağlamda Türkolojideki tarihsel diyalektoloji çalışmaları Orhun, Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinin tümünü kapsayacak ölçüde genişlemiştir. Hem bütün bir dönemi kapsayacak nitelikte hem de sadece bir eser temelinde pek çok inceleme yapılmıştır. Böylece, yalnızca tarihî ağızların belirlenmesiyle yetinilmeyip, aynı zamanda Türk dilinin bugünkü ağız ve lehçelerinin gelişimlerini de açıklama ve anlama konusunda önemli katkılar sağlanmıştır.

Alanın gelişiminde, A. von Gabain, Şinasi Tekin, Zeynep Korkmaz, Sema Barutcu Özönder, Leyla Karahan, Gürer Gülsevin, Zeki Kaymaz, Hatice Şirin, Ali Akar, Erhan Aydın, Ferruh Ağca ve Akartürk Karahan gibi araştırmacıların dikkat çekici tespitleri ve çalışmaları bulunmaktadır. Ancak alfabelerin doğurduğu sınırlılıklar, çoğu zaman metinlerin yazarlarının veya kopyalayıcılarının kesin olarak bilinmemesi, coğrafya bilgisi ve tarihlendirmedeki belirsizlikler, bu alanın karşılaştığı önemli sorunlar arasında yer almaktadır. Ancak tüm bu sınırlılıklara rağmen yine de Türkolojide bu alanda önemli mesafeler alınmıştır. Bu çalışmaların bundan sonra da artarak devam edeceği öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağca, F. (2019). Eski Uyğurcada Gerçekten n- Diyalekti ve y- Diyalekti Var mı?. *Eski Türkçenin İzinde. Türkiye’de Eski Türkçe Çalışmaları* içinde. 33-48, Akçağ Yayınları.
- Ağca, F. (2021), *Dillik Ölçütlere Göre Eski Uyğurca Metinlerin Tarihendirilmesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akar, A. (2023). Tarihî Türkçe Metinlerde Diyalektolojik Sorunlar. *Dil Araştırmaları*, 17: 1-14.
- Aydın, E. (2016). Dialectical elements in the vocabulary of the Uyghur Khanate inscriptions. *AOH*, 69/3: 285–300.
- Aydın, E. (2023). “Türk Runik Harfli Uyğur Yazıtlarındaki Kural Dışı Yazımların Diyalektik Anlamı Olabilir mi?”. *Türkbilig*, 46: 1-13.
- Banguoğlu, T. (1958). Kâşgarî’den Notlar I: Uyğurlar ve Uyğurca Üzerine. *TDAY-Belleten*, 87-113.
- Banguoğlu, T.. (1960) “Kaşgarî’den Notlar III: Oğuz Lehçesi Üzerine”. *TDAY-Belleten*, 1-26.
- Campbell, L. (1999). *Historical linguistics: An introduction*. The MIT Press.
- Develi, H. (2002). Eski Türkiye Türkçesi Ağızlarının Sınıflandırılmasında Morfolojik Esaslar. *Türkbilig*. 4: 117-124.
- Develi, H. (2008). Eski Türkiye Türkçesi Ağızlarının Sınıflandırılması. *Journal of Turkish Studies* 3/3: 212-230.
- Ercilasun, A. B. (2007). Köktürkçe ile Tatar Türkçesi Arasındaki Benzerlikler. *Makaleler Dil- Destan-Tarih- Edebiyat*. Yay. Haz.: Ekrem Arıkoğlu. 113-118, Akçağ Yayınları.
- Ersöz, S. (2023). Tarihsel Diyalektoloji ve Codex Cumanicus. *Prof. Dr. Zeki Kaymaz Armağanı* içinde, Ed. Kerimoğlu, Caner – Ayan, Ekrem. 177-200, Pegem Akademi.
- Ersöz, S. ve Daşdan, S. (2021). Codex Cumanicus’taki Denk Çiftler Üzerine Bir İnceleme. *IX. Uluslararası Türkoloji Kongresi Türk Kültür ve Medeniyetinin Sürekliliği*, 481-490. Kazakistan, 20 Ekim 2021.
- Estarrona, A. - Etxeberria, I. - Etxepare, R. - Padilla-Moyano, M., & Soraluze, A. (2020). Dealing with dialectal variation in the construction of the Basque historical corpus. *Proceedings of the 7th VarDial Workshop on NLP for Similar Languages, Varieties and Dialects*, 79–89.

- Gabain, A. V. (1998). *Eski Türkçenin Grameri*. Çeviren Mehmet Akalın. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gökdağ, B. A. (2007). Kençekler ve Kençekçe. *Dil Araştırmaları*, 1: 97-108.
- Gülsevin, G. (1998). Köktürk Bengü Taşlarındaki Oğuzca Unsurlar. *Kardeş Ağızlar (Türk Lehçe ve Şiveleri Dergisi)*, 7: 12-18.
- Gülsevin, G. (2007). Kutadgu Bilig'in Dilinde Lehçelerin Özellikleri: 'Denk Çiftler'. *Turkish Studies*, 2/2: 276-299.
- Gülsevin, G. (2010). Eski Anadolu Türkçesi Ağızları Üzerine. *Yaşayan ve Tarihi Türkiye Türkçesi Ağızları*. s.193-205, Özel Kitaplar.
- Gülsevin, G. (2016). 11. Yüzyılda Hangi Oğuz Diyalektleri Vardı? *Bilig*, 76: 269-300.
- Güner, G. (2009). Divânü Lügati't-Türk'te Kençekler ve Bazı Kençekçe Kelimeler Üzerine Düşünceler. *Bilig*, 48: 75-90.
- Holes, C. (Ed.). (2019). *Arabic historical dialectology: Linguistic and sociolinguistic approaches*. Oxford University Press.
- Karahan, A. (2012). Kaşgarlı Mahmud'un Kayıtlarında İdil Boyu Türk Lehçeleri. *Türkbilig*, 24: 21-32.
- Karahan, A. (2013). *Dîvânü Lügati't-Türk'e Göre XI. Yüzyıl Türk Lehçe Bilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, A. (2023). Tonyukuk Yazıtında Ağız Özellikleri Var mı? *Cumhuriyetin Yüzüncü Yılında Çağdaş Türkolojinin İzinde* içinde, editör Ülkü Çelik Şavk, Jala Garibova, Dilek Ergönenç, Gökçe Yükselen Peler, Mustafa Durmuş, Emrah Bozok ve Selcen Koca, 755-780. Grafiker Yayınları.
- Kaymaz, Z. (2002). Hoca Ahmet Yesevînin Hikmetlerindeki Oğuz Türkçesi Unsurları. *Türk Dünyası Araştırmaları*. 139: 155-162.
- Kaymaz, Z. (2004). Çağatay Türkiyesindeki Oğuzca Unsurlar Üzerine. *C. Amanjolov Okuvları- 2004 Attı Halkaralık Gılımı –Praktikalık Konferentsiyanın Materyalleri*, s.204-210. Öskemen.
- Killi, G.. (2008). Türk Diyalektoloji Araştırmalarının Eşsiz Kaynağı: Dîvânü Lugâti't-Türk. *Kaşgarlı Mahmud Kitabı* içinde, editör F. Sema Barutcu Özönder, 375-406. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1995). Eski Türkçede Oğuzca Belirtiler. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*. Cilt: 1: 205-216. Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Korkmaz, Z. (1995). Kaşgarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C.1: 241-253. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Millar, R. M. (2012). *English historical sociolinguistics*. Edinburgh University Press.
- Özönder, F. S. B. (2017). Kutadgu Bilig I Zaman-Mekân-Konuşur: XI. Yüzyılda Balasagun'dan Kâşgar'a, Balasagunlu'dan Kâşgarlı'ya. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 2/2: 12-63.
- Özönder, F. S. B. (2018). Kutadgu Bilig II Kutadgu Bilig'in Metin Türü ve Tarihsel Diyalektoloji İçin Değeri. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 3/2: 179-253.
- Röhbörn, K.. (2004). Eski Türkçede Diyalektleri Belirleyen Bir Ses Değişimi Üzerine (Çev. Serap Gürcün). *Türk Dilleri Araştırmaları*, 14: 133-139.
- Schiegg, M., & Huber, J. (Eds.). (2023). Intra-writer variation in historical sociolinguistics: *The emergence of a new research field*. Peter Lang.
- Şabdaneliyev, N. (2016). Yenisey Yazıtları'ndaki Ağız Özellikleri (Fonolojik ve Morfonolojik İnceleme). *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 42 (2016): 153-165.
- Şimşek, Y. (2021). Tarihi Diyalektoloji Araştırmalarında Yöntem Sorunları: Harezmi Türkçesi ve 'Kıpçakça'. *Orta Türkçe Döneminin İlk Evresi: Sorunları ve Çözüm Önerileriyle Harezmi Türkçesi içinde*, editör Yaşar Şimşek, Akçağ Yayınları, 177-203.
- Tekin, Ş. (2001). *İştikakçının Köşesi*. Simurg Yayınları.
- User, H. Ş. (2009). Runik Harfli Türk Yazıtlarında Ağız (Diyalektoloji) Ögeleri. *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 16-17: 255-269.
- Yılmaz, K. (2021). Orhun Yazıtlarında ş'nin Yazımı Meselesi. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRK LAD)*, 5/1: 65-76.

BÖLÜM 6

KIRSALIN GELECEĞİ İÇİN KADIN GİRİŞİMCİLİĞİ VE GÜÇLENDİRMEYE YÖNELİK POLİTİKA ARAÇLARI

Lutfiye ARDIÇ¹

Prof. Dr. Bülent GÜLÇUBUK²

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.17190072>

¹ Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, Türkiye. lutfiyekusmez@gmail.com,
orcid id: 0009-0002-8770-4950

² Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, Ankara, Türkiye.
gulcubuk@agri.ankara.edu.tr, orcid id: 0000-0003-4026-1814

1. GİRİŞ

Küreselleşen dünyada önceki yüzyılların aksine 21. yüzyılda kadınların tüm ekonomik faaliyetlerde her geçen gün istihdama katılım oranları artma eğilimi göstermektedir. Fakat kadın emeğinin en yoğun olduğu kırsal alanlardaki istatistiklerde ise bu oranın daha düşük düzeylerde seyrettiği bilinmektedir. Kadın emeğinin görünmez olduğu kırsal alanlarda kırsal kalkınmayı hızlandırmak ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak tüm dünya tarafından hedeflenen önemli bir kırsal politika olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu politikaları gerçekleştirmek için politika yapıcılar dünya nüfusunun yaklaşık yarısına sahip olan kadınların kırsal alanda istihdama katılımını ve kadın girişimciliğini destekleme araçlarını kullanarak, kalkınma politikalarına kadınları etkin bir şekilde dahil etmeye çabalamaktadırlar.

Kadınların kırsalda görülme ve fark edilme çabası birçok zorlukla karşı karşıya kalmaktadır. Sermaye yetersizliği, pazara, teknolojiye ve bilgiye erişim, sosyal ve mesleki ağların zayıf olması, eğitim düzeyi ve teknik becerilerdeki eksiklikleriyle birlikte kısıtlayıcı toplumsal cinsiyet kalıpları kadınların kırsal alanda girişimcilik faaliyetleri yürütmelerinin ve istihdama katılımlarının önündeki en büyük engeller olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca çalışma hayatında sık sık cinsiyet temelli ayrımcılık ve şiddete maruz kalan kadın, daha az toplumsal fırsata sahiptir. Kırsal alanda kadın girişimciliğini güçlendirmek toplumsal cinsiyet eşitliği, sürdürülebilir kalkınma ve yoksullukla mücadele hedeflerine ulaşmak açısından önemli bir konudur. Bu nedenlerle kadın girişimcilerin teşvik edilmesi ve güçlendirilmesi için politikalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu bölüm ile kırsalın geleceğini şekillendirecek kadın girişimciliğinin önemi, politika araçları ve kadın girişimciliğini güçlendirecek politika önerilerine değinerek kırsal yaşamda ekonomik, sosyal ve kültürel çok boyutlu roller üstlenen kadınların görünürlüğüne katkıda bulunmak amaçlanmaktadır.

2. GİRİŞİMCİLİK VE KIRSALDA KADIN GİRİŞİMCİLİĞİ

Kırsalda kadın ev temizliği ve düzeninden, temiz su ve yakacak teminine, çocukların bakımı ve ailenin beslenmesine kadar birçok ev içi

sorumluluk üstlenirken tarımsal üretimde ve tarım dışı gelirin sağlanmasında da çok boyutlu roller üstlenmektedir (İplik ve Budak Bostan, 2011; Kulak, 2011). Kadınlar üstlendikleri bu rollerin çoğunda maddi olarak bir karşılık alamamakta, aldıklarında ise erkeklerin yaptığı işlere kıyasla daha düşük ücretle çalıştırılmaktadırlar.

Tablo 1: İşgücü Temel Göstergeleri (2016-2024) (%)

Yıllar	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
İşgücüne katılma oranı	51,8	52,6	53,1	52,9	49,1	51,4	53,1	53,3	54,2
İşgücüne katılma oranı Kadın	32,4	33,4	34,1	34,3	30,8	32,8	35,1	35,8	38,8
İşgücüne katılma oranı Erkek	71,7	72,2	72,5	71,9	67,8	70,3	71,4	71,2	72,0
İstihdam oranı	46,2	46,9	47,3	45,6	42,7	45,2	47,5	48,3	49,5
İstihdam oranı kadın	28,0	28,8	29,4	28,7	26,2	28,0	30,4	31,3	32,5
İstihdam oranı erkek	64,8	65,3	65,6	62,9	59,4	62,8	65,0	65,7	66,9
İşsizlik oranı	10,9	10,9	10,9	13,7	13,1	12,0	10,4	9,4	8,7
İşsizlik oranı Kadın	13,7	13,9	13,7	16,4	14,8	14,7	13,4	12,6	11
İşsizlik oranı erkek	9,6	9,5	9,6	12,4	12,4	10,7	8,9	7,7	7,1

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2025.

Dünyada 2022 yılında 15 yaş ve üzeri nüfusta istihdam oranı %56,4 iken bu oran erkeklerde %68,3, kadınlarda ise %44,4; AB’ de ise bu oran toplam nüfusta %54,1, erkeklerde %60 ve kadınlarda %48,5 olarak tespit edilmiştir (ASHB, 2024). Türkiye 2024 yılı temel işgücü göstergelerine göre ise Türkiye’de 15 yaş ve daha yukarı yaştaki nüfusun yaklaşık yarısı (%49, 5)

istihdam edilirken; kadın nüfusunun %32,5' i, erkek nüfusunun ise %66,9' u istihdama dahil olmuştur (TÜİK, 2025). Bu durum gelişmiş veya gelişmekte olan ülke fark etmeksizin Türkiye’de olduğu gibi dünya genelinde de kadınların istihdama katılma oranlarının erkeklere göre her zaman daha düşük olduğunu göstermektedir.

Tablo 2: Sektöre Göre İstihdam Edilenler (%)

Yıllar		2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
TARIM	Toplam	19,5	19,2	18,4	18,2	17,7	17,2	15,8	14,8	14,8
	Kadın	28,5	28,0	26,0	25,2	23,1	22,7	20,6	18,7	18,8
	Erkek	15,5	15,3	14,9	14,9	15,3	14,7	13,6	13,0	12,8
SANAYİ	Toplam	19,5	19,2	19,8	19,9	20,5	21,3	21,7	21,2	20,7
	Kadın	14,9	14,8	15,2	15,2	15,9	16,6	17,1	17,0	16,5
	Erkek	21,6	21,2	21,9	22,1	22,6	23,5	23,9	23,3	22,8
İNŞAAT	Toplam	7,3	7,5	7,0	5,6	5,8	6,2	6,0	6,3	6,6
	Kadın	1,0	1,0	0,9	0,8	0,8	0,9	0,9	1,0	1,0
	Erkek	10,1	10,5	9,8	7,8	8,0	8,6	8,4	8,9	9,4
HİZMET	Toplam	53,6	54,0	54,8	56,4	55,9	55,3	56,5	57,6	57,9
	Kadın	55,5	56,3	57,9	58,9	60,2	59,7	61,5	63,3	63,7
	Erkek	52,8	53,0	53,3	55,2	54,0	53,3	54,1	54,9	55,0

Kaynak: TÜİK, 2025

Türkiye’nin temel işgücü verileri incelendiğinde kadınların istihdama katılım oranlarının yıllar itibariyle artış gösterse de kadın nüfusunun yalnızca üçte birinin istihdama katkı sağladığı, geri kalan kadınların ise ya kayıtsız

olarak çalıştırıldığı ya da atıl kaldıkları görülmektedir. İstihdam edilen bu üçte birlik kadın çalıştıkları sektörlerle göre incelendiğinde kadınların %18,8'inin tarım, %16,5' inin sanayi, %1,0'inin inşaat ve %63,7' sinin hizmetler sektöründe istihdam edildiği görülmektedir (TÜİK, 2025). Sektörel bazda bir değerlendirme yapıldığında yıllar içerisinde sanayi ve inşaat sektöründe istihdam edilen kadın oranı düzeyi aynı kalırken kadınların tarım sektöründen hizmet sektörüne düzenli bir şekilde transfer olduğu net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu durumun temelinde kırsal alanlardan kentlere yönelik göçler dikkat çekmektedir. Türkiye'nin kuruluşundan günümüze nüfus kır-kent dağılımları incelendiğinde istihdam verilerini destekler şekilde kırsal nüfusun azaldığı, kentsel nüfusun ise her geçen gün payını artırdığı açık bir şekilde izlenmektedir.

Kırsal nüfusun kentlere göç ve azalması eğilimlerini doğrudan etkileyen kırsal istihdamın, hatta kırsal istihdamın önemli bir bileşeni olan kadınların istihdamının artırılması bu açıdan büyük önem arz etmektedir. Kırsal alanlarda kadınların istihdama katılamamasının ana sebebi olarak kadınların çok boyutlu rolleri ilk akla gelen etmen olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca kadınların eşit iş ve eşit ücrete sahip olmamaları istihdama katılımlarını etkilemektedir. Bu sebeple kadınların güçlendirilmesi, kendini geliştirebilmesinin sağlanması, kooperatif gibi örgütler aracılığıyla desteklenmesi kırsalın yerinde kalkınması için oldukça önemlidir (Özdoğan ve Kesgin, 2021). Kırsalda kadınların güçlendirilmesinin en önemli unsurlarından biri haline gelen kadın girişimciliği yönetilmesi güç göç hareketlerine karşı önemli bir çözüm olduğu bilinmektedir.

“Henüz belirginleşmemiş bir bedelle satmak üzere üretim girdilerini ve hizmetlerini bugünden satın alan ve üreten kişi” olarak literatürde yer alan Fransız ekonomist Richard Cantillon’ un ilk tanımından sonra girişimcilik toplumsal ve sosyal etkisinin fark edilmesi ile popüleritesini günümüzde daha da artırmıştır (İyicil 2006, Bal ve diğerleri 2016). Girişimciliği ekonomist Joseph Schumpeter “işletmeleri ve ürünlerini daha iyi durum için değiştiren bir süreç” olarak açıklarken; günümüzde en çok atıf alan tanım ise Hisrich’ in “psikolojik, ekonomik ve sosyal riskleri göze alıp zaman ve çaba harcayarak farklı bir değer yaratma süreci” şeklindedir (Bal ve diğerleri 2016). Girişimci bireylerin kendi kendine karar alabilen, sorumluluk sahibi, fikirlerini dile getiren, özgüveni yüksek, farklı bakış açılarına sahip, fırsatları fark edip

harekete geçen, teknik bilgiye sahip, iletişim kurma ve organizasyon yeteneği yüksek olması gerektiği ve bu özelliklerin girişimcinin başarısını etkilediği görülmektedir (Bayramoğlu ve Ağızan, 2018).

Ekonomik büyüme ve kalkınmanın hızlandırılması, istihdamın artırılması, sürdürülebilir sosyal ve kültürel bir çevrenin oluşturulması, atıl durumda olan kaynakların ekonomiye kazandırılması, bölgesel gelişmişlik farklarının ortadan kaldırılmasına, toplumsal dönüşümlerin gerçekleşmesine etkileri dikkate alındığında girişimcilik sosyal etkileri ve sonuçları olan bir kavramdır (Ağızan ve diğerleri 2019; Acar, 2018). Yoksulluğu, göçü, ekonomik ve sosyal eşitsizliği, istihdamı artırmak ve kırsal alanları kalkındırmak için gerekli çözümlerden biri olarak kabul edilmekle birlikte; yeni üretim yöntemleri, yeni pazarlar ve yeni ürünler yaratarak kırsal alanlara da ekonomik bir değer kazandırmakta ve istihdam olanakları yaratarak sürdürülebilir kırsal kalkınmayı sağlamaktadır (Abhijith L J, 2021).

Girişimcilik sadece toplumları ekonomik yönden etkilemekle kalmaz aynı zamanda sosyal ve kültürel olarak onların şekillenmesine yön vermektedir. Bu nedenle girişimcilik faaliyetleri toplumların kalkınması ve gelişmesi, bölgeler arası gelişmişlik farklarının yok edilmesi için önemli bir politika aracıdır. Kadınları içine almayan kalkınma stratejilerinin yetersiz etkileri de göz önüne alındığında kadın girişimciliğinin mutlaka kalkınma politikalarının içerisinde bulunması gerekmektedir (Göküş ve diğerleri, 2013).

Kadın girişimci “ev dışı bir mekanda, kendi adına kurduğu bir iş yerinde tek başına veya istihdam ettiği diğer kişilerle birlikte çalışan ve/veya işin sahibi olması sıfatı ile ortaklık kuran, herhangi bir mal veya servisin üretilmesiyle ilgili faaliyetleri yürüten, bu mal veya servisin dağıtım, pazarlama ve satışını yapan, işi ile ilgili olarak ilişkiye girilmesi gereken kişi, örgüt, kurum veya kuruluşlarla kendi adına ilişki kuran, iş sürecinin örgütlenmesi, mal ve hizmet üretiminin planlanması, iş yerinin işletilmesi, kapatılması veya geliştirilmesine kendisi karar veren ve işinden elde ettiği kazancın yatırım ve kullanım alanları üzerinde söz sahibi olan kadınlar” olarak tanımlanmaktadır (Bozdemir ve diğerleri, 2021; Göküş ve diğerleri, 2013; Kantar 1999; Özkaya, 2009). Kadın girişimciliğinin tarihsel gelişimi incelendiğinde 1840’lardan sonra ABD’ de sanayileşme ile ortaya çıktığı sonrasında buradan Avrupa ülkelerine de yayıldığı, gerçek anlamda ise I. ve II. Dünya sırasında ortaya çıkarak 1960’larda uluslararası göçlerle daha da

güçlendiği; Türkiye’de ise II. Meşrutiyetin ilanı ile başlayan kadın hareketinin Cumhuriyetin ilanı ile ivme kazandığı ve 1980 askeri darbesi sonrası ise kadınlar sosyo-ekonomik alanlarda daha aktif rol aldığı bilinmektedir (Gündüz ve Karadeniz, 2022; Göküş ve diğerleri 2013).

Kırsal alanda kadın girişimciliği ise özellikle son yıllarda önem kazanmış bir konu olarak ortaya çıkmaktadır (Parmar ve Ghalawat, 2020). Kadınlar kırsalda ekonomik faaliyetlerde bulunarak gelir elde etmek ve aile ekonomisine katkı sağlamak amacıyla girişimciliği tercih etmektedirler. Kadınların kırsal alanlarda yaptıkları girişimler sadece aile ekonomilerine katkı sağlamakla kalmayıp bölgesel kalkınmanın ve sürdürülebilir kalkınmanın kilit bileşeni konumundadır.

Kırsal alanda ana faaliyet konusu olan tarım sektörünün beslenme ve birçok alanda temel ihtiyacı karşıladığı için vazgeçilemez bir sektör olması ve toplam kadın istihdamın %18,8’inin tarım sektöründe yer alması kalkınma sürecinde kadın istihdamının ve girişimciliğinin önemini ortaya koymaktadır. TÜİK verileri arasında kırsal alanda kadın girişimcilere yönelik bir ayırım yapılmaması nedeniyle net bir veri olmasa da işgücü istatistikleri arasında yer alan tarımda istihdam edilen kadınların işteki durumuna ilişkin kendi işyerinde en az bir ücretli veya yevmiyeli eleman çalıştıran kişi ve kendi hesabına çalışan 11,1’ lik yüzde kırsal alanda kadın girişimci özelliklerine sahip kadın oranı olarak değerlendirilebilir (TÜİK 2025).

Kadın girişimcilerin iktisadi hayatın içerisinde kendilerine yer bulamaması kırsal kalkınmanın istenilen seviyeye ulaşamamasının temel nedenlerindendir. Gelişmekte olan ülkelerde kadınların eğitim seviyeleri, cinsiyet eşitsizliği, toplumsal baskılar giderek artmakta, bu etkenlerden kurtulmanın yolu ise kırsal kalkınmadaki etkisi bilinen kadın girişimciliği faaliyetlerinden geçmektedir (Soysal, 2013). Son yıllarda kadın girişimciliği kırsal kalkınmanın, cinsiyet eşitsizliğini yok etmenin, kırsalda yoksulluğu azaltmanın ve kadınların toplumda yerini güçlendirmenin bir aracı olarak kritik bir unsurdur (Gülçubuk ve diğerleri, 2012). Ancak, kırsal alanda kadın girişimciliği ile ilgili bazı zorluklar ve sınırlamalar da bulunmaktadır. Türkiye’de yapılan araştırmalar sonucunda araştırmacılar kadınların kırsal alanda girişimcilik faaliyetlerini engelleyen unsurlar erkek egemen bir yapı, kırsal alandaki altyapı eksiklikleri, finansal kaynaklara erişimdeki güçlükler, teminat gösterememe, beceri eksiklikleri, eğitim ve teknik bilgi eksikliği, iş

birliği ve ağ kurma konusunda sınırlılıklar, girişimci ruhu eksikliği, toplum baskısı ve pazarlama faaliyetlerindeki sıkıntılar olarak belirlemişlerdir (Gülçubuk ve diğerleri, 2011; Kantar, 1999; Soysal, 2013; Yürük ve Engindeniz, 2020).

Kadınlarla ilgili sıralanan bu engeller ülkenin batısından doğusuna gittikçe artmaktadır. Bölgeler arası bu farklılıkların ortadan kaldırılması ve bölgesel kalkınmanın sağlanabilmesi için harekete geçirilmesi, desteklenmesi gereken unsur girişimcilik ve özellikle de Türkiye nüfusunun yarısını oluşturmaya rağmen çoğunlukla istihdamda atıl durumda kalan kadınlara yönelik girişimciliktir. Kırsalda kadınların girişimcilik faaliyetlerinde başarılı olmalarının öncelikle kadına verilecek desteklerin niteliğine ve kadın olmalarından kaynaklanan engellerin kaldırılmasına yönelik uygun bir altyapının oluşturulmasına bağlıdır (Sosyal 2013). Girişimciliğin ve kadınların kalkınmadaki etkileri göz önüne alındığında kırsal kalkınma, kırsal gelişmişlik, bölgesel farkların giderilmesi hedefleri doğrultusunda uygulamaya alınan politika belgeleri sonraki bölümde incelenmiştir.

3.GELECEĞE BAKIŞ: KIRSALIN GELECEĞİ İÇİN KADIN GİRİŞİMCİLİĞİ

Kapitalizmin başladığı dönemden itibaren etkin olan girişimciliğin 1980'li yıllardan önemi anlaşılmaya başlamış ve birçok ülke istihdam yaratması, yeni işletmelerin kurulması, ekonominin büyümesi ve toplumun refah seviyesinin yükselmesine katkıları nedeniyle girişimciliği desteklemek için programlar hazırlayarak girişimci sayılarını artırmaya çalışmışlardır (Kurt ve diğerleri 2006). Dünya ülkelerine bakıldığında ise girişimciliğin yoğunlaştığı, teşvik edildiği, desteklendiği Kanada, Güney Kore, Norveç, ABD ve bazı Avrupa ülkeleri gibi ülkelerde yatırımlar artmakta ve işsizlik azalmaktadır (Gündüz ve Karadeniz, 2022).

Gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkede girişimciliğin işsizliğin azaltılmasında, insan ve kaynak verimliliğinin ve gelirin arttırılmasında önemli katkılar sağladığını bildiği için özellikle mikro işletmelerin teşvik edilmesi, rekabet gücü kazandırılması, uluslararası düzeyde geliştirilmesi ve girişimciliğin yaygınlaştırılması için destekleme programları uygulanmakta ve girişimciliğin özendirilmesine çalışmaktadır (Yürük ve Engindeniz, 2020).

Kalkınma stratejileri içerisinde girişimci, girişimcilik ve girişimcilik ekosistemi önemli bir yer tutmaktadır.

Ülkelerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşabilmesi, toplumsal refahın eşit dağılımı ve artırılması, sosyal ve kültürel olarak gelişmesi için kadınların kalkınma politikalarının dışında tutulmaması gerektiği, kalkınma politikalarının her aşamasında yer alması gerektiği tüm dünya tarafından kabul edilmiştir. Girişimciliğin de sosyal, kültürel ve ekonomik etkileri politika yapıcılar tarafından fark edilmesi ile birlikte girişimcilik tüm dünyada ülkelerin kalkınma plan, program ve ekonomi politikalarında öncelikli bir konu haline gelmiştir. Bu iki durum gösteriyor ki kadınlar ve girişimcilik kalkınma planlarının dışında tutulmadan hazırlanmalıdır. Politika yapıcılar bu programlar aracılığı ile kadın girişimcileri desteklemek için yol göstermeli ve girişimcileri yönlendirmelidirler.

Türkiye’ de kadın girişimcilerin girişimcilik faaliyetleri içerisinde bulunmaları için onları yönleltmek ve özendirmek için yapılan teşvikler bir bütün halinde kadının konumunun güçlendirilmesi olarak ele alınmıştır (Gülçubuk ve diğerleri, 2011). “Kadınların güçlenmesi”, “kadınların kendi hayatları üzerinde güç ve kontrol sahibi olmalarını ve stratejik seçimler yapma yeteneklerini kazanmaları süreci” olarak tanımlanmakta ve güçlenmesi “kadınların kendi değerinin farkında olması; seçeneklere sahip olma ve bunlar arasında tercih yapma hakkı; fırsatlara ve kaynaklara erişim hakkı; ev içinde ve dışında kendi hayatlarını kontrol etme gücüne sahip olma hakkı; ulusal ve uluslararası düzeyde daha adil bir toplumsal ve ekonomik düzen oluşturmak için toplumsal değişimin yönünü etkileme becerileri” gibi beş unsurun gelişmesi ile gerçekleşmektedir (ASHB, 2024). Kadınların güçlendirilmesine yönelik ilk çabalar 1990’lı yıllarda kadın istihdamının kırsal ve kentsel kesimde istenilen seviyede olmaması nedeniyle başlamış ve giderek kadın girişimciliğini geliştirmeye dönüşmüştür (Gülçubuk ve diğerleri, 2011; Kantar 1999). Günümüzde kadınların ekonomik ve sosyal yaşama katılımlarının güçlendirilmesine yönelik stratejiler ulusal kalkınma planları, hükümet programları, strateji belgeleri, eylem planlarında yer almaktadır.

Kırsal alanda kadın girişimcilerin güçlendirilmesi için, çeşitli politika belgeleri, strateji belgeleri ve eylem planları hazırlanmaktadır. Bu planlar ve politikalar kapsamında, kadın girişimcilerin işletme yönetimi, pazarlama,

üretim ve teknoloji konularında beceri kazanmaları ve bu konularda bilgi ve deneyimlerini paylaşabilecekleri ağlar oluşturmaları beklenmektedir.

Türkiye’de kadının güçlendirilmesi için kırsalda kadın girişimciliği ve güçlendirilmesini içeren politika belgeleri oldukça yönlendirici bir çerçeve sunmaktadır. Aşağıda kadınların güçlendirilmesine yönelik Türkiye’nin geleceğine ışık tutacak kırsalı ve kadın girişimciliğini de içine alan kalkınma planları, stratejik planlar, programlar ve eylemler incelenmiştir.

• On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028)

Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB, 2023) tarafından yayınlanan On İkinci Kalkınma Planı yeşil ve dijital dönüşüm odağında, sanayi sektörünün tarım ve hizmetler sektörüyle tam bir entegrasyonda olduğu, güçlü bir uluslararası ticarete sahip ve istihdam oranının azamiye çıkarıldığı bir büyüme modeli ile “çevreye duyarlı, afetlere dayanıklı, ileri teknolojiye dayalı yüksek katma değer üreten, geliri adil paylaşan, istikrarlı, güçlü ve müreffeh bir Türkiye” vizyonu ile hazırlanmış kamu önceliklerini belirlemede yönlendirecek temel politika belgesidir. Belge “istikrarlı büyüme, güçlü ekonomi”, “yeşil ve dijital dönüşümle rekabetçi üretim”, “nitelikli insan, güçlü aile, sağlıklı toplum”, “afetlere dirençli yaşam alanları, sürdürülebilir çevre” ve “adaleti esas alan demokratik iyi yönetim” olmak üzere beş ana eksenden oluşmaktadır.

Planda “kadın” ve “istihdam ve çalışma hayatı” bölümlerinde kırsal alanlarda kadının güçlendirilmesine yönelik doğrudan hedef ve stratejiler bulunurken “tarım ve gıda”, “kırsal kalkınma”, “girişimcilik ve küçük ve orta büyüklükteki işletmeler (KOBİ)” başlıkları altında dolaylı olarak kırsal alandaki kadınların güçlenmesini ve girişimciliğini de etkileyecek çeşitli amaç, hedef ve politikalar belirlenmiştir.

Planda doğrudan kırsalda kadınların güçlendirilmesine yönelik olarak kırsalda kadın girişimciliğinin ve teknoloji okuryazarlığının artırılması, kadınlar için sosyal alanlar oluşturulması, kaliteli ve erişilebilir bakım hizmetlerinin sağlanması, kayıtsız ve ücretsiz çalışan kadın tarım işçilerinin kayıtlı hale getirilmesi için çalışmalar yürütülmesi hedeflenmiştir. Kadınların işgücüne katılımlarını artıracak girişimcilik, finansal okuryazarlık, kooperatifçilik gibi alanlardaki programların genişletilerek kadınların beceri ve yeteneklerinin artırılması çalışmaları planlanmıştır. Ayrıca 6 Şubat

depremlerinden etkilenen kadın üretici ve girişimcilere yönelik olarak psikolojik güçlendirmenin de içerisinde olduğu tutundurma çalışmalarının yapılması plan dahilindedir. Planın kadınlar özelinde plana aldığı en önemli ve altı çizilmesi gereken hedef kadınların ekonomik, sosyal ve kültürel hayata eşit katılımının sağlanması ve bununla birlikte ücret farklılıklarının yok edilerek eşit işe eşit ücret ilkesinin benimsendiği koşullarda istihdam oranının artırılmasıdır. Artık tüm plan, program, politika üretme ve uygulama aşamalarında kadın erkek fırsat eşitliğinin sağlanması ve kadınların güçlenmesinin öncelik olarak belirlenmesi kadınların varlıklarını güçlendirecek en önemli stratejik yönelimdir.

• Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı 2024-2028

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASHB) tarafından 2024 yılında yayınlanan belge kadınların tüm hak, fırsat ve olanaklardan eşit şekilde yararlanmasını sağlayarak kadınların ekonomik ve sosyal hayat içerisinde güçlendirilmesini amaçlamaktadır. Belge ile kamu kurum ve kuruluşların, özel sektörün, yerel yönetimlerin, sivil toplum kuruluşlarının (STK) ve ilgili diğer kuruluşların kadınların güçlenmesine yönelik çalışmalarında birlikte hareket etmeleri ve onları yönlendirecek stratejileri içeren bir doküman olarak hazırlanmıştır. Planda “eğitim”, “sağlık”, “ekonomi”, “liderlik ve karar alma mekanizmalarına katılım”, “çevre ve iklim değişikliği” başlıklarında beş temel politika eksenine ilişkin beş temel amaç, yirmi strateji ve seksen üç faaliyet planlanmıştır.

Kadınların girişimcilik faaliyetlerinin güçlendirilmesini doğrudan ilgilendiren “ekonomi” politika ekseninde; kadın kooperatiflerinin güçlendirilmesi ve kadın girişimcilerin her alanda desteklenmesi strateji kadınların ekonomik açıdan güçlenmeleri için değişen işgücü piyasasına tam, eşit ve etkin katılımlarını sağlamak temel amacına hizmet etmektedir.

Bu stratejiye uygun olarak kadın girişimciler tarafından yönetilen işletmelerin teknolojiye erişimlerinin kolaylaştırılması ve çalışanlara teknolojik yetkinlik ve beceri kazandırılması, altyapı ihtiyaçlarını ortadan kaldırılmasını sağlayacak desteğin verilmesi ile güçlü kadın girişimciler yaratılması planlanmaktadır. Ayrıca girişimcilik kültürünün geliştirilmesi amacıyla girişimciliğin önemi, patent, markalaşma, kooperatifçilik, finansal okuryazarlık, destekleme mevzuatları, iş sağlığı ve güvenliği konularında

farkındalık çalışmalarının yapılması hedeflenmektedir. Kırsala yönelik olarak ise özellikle kamu, özel sektör ve STK'lar bir araya getirilerek deprem bölgesi başta olmak üzere kadın girişimciliğini destekleyen projelere öncelik verilmesi planlanmaktadır. Bununla birlikte kadın kooperatiflerinin tutunabilmesi amacıyla üretim, satış ve pazarlama konusunda desteklenmesi, eğitim ve danışmanlık gibi teknik desteklerin sağlanması amaçlanmıştır.

• Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi 2024-2028

Tarım ve Orman Bakanlığı (TOB, 2024) tarafından hazırlanan politika belgesi kırsalda aile işletmelerine destek verilmesi, kooperatiflerin harekete geçirilmesi, kırsal toplumların yaşam kalitesinin iyileştirilmesi ve refah düzeyinin artırılması ile kırsalda sürdürülebilirliğin sağlanması için kırsala yönelik bütüncül bir politika sunmayı hedeflemektedir. Bu belge ile kırsalın temel vizyonu olarak tarım dışı faaliyetlerin kırsalda çeşitlendirilmesi, yenilikçi yaklaşımların ve girişimciliğin desteklenerek kırsalın desteklenmesi, ayrıca girişimciliğin teşvik edilerek kırsal ekonominin dönüşümünün sağlanması olarak belirlenmiştir. Kırsalda eğitim ve sağlık hizmetlerinin güçlendirilmesi, çevreye duyarlı ve geliştirilmiş bir altyapı ile kırsalda yaşam kalitesinin artırılması hedeflenmektedir.

Türkiye'nin kırsal kalkınması bu belgede yer alan "tarımsal üretimin ekonomik sürdürülebilirliğinin ve uzun vadeli gıda güvenilirliliğinin sağlanması", "iklim ve çevre değişikliğine karşı doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımının geliştirilmesi ve yönetilmesi", "doğal afetlerin kırsal kalkınmaya etkilerinin azaltılması", "teknolojik dönüşüm ve dijitalleşmenin yaygınlaşması", "kırsalda yaşana birliğin sağlanması, sosyal, fiziki altyapı ve sosyal sermayenin geliştirilmesi" ve "yerelde yeni kalkınma modellerinin geliştirilmesi için kamu kurumlarının etkinliğinin artırılması" stratejik amaçlarına göre kurgulanmıştır. Doğrudan kadınların güçlenmesine yönelik olarak ise sürdürülebilir iş geliştirmelerinin sağlanması ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, ekonomik ve sosyal olarak konumlarının geliştirilmesi tedbirleri yer alırken, kırsalın kalkınmasına yönelik altyapı, tarımsal üretim, istihdam ve kooperatifçilik alanında alınan diğer tedbirlerde dolaylı olarak kırsalda yer alan kadınları ve kadın girişimcileri güçlendirecektir.

• Tarım ve Orman Bakanlığı 2024-2028 Stratejik Planı

Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından yayınlanan (TOB, 2025) belge 2024-2028 yıllarını kapsayacak şekilde doğal ekosistemi korumak, verimli ve sürdürülebilir tarımsal üretimi sağlamak, güvenli ve güvenilir gıda arzını sağlamak ve kırsal kalkınmayı artırmak amacıyla yedi amaç, otuz iki hedef ve yüz elli üç performans göstergesi belirlenmiştir.

Planda kadınların girişimciliği sürdürecektir yeterli finansal desteği bulamamaları sebebi ile “kırsal alanlarda yaşam kalitesini, refah seviyesini ve ekonomik çeşitliliği geliştirmek” amacı altında kadınlara yönelik üretim, yatırım ve istihdam olanaklarını artırmak tedbiri kırsal alanda kadını güçlendirmeye yönelik doğrudan bir hedef olarak belirlenmiştir. Belgede yer alan diğer amaç, hedef ve göstergeler incelendiğinde her amaç ve her hedefin doğrudan kadın girişimciliği ile ilgili olmadığı fakat dolaylı olarak kırsal alanda kadının etkileneceği ve onu güçlendireceği politikalardır.

• Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi 2024-2028

Bölgeler arası gelişmişlik farklarını en aza indirilmesi, bölgelerin rekabet gücünün artırılması ve potansiyellerinin sonuna kadar değerlendirilmesiyle hep birlikte kalkınmayı hedefleyen bir politika dokümanı olarak Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (STB, 2024) tarafından hazırlanmıştır. Bu genel amacı gerçekleştirmek için mekansal ve yatay amaçlar belirlenmiştir.

Belge kırsal kalkınmanın gerçekleştirilmesi, kırsal ekonominin büyümesinin sağlanması amacıyla kırsalın kendine özgü şartları dikkate alınarak girişimcilik desteklerinin sağlanacağı, ekonominin çeşitlendirilmesi amacıyla tarım dışı girişimcilik faaliyetlerinin destekleneceğini girişimcilik özelinde belirtmiştir. Ayrıca kırsal kalkınmanın sağlanması amacıyla kır kent arasında tamamlayıcılığı güçlendirecek programlar, kamu hizmetlerinin kalitesini artıracak uygulamalar, sosyal hayatı harekete geçirecek projeler, karbon nötr ekonomiye dönüşüm içim altyapı çalışmaları, yenilenebilir enerji yatırımları programa alınmıştır.

Girişimcilik konusunda ise her bölgenin niteliğine göre özelleşmiş stratejilerin belirlenmesine odaklanacak uygulamalar belirlenirken, işletme yönetimi, finansal okuryazarlık, problem çözme, hukuk ve bilim gibi konularda gençlere yönelik kapasite geliştirme, girişimcilik kültürü oluşturma,

yenilikçi finansman araçlarını yaygınlaştırma, girişimciliğin her aşaması için farklı destekleme uygulamaları planlanmaktadır. Kadın girişimciliğinin artırılması için ise kadınların istihdama katılımı ve kadın girişimciliğinin düşük olduğu bölgelerde kadınlara yönelik kapasite geliştirme, girişimcilik ve bu konuda verilen desteklere yönelik bilgilendirme faaliyetlerinin yapılması hedeflenmektedir.

- **Ulusal İstihdam Strateji (2025-2028)**

İşgücü piyasalarındaki yapısal sorunları çözerek istihdam oranını yükseltmeyi amaçlayan Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB, 2025) tarafından yayınlanan politika belgesinde dört temel politika alanına yönelik stratejiler belirlenmiştir. Bu amaç doğrultusunda çalışmalar “işgücü piyasalarında yeşil ve dijital dönüşüm ile beceri uyumunun geliştirilmesi”, “kapsayıcı istihdamın geliştirilmesi”, “sosyal koruma-istihdam ilişkisinin güçlendirilmesi” ve “kırsal bölgelerde sürdürülebilir istihdamın geliştirilmesi” politika alanı üzerine inşa edilmiştir.

Kadınlar ve diğer dezavantajlı gruplar başta olmak üzere özel politika gerektiren tüm grupların işgücüne dahil olmalarının ve insana yakışır şekilde istihdam edilmelerinin desteklenmesi, eğitim ve istihdam bağının güçlenmesi, işgücünün yeşil ve dijital dönüşüme uyumlandırılması, kayıt dışılıkla mücadele, sosyal korumanın kapsayıcılığının artırılması, kırsalda sektörel çeşitliliğin artırılması, kırsalda kayıtlı istihdamın artırılması, çalışma ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve kırsalda sürdürülebilir bir istihdam ortamının yaratılması işgücü piyasalarındaki sorunları çözmek üzere hedeflenmiş adımlardır.

Kapsayıcı istihdamın geliştirilmesi politikası altında kadın girişimcilik kültürünün geliştirilmesi için bilinçlendirme çalışmaları, kadınların girişimcilik ekosisteminde daha fazla yer almaları amacıyla girişimlerinin desteklenmesi ve kadın kooperatiflerinin güçlenmesi ve gelişmesine yönelik üretim, satış ve pazarlama konularında desteklenme faaliyetleri ile kadın girişimcilerin güçlenmesinin sağlanması hedeflenmektedir. Ayrıca kırsal bölgelerde sürdürülebilir istihdamın geliştirilmesi temel politika alanında zirai faaliyetler ile ilgili destekleme mekanizmaları hakkında girişimcilere bilinçlendirme çalışmaları yapılması ve kırsalda kendi işini kurmak isteyen girişimciler için danışmanlık ve mali destek sunan programların

yaygınlaştırılması planlanmaktadır. Belge sürdürülebilir istihdamın geliştirilmesine yönelik olarak kadınlara yeşil ve dijital beceriler kazandırmak amacıyla mesleki kapasite geliştirme eğitimleri, hayat boyu öğrenme programlarına dahil edilmeleri, sendikal faaliyetlerde daha aktif olmaları, kurumsal çocuk bakım hizmetlerinin yaygınlaştırılmasına ilişkin faaliyetler, liderlik ve karar alma süreçlerine daha fazla katılım konusunda farkındalık çalışmalarıyla kadınların güçlenmesine önemli bir katkı sağlamayı hedeflemektedir.

• Orta Vadeli Program (2026-2028)

Program Türkiye'nin orta vadede ekonomik ve sosyal alanlarda izlenilecek politikaları ortaya koyan program istikrarlı bir ekonomik yapı oluşturmayı, Ar-Ge ve inovasyon kapasitesini artırmayı, teknolojik, yeşil ve dijital dönüşümü sağlamayı, yatırım ortamını güçlendirmeyi, kayıt dışılığı azaltmayı amaçlamaktadır. Girişimciliğin desteklenmesi, daha fazla girişimcinin ekosisteme dahil edilmesi, yenilikçi girişimler için şirket kuruluş kolaylığı ve başlangıç muafiyetleri sağlayan uygulamalar yapılması, yeni girişimcilerin yatırımlarına finansman imkanı sağlanması ve kadın öncelikli girişimcilik programlarının yaygınlaşması programa dahil edilen ve girişimciliği güçlendiren hedefler olarak ortaya çıkmaktadır (SBB, 2025). Ayrıca kadınların istihdamının ve işgücü verimliliğinin artırılması, değişen işgücü piyasasına uyum amacıyla beceri ve kapasite geliştirme mesleki eğitim ve destek programlarının uygulanması, kırsaldaki kadınlara yönelik tarımsal üretime yönelik mesleki eğitim uygulanması, kadın erkek fırsat eşitliğini gözetken düzenlemelerin hayata geçirilmesi, kadın istihdamını artırmaya yönelik kamu hizmetlerinin erişilebilirlik düzeyinin artırılması ve kadınlara yönelik desteklerin ağırlığının artırılması orta vadede kadınların güçlenmesi için hedeflenmiştir.

Tüm bu planlar, politika dokümanları ve eylemler güçlü kadın girişimciler yaratarak Türkiye'nin kırsalda kadın girişimciliğinin güçlenmesini sağlayacak geleceğin yol haritaları ve çözüm yolları sunan önemli dokümanlardır. Son yıllarda Türkiye'de kadın girişimciliği konusunda farkındalık artmış ve hükümet tarafından çeşitli teşvikler ve destekler sunulmaya başlanmıştır. Özellikle kadın girişimcilerin finansmana erişimlerini kolaylaştırmak, kooperatiflerin güçlendirilmesi, kapasite

geliştirme eğitimlerini desteklemek ve iş birliği ağları oluşturmalarını sağlamak gibi konularda çeşitli programlarla hayata geçirilmiştir. Bu tür teşviklerin ve desteklerin devam etmesi, Türkiye kırsalının yerinde kalmasına ve kadınların ekonomideki varlıklarını görünür kılmasına katkı sağlayacaktır.

4. KIRSALDA KADIN GİRİŞİMCİLİĞİ İÇİN UYGULANAN POLİTİKA ARAÇLARI

Türkiye’de kırsal kalkınma faaliyetlerinin yön veren en önemli araçlardan biri kırsalı güçlendirmek amacıyla politika dokümanlarına uyumlu olarak uygulanan teşvik ve destekleme programlarıdır. Kırsal alanda kadın girişimciliğine yönelik teşvik ve destekler, kadınların kırsal alanda sosyo-ekonomik olarak güçlenmesini ve cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanan farkın kapatılmasını hedeflemektedir. Bu teşvikler ve destekler programın türüne ve şekline göre uygulama şekilleri farklılık göstermektedir. Kapasite ve beceri geliştirme eğitimleri, finansal yetersizliği ortadan kaldırmak üzere mikro krediler, düşük faiz oranları gibi finansal destekler, iş kurma ve iş yönetimi konularında danışmanlık hizmetleri gibi çeşitli şekillerde uygulanabilmektedir. Bu bağlamda, Türkiye’de Tarım ve Orman Bakanlığı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı gibi birçok bakanlık tarafından verilen destekler, KOSGEB tarafından verilen beceri geliştirme eğitimleri, İŞKUR tarafından sağlanan mikrokredi uygulamaları, STK’lar ve Kalkınma Ajansları tarafından gerçekleştirilen görünürlük faaliyetleri ve uluslararası kuruluşlar tarafından yürütülen projeler kadın girişimciliğini güçlendirilmesine katkı sağlamaktadır.

Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından kadın girişimcilere öncelikli olmak üzere ekonomik faaliyetlerine yönelik yatırımlarına hibe desteği sunduğu program ve projeler, tarımsal üreticilerin bankalar aracılığıyla finansman ihtiyaçlarının karşılanmasında kadın ve girişimci olmaları ilave puan sistemi, KOSGEB tarafından kadın girişimcilere özel ek avantajlarla birlikte geri ödemeli ve hibe destek programları, Kalkınma Ajansları tarafından yürütülen mali destek programları, Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK)’nin yürüttüğü IPARD programlarında kadınların kırsal girişimcilik projelerine pozitif ayrımcılık sağlayarak kırsaldaki kadınların finansal anlamda güçlenmesine katkı sağlamaktadırlar.

Kırsal alanda yaşayan kadın girişimcilere ve kadın kooperatiflerine yönelik eğitim, girişimcilik, danışmanlık hizmetleri sağlayan Ticaret Bakanlığı ve Tarım ve Orman Bakanlığı, hukuk, muhasebe, pazarlama ve e-ticaret alanlarında danışmanlık sağlayan Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, mesleki eğitimler veren İŞKUR aracılığıyla kırsal kadın girişimlerinin ve kooperatiflerin kurumsal kapasiteleri güçlendirilmektedir.

Ticaret Bakanlığı tarafından kadın girişimcilerin ihracat süreçlerinde entegrasi ve ihtiyaç duydukları iletişim ağını oluşturmalarına yönelik yaptığı mentorluk, TOBB Kadın Girişimciler Kurulu ve sivil toplum kuruluşları tarafında yürütülen görünürlük faaliyetleri de kadın girişimcilerin her yönüyle güçlenmesine katkı sağlamaktadır. Ayrıca Kalkınma ajansları tarafından verilen mali yardımların yanında 2024 yılı temasının “Kadın Girişimciliği-Kadın İstihdamı” olarak belirlenmesi kadınların görünürlüğüne ve istihdam seviyelerinin artırılmasına önemli katkı sağlamıştır.

Uygulamada yer alan destekler ve hizmetler değerlendirildiğinde kırsalda kadın girişimciliğinin güçlenmesi için yalnızca finansal destekler değil, bilgi, kapasite ve işbirliği-iletişim ağlarının güçlenmesi amaçlanmaktadır. Tüm bu politika uygulayıcıları tarafından kullanılan politika araçları kırsal kadın girişimci ekosisteminin nitelik ve nicelik bakımından donanımlı hale gelmesine, girişimcilik kültürünün yerleşmesine ve girişimcilik ekosisteminin gelişmesine katkı sağlamaktadır.

5. KIRSALDA KADIN GİRİŞİMCİLİĞİNİN GÜÇLENDİRİLMESİ İÇİN POLİTİKA ÖNERİLERİ

Kırsalda finansman bulma güçlüğü, kooperatif ve örgütlenme bilincinin yerleşmemesi, girişimcilik ekosisteminin ataerkil yapısı, sosyal ağ kurma yetersizlikleri, mesleki becerilerdeki kısıtlar, pazara erişim sorunları ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin henüz sağlanamamış olması kadın girişimciliğinin güçlenmesini engelleyen başlıca yapısal sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Çınar ve Dalaman 2022, Soysal 2010, Gülçubuk ve diğerleri 2011). Bu yapısal sorunların çözülmesi kırsal kadınların güçlenmesine ve sosyo-ekonomik hayat içerisinde görünür olmalarına katkı sağlayacaktır.

Hala istenilen seviyede olmayan kadınların istihdama katılımı ve girişimcilik faaliyetlerindeki varlığını, sürdürülebilir kalkınma hedefleri ve

toplumsal refahı sağlamadaki katkıları göz önünde bulundurularak bölgesel dinamikleri de dikkate alan stratejik yaklaşımlar geliştirmek büyük önem taşımaktadır (STB, 2025). Türkiye kırsalında kadın girişimciliğinin mevcut durumu ve geleceğe yön verecek politika dokümanları çerçevesinde önümüzdeki yıllarda kırsalda kadın girişimciliğini güçlendirmek için birbirini tamamlayan ve uygulanabilecek öneriler aşağıda başlıklar halinde sunulmaktadır.

- **Finansmana Erişimin Kolaylaştırılması**

Kırsalda kadın girişimcilerin karşılaştığı en büyük sorunlardan birisi ekonomik kaynaklara erişimde karşılaştığı zorluklardır. Birçok kadın girişimci çok az özsermaye, finansal bilgi eksikliği, teminat gösterememe ve yüksek faiz oranları sebebiyle kredi kullanamamakta ve iş kurmaktan vazgeçmektedir. Bu sorunu çözmek için mikro kredi programları ve kadınlara özel kredi programları hayata geçirilmeli, finansal okuryazarlık eğitimleri düzenlenmeli, kamu destek mekanizmalarındaki bürokratik süreçler azaltılmalı ve kadınlara destek mekanizmaları hakkında eğitimler ve bilgilendirme çalışmaları verilmelidir. Ayrıca kadınlara kırsalda kırsal turizm gibi tarım dışı alanlardaki girişimleri için de destekler verilmelidir.

- **Kooperatifçilik ve Örgütlenmenin Güçlendirilmesi**

Kooperatifler cinsiyet farklılığından kaynaklı açıkları kapatmak, çalışma koşullarının iyileşmesi ve sosyo-ekonomik düzen içerisinde kadınların güçlenmesinde etkili bir araçken kalkınmaya da önemli katkılar sağlamaktadır (ILO, 2022). Türkiye’de toplam 1.154 kadın kooperatifi (Anonim, 2025) bulunmakta ancak birçok kadın kooperatifi var olma savaşı vermektedir. Bu yüzden kalkınma planları ve politika dokümanlarında da yer verildiği gibi kadın kooperatiflerinin güçlenmesi desteklenmeli ve teşvik edilmelidir. Kadın girişimcilerin kendi alanlarında yeni örgütler kurmalarına destek olunması, mevcut kadın kooperatifleri için güçlendirme çalışmaları yapılması, örgüt yönetimi konusunda eğitimler verilmesi, sendikal hakları ile ilgili farkındalık çalışmaları yapılması, kooperatifleşmeye yönelik farkındalık eğitimleri düzenlenmesi, yerel yönetimler gibi dış paydaşlar tarafından desteklemesi ve birlikte iş yapma bilinci aşılması amacıyla çalışmalar yapılmalıdır.

- **Eğitim ve Mesleki Becerilerin Geliştirilmesi**

Kadınların iş kurma ve devam ettirmede karşılaştıkları en temel sorunlar arasında eğitim yetersizliği, sınırlı bilgi ve beceri düzeyi önemli yer tutmaktadır. Türkiye’de birçok kadın girişimcilik, iş yönetimi, finansal okuryazarlık, pazarlama ve dijital okuryazarlık konusunda yeterli beceriye sahip değildir. Bu durum kadınların girişimcilik faaliyetlerinde çekingen davranmalarına neden olmaktadır. Bu yüzden kadınların kapasitelerini geliştirmek amacıyla yönetim, vergi ve muhasebe gibi özel eğitim programları, danışmanlık hizmetleri, ürün ve pazar geliştirme, proje yazma ve yöneticilik gibi girişimciliğe yönelik kurslar ve sertifika programları düzenlenmelidir. Bu sayede kadın girişimcilere hem iş fikirlerini hayata geçirme özgüveni kazandırılırken işlerini sürdürülebilir bir şekilde büyüme ihtimalleri de artırılır.

- **Yeşil ve Dijital Dönüşüme Ayak Uydurma**

Kırsal kadın girişimciliğinin gelecekteki varlığı yeşil ve dijital dönüşüme olan uyumla doğru orantılıdır. Kadınlar e-ticaret uygulamaları ve sosyal medya üzerinden satışlar ile yerel pazardan çıkarak ulusal pazarlara erişebilmektedir. Ancak dijital okuryazarlık, teknolojik gelişmelere ayak uydurma, internet erişim olanaklarının darlığı kadınların bu alanda ilerlemelerinin önünde önemli engellerdir. Bu bağlamda kadın girişimcilerin dijital dönüşüme ayak uydurmaları için dijital okuryazarlık, dijital muhasebe, e-ticaret ve çevrim içi satış-pazarlama becerileri edindirmek için eğitimler ve kurslar düzenlenmelidir. Ayrıca doğayı koruma bilinci ve sürdürülebilir çevre anlayışıyla üretim faaliyetlerini yürütmek çağın gereği olarak üretim süreçlerinde karşımıza çıkmaktadır. Kırsal kadın girişimcilerin bu dönüşüme ayak uydurabilmesi amacıyla farkındalık eğitimleri, kurumsal kapasitelerini güçlendirmek amacıyla gerekli teknik destek ve danışmanlık hizmetleri sağlanmalıdır. Yeşil ve dijital dönüşüme ayak uyduran kadın girişimciler işlerini daha profesyonel hale getirecek ve sektörde daha rekabetçi hale geleceklerdir.

- **Pazara Erişim**

Kadın girişimciler tarafından üretilen ürünlerin pazara erişimi girişimlerinin varlığı ve sürdürülebilirliği açısından son derece önemlidir.

Kırsal alanlarda üretilen ürünler genellikle ulusal pazara ulaşamamakta, yerel pazarda dar bir bölge içerisinde kalmakta ve pazarla güçlü bir yer edinememektedir. Bu nedenle girişimci kadınlara pazarlama strateji eğitimleri, dijital pazarlama, pazar bağlantısı kurmaları desteklenmeli ve ayrıca pazarlama desteği ile ürünlerinin başka pazarlara açılmasının önü açılmalıdır.

6. SONUÇ: TEMEL ÇIKARIM

Tüm dünyada artarak devam eden savaşlar ve sonucunda ortaya çıkan kitlesel göçler, ekonomik krizler, küresel tedarik zincirindeki değişimler, salgın hastalıklar, iklim değişikliğinin etkileri, önlenemez nüfus artışı, her geçen gün sayısı artan doğal afetler, doğal kaynak tahribatı, dünya ticaretindeki korumacı eğilimler ve dünya genelini etkileyen istikrarsız ekonomi kırsaldan yararlanmanın önemini artırırken buna paralel olarak belirlenen kırsal politikaların önemi de giderek artmaktadır. Kırsaldaki mevcut sorunların çözülmesine yönelik politikalar yukarıda sıralanan ekonomik, sosyal ve çevresel baskıların etkisini azaltacaktır. Ayrıca kadınların sosyal ve ekonomik hayatın her kademesinde bulunmaları bu baskıları azaltacağı gibi Türkiye'nin rekabet gücünü yükselteceği, büyüme hızını artıracığı ve bunlarla birlikte sürdürülebilir kalkınma hedeflerine yaklaştıracığı artık bilinen bir gerçektir. Bu yüzden kırsala yönelik uygulanabilir, etkili, kapsayıcı politika araçları kullanılması son derece önemlidir. Kırsalın devamlılığı açısından kadın girişimcilerin finansa erişim, bilgi ve beceri, örgütlenme, yeşil ve dijital dönüşüm ve pazara erişim alanlarında desteklenmesi girişimcilik ekosistemini güçlendirmek için etkin araçlar olarak belirlenmiştir. Bütün bu politika araçları kullanılırken kadın ve girişimciliğin ayrı ayrı veya birlikte güçlendirilmesi kırsalın sürdürülebilirliğini sağlayarak, sosyal ve ekonomik olarak iyileşmesine katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak kırsal alan olsun veya olmasın kadınların girişimcilik niteliği ve boyutu toplumların kalkınması, gelişmesi ve büyümesi için son derece önemli bir unsurdur. Girişimcilik ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel koşullar ve bireysel yeteneklere bağlı olarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Girişimcilik faaliyetleri için uygun bir girişimcilik ekosisteminin yaratılması gerekmekte ve bunun için bireysel yetenekler ve toplumsal

ortamların devletler mekanizmaları tarafından desteklenmesi ve teşvik edilmesi gerekmektedir. Devletler kalkınmayı ve büyümeyi gerçekleştirebilmek için girişimcilik potansiyeline sahip bireyleri desteklemeli ve girişimcilik ekosistemini uygun hale getirmek için bu sistemi güçlendirici bölgesel ve ulusal politikalar uygulamalıdır. Ayrıca yeni iş fikirleri ve mevcut işleri ile kırsal ayakta tutan toplumsal değişime yön veren girişimci kadınların kalkınma politikalarının her kademesinde yer alması sağlanmalıdır. Güçlü bir toplum için güçlü kadın girişimcilere ihtiyaç vardır ve bu uygulanan nitelikli ve etkili politikalarla gerçekleştirmelidir.

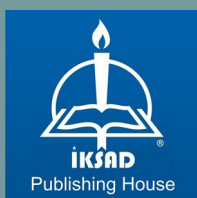
KAYNAKÇA

- Abhijith L J, 2021. Role Of Entrepreneurship In Rural Development – An Analysis. Journal of Emerging Technologies and Innovative Research, Volume 8, Issue 5.
- Acar, S. 2018. Kırsal Bölge Kadın Girişimciliği Bağlamında Bartın Kadınlar Pazarı (Galla Bazarı). İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 7 (2), 1097-1123.
- Adar, A.Ş.,& Dedeoğlu, S. 2023. Türkiye’de Kadın Kooperatiflerinin Kadınların Güçlenmesine Etkisi, FE Dergi, 15(2), 8-49.
- Ağızan, K., Bayramoğlu, Z., Bozdemir, M. & Ağızan S. 2019. Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Kadın Girişimciliğine Etkisi: Konya İli Örneği. 11. Uluslararası Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Kongresi, Tekirdağ.
- Anonim, 2025. Kooperatif Veri Bülteni Mart 2025. Ticaret Bakanlığı. Ankara. Web Sitesi: [https://esnafkoop.ticaret.gov.tr/data/670cc06f13b876dc68d93013/Kooperatif%20B%C3%BClteni%20Mart%202025%20Uzun%20\(003\).pdf](https://esnafkoop.ticaret.gov.tr/data/670cc06f13b876dc68d93013/Kooperatif%20B%C3%BClteni%20Mart%202025%20Uzun%20(003).pdf), Erişim Tarihi: 15.09.2025
- ASHB, 2024. Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı 2024-2028, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Ankara. Web Sitesi: [kadinin-guclenmesi-strateji-belgesi-ve-eylem-plan-2024-2028.pdf](https://www.asb.gov.tr/kadinin-guclenmesi-strateji-belgesi-ve-eylem-plan-2024-2028.pdf), Erişim Tarihi: 13.09.2025
- Bal, H., İşcan, E., & Katar, B., 2016. Ekonomik Büyümede Girişimcilik Eğitiminin Önemi. International Conference On Eurasian Economies, Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Bayramoğlu Z. & Ağızan, K. 2018. Tarımsal Girişimcilik Eğilimlerinin Kişilik Özellikleri ile İlişkinin İncelenmesi. 5. ASM Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi;135-146. Antalya. ISBN: 978-605-83551-8-7.
- Bozdemir, M., Gülçubuk, B., & Bayramoğlu, Z. 2021. Kırsal Alandaki Kadınların Girişimci Niteliklerinin ve Girişimcilik Becerilerinin Belirlenmesi: Konya İli Araştırması. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23, 87-106.

- Çınar, D., & Dalaman, Z. B., 2022. Türkiye’deki Kadın Girişimciliğinin Önündeki Engeller. Topkapı Sosyal Bilimler Dergisi, 1(1), 117-130.
- ÇSGB, 2025. Ulusal istihdam Stratejisi (2025-2028), T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Çalışma Genel Müdürlüğü, Ankara. Web Sitesi: <https://www.csqb.gov.tr/cgm/dokumanlar/ulusal-istihdam-stratejisi/> , Erişim Tarihi: 14.09.2025
- Göktaş, P., & Yıldırım, G. 2019. Kırsal Bölgelerde Kadın Girişimciliğinin Artırılmasına Yönelik Yeşil Girişimcilik Uygulamaları. MKEÜ Sosyal Bilimler Ens. Dergisi, Cilt:11, Sayı:28, 284-294.
- Göküş, M., Özdemiray, S. M. & Göksel, Z. S., 2013. Bölgesel Kalkınmada Kadın Girişimciliğinin Önemi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (29), 87-97. Konya.
- Gülçubuk, B., Savcı, İ., Özer, D. & Demiryürek, Ö., 2011. Türkiye’de Kırsal Alanda Kadının Girişimciliğini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Kadınların Bu Konuda Güçlendirilmesine Yönelik Politika Önerilerinin Geliştirilmesi, TÜBİTAK Proje No: 108K523, Ankara.
- Gülçubuk, B., Savcı, İ., Özer, D. & Demiryürek, Ö., 2012. “Kırsalda Yoksulluğu Azaltmanın Bir Aracı Olarak “Kadın Girişimciliği”, 10.Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, 358- 366, Konya.
- Gündüz, A. Y., & Karadeniz, B., 2022. Girişimcilik Olgusunun Tarihsel Gelişimi ve Kadın Girişimciliği: Malatya İlinde Yapılan Çalışmanın İncelenmesi. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24, 96-112.
- Hanişoğlu G.S., & Özgür, G. 2021. Türkiye’de Kadın Girişimcilerin Ve Finansman Alternatiflerinin Analizi. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt Sayı:14/1, 36-47.
- ILO, 2022. Türkiye’de Kadınların Kooperatifler Yoluyla Güçlenmesi: Yasal ve Yapısal Stratejiler. Uluslararası Çalışma Örgütü. Ankara. Web Sitesi: <https://www.stgm.org.tr/sites/default/files/2022-09/turkiyede-kadinlariin-kooperatifler-yoluyla-guclenmesi.pdf> , Erişim Tarihi: 15.09.2025
- İplik, E., & Budak Bostan, D. (2011). Kırsal alanda kadın girişimciliği. Toplumsal Gelişimde Türk ve Japon Kadınının Eğitimi Projesi 2009-2012 (ss. 280–298). Çanakkale. ISBN: 978-605-4222-16-2

- İyicil, A.G., 2006. Avrupa Birliği'ne Giriş Sürecinde Türkiye'deki Kadın Girişimciliğinin İrdelenmesi ve Bir Araştırma, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Kantar, M. 1999. Girişimcilik ve Kırsal Kadınlar. Tarım Ekonomisi Dergisi, 1999-4, 29-42.
- Kulak, E. 2011. Tarımsal Üretim Süreçlerindeki Değişimin Kırsal Alanda Kadın İstihdamına Etkileri: 1980 Sonrası Gelişmeler, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi. Ankara. ISBN: 978-975-19-5053-6
- Kurt, M., Ağca, V. & Erdoğan, S., 2006. “Afyonkarahisar İli Girişimcilik Performansının Coğrafi Bilgi Sistemleri ile Analizi”, Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi, 8(2).
- Kutay, T. 2022. Kırsal Kalkınmada Kadın Kooperatiflerinin Önemi: Türkiye Özelinde Bir Değerlendirme. Politik Ekonomik Kuram Dergisi, Volume 6, Issue 1, 119-150.
- Özdoğan E, Kesgin M.T, 2021. Kırsal Ekonomik Kalkınma İçin Kadının Güçlendirilmesi: Bolu SS Demirciler Gelincik Kadın Tarımsal Kalkınma Kooperatifi Örneği. Zeugma Sağlık Araştırmaları Dergisi; 3(2- 3):81-87.
- Özkaya, M. O., 2009. Kadın Girişimcilere Yönelik “Strateji Geliştirmede” Yerel Yönetimlerle İşbirliği İçinde Olmak, Mümkün Mü?. Journal of Management and Economics Research, 7 (11), 56-72.
- Parmar, S. & Ghalawat, S, 2020. Thirty Years Research Output on Rural Women Entrepreneurship: A Bibliometric Analysis of Publications (1989-2018). Library Philosophy and Practice (e-journal). 3824.
- SBB, 2023. On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028), T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Ankara: Web Sitesi: On-İkinci-Kalkınma-Planı_2024-2028_11122023.pdf, Erişim Tarihi: 10.09.2025.
- SBB, 2025. Orta Vadeli Program (2026-2028), T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Ankara: Web Sitesi: <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2025/09/Orta-Vadeli-Program-2026-2028.pdf> , Erişim Tarihi: 16.09.2025
- Soysal, A. 2010. “Türkiye’de Kadın Girişimciler: Engeller ve Fırsatlar Bağlamında Bir Değerlendirme”, A.Ü. SBF Dergisi, 65-1: 83-114.

- Soysal, A. 2013. Kırsal Alanda Kadın Girişimciliği: Türkiye İçin Durum Değerlendirmesi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 8 (1), 163-190.
- STB, 2024. Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi 2024-2028, T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Ankara. Web Sitesi: <https://www.sanayi.gov.tr/bolgesel-kalkinma-faaliyetleri/strateji-belgeler/01135b> , Erişim Tarihi: 12.09.2025
- STB, 2025. Kadın İstihdamı ve Kadın Girişimciliği Analiz Raporu, T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Ankara. Web Sitesi: <https://baka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/kadin-istihdami-raporu-2.pdf> , Erişim Tarihi: 15.09.2025
- TOB, 2024. Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi 2024-2028, T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Tarım Reformu Genel Müdürlüğü, Ankara. Web Sitesi: <https://www.tarimorman.gov.tr/TRGM/Belgeler/0Yay%C4%B1nlar%C4%B1m%C4%B1z/UKKS%20IV.PDF> , Erişim Tarihi: 11.09.2025
- TOB, 2025. 2024-2028 Stratejik Planı, T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Tarım Reformu Genel Müdürlüğü, Ankara. Web Sitesi: <https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/stratejikplan.pdf> , Erişim Tarihi: 11.09.2025
- TÜİK, 2025. Web Sitesi: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=istihdam-issizlik-ve-ucuret-108&dil=1> , Erişim Tarihi: 14.09.2025.
- Yürük, E. & Engindeniz, S. 2020., Kadın Üreticilerin Girişimcilik Kararlarını Etkileyen Faktörlerin Analizi: İzmir'in Bayındır İlçesi Örneği, Tarım Ekonomisi Dergisi, 26-2; 177-189.

ISBN: 978-625-378-317-4